

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Красноармійський індустріальний інститут
Державного вищого навчального закладу
«Донецький технічний університет»

Кафедра соціально-гуманітарної підготовки

**Навчально-методичний посібник
з дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»**

Красноармійськ 2010

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Красноармійський індустріальний інститут
Державного вищого навчального закладу
«Донецький технічний університет»

Кафедра соціально-гуманітарної підготовки

Навчально-методичний посібник
з дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

Розглянуто:

на засіданні кафедри СГП
Протокол № 1
від «27» вересня 2010

Затверджено:

НВР ДонНТУ
Протокол № 4
від «07» жовтня 2010

Красноармійськ 2010

УДК Ю 66 (4 Укр)

Навчально-методичний посібник з дисципліни «Історія української культури» / Укл. Моїсеєнко Л.М - Красноармійськ: КП ДонНТУ, 2010. - 107с.

Навчально-методичний посібник містить робочу програму, лекції, загальні положення щодо організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Історія української культури», тематику семінарів, індивідуальних і контрольних робіт та методичні вказівки до їх підготовки. Надані питання до модульного і підсумкового контролю, критерії оцінювання знань студентів та перелік рекомендованої літератури.

Укладач: кандидат історичних наук, доцент кафедри СГП
Моїсеєнко Лариса Миколаївна

Рецензент: кандидат історичних наук, доцент кафедри СГП
Дяченко Наталія Іванівна

© Моїсеєнко Л.М. КП ДонНТУ, 2010

Зміст

1. Загальні положення	6
2. Обсяг і структура курсу.....	7
3. Навчально-тематичний план дисципліни.....	9
4. Лекції з дисципліни «Історія української культури».	11
5. Тематика практичних занять.....	81
6. Тематика індивідуальних робіт.....	88
7. Методичні вказівки до виконання індивідуальних робіт.....	90
8. Тематика контрольних робіт.....	91
9. Методичні вказівки до виконання контрольних робіт.....	96
10. Питання до модульного і підсумкового контролю.....	98
11. Критерії оцінювання якості знань студентів.....	100
12. Глосарій.....	102
13. Список використаної та рекомендованої літератури.	106

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Фактор національної культури стає символом соціальних змін, бо в ній найповніше втілюється торжество і майбуття української національної ідеї. Проголошення незалежності України викликало високе піднесення національного духу, нові сподівання.

Основним змістом українського культурного оновлення і відродження була самовіддана праця багатьох дослідників, ентузіастів, практиків з реконструкції тяжко zdeформованої культури, залучення до нового життя великих набутків, які або були під арештом, або призабулись, або були невідомими.

У той же час у суспільстві все більше усвідомлюється загальна потреба в культурі як підоймі, що здатна вплинути на поступ суспільства в цілому. Культура все ґрунтовніше починає розумітись як найважливіший здобуток нації, її достоїнство і сутність, бо культура — це те, що зберігає й утврджує не тільки особистісне, але й національне існування.

Все це зумовило зростання інтересу до історії та проблем української культури, який, на жаль, задовольняється недостатньо, оскільки в науковому плані особливості української культури досліджені фрагментарно. Методологічні засади дозволяють розкрити сутність та особливості національної культури. Вона охоплює систему різноманітних форм національного життя, серед яких — географічні, господарські, побутові, ідеологічні, державно-правові, релігійні чинники. Вони забезпечують збереження й відтворення економічного та морально-духовного потенціалу нації, формують почуття національної свідомості, інтегрують культуру нації у світову культурну співдружність.

Метою навчальної дисципліни «Історія української культури» є вивчення основних періодів розвитку української культури, проблеми етногенезу та культурогенезу українського народу, аналіз історичної специфіки української національної культурної традиції, що постає невід'ємною умовою формування ціннісних орієнтирів та гуманізації сучасного українського соціокультурного простору.

Завдання курсу полягає у тому, щоб ознайомити студентів з основами сучасних підходів до історії національної культури, особливостями історичного розвитку української культури, виявити її зв'язок з соціальними, політичними, цивілізаційними, побутовими, мистецькими явищами і процесами, навчити студентів вільно оперувати сучасними концептами історичної культурології та широким фактологічним матеріалом.

Міжпредметні зв'язки. Нормативний курс «Історія української культури» для студентів індустріального ВНЗ змістовно зіставляється з циклом дисциплін соціогуманітарного циклу: «Філософія», «Релігієзнавство», «Історія України», «Психологія», «Соціологія», «Політологія».

II. ОБСЯГ СТРУКТУРА КУРСУ
«Історія української культури» (денне відділення)
1. ОБСЯГ ТА СТРУКТУРА КУРСУ

№ теми	назва теми або вид	Денна форма навчання, годин							
		аудиторні			Самостійна робота студентів				
		загалом	всього лекцій	практичних	всього	Опрацювання лекцій	Підготовка до практичних	Опрацювання розділів, що не викладаються	Індивідуальні завдання
	Змістовий модуль 1.								
	Історичний розвиток української культури: від витоків до I пол. XVII ст.								
1	Тема 1. Філософсько-теоретичні основи історії української культури		2	2		1	2		
2	Тема 2. Історичні умови виникнення та джерела формування української культури		2	2		1	2	2	
3	Тема 3. Особливості культури Київської Русі та Галицько-Волинського князівства		2	2		1	2	2	
4	Тема 4. Культурні традиції українського Ренесансу (XIV – I пол. XVII ст.).		2	2		1	2		
	Разом за модулем 1		8	8		4	8	4	

Змістовий модуль 2.										
Історія української культури з II пол. XVII – XXI ст.										
5	Тема 5. Особливості української культури II пол. XVII – XVIII ст.			2	2		1	2		
6	Тема 6. Українська культура кін. XVIII – поч. XX ст. Національно-культурне відродження в Україні			2	2		1	2	4	
7	Тема 7. Особливості української культури XX ст.			2	2		2	2	4	
8	Тема 8. Специфіка української соціокультурної ситуації сьогодення			2	2		2	2	2	
Разом – за. модуль 2				8	8		6	8	10	
Всього				16	16		10	16	14	

**Обсяг структура курсу
«Історія української культури» (заочне відділення)**

№	Назва теми	Лекції	Практичні	срс
1 модуль				
1	Історичні умови виникнення та джерела формування української культури	1	1	
2	Особливості української культури II пол. XVI – XVIII ст.	1	1	
3	Українська культура кін. XVIII – поч. XX ст. Національно-культурне відродження в Україні	1	1	
4	Специфіка української соціокультурної ситуації сьогодення	1	1	

III. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛНИ

Змістовий модуль 1. Історичний розвиток української культури: від витоків до I пол.XVII ст.

Тема 1. Філософсько-теоретичні основи історії української культури.

1. Розуміння поняття культури як суспільного та духовного феномену: еволюція поглядів та сучасні інтерпретації поняття. Структура та функції культури.
2. Предмет та мета курсу «Історія української культури».
3. Феномен української культури: особливості світогляду та характерології українського народу як підґрунтя української культури; українська культура як складова та невід’ємна частина світової культури.

Тема 2. Історичні умови виникнення та джерела формування української культури.

1. Культурогенез українського народу. Періодизація та джерела вивчення української культури.
2. Матеріальна та духовна культура стародавнього населення України (палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт). Феномен Трипільської культури.
3. Культура мідно-бронзової та ранньозалізної доби (кіммерійці, скіфи, сармати, антична епоха Причорномор’я).
4. Характерні риси культури ранньослов’янського періоду. Зарубинецька та Черняхівська культури.

Тема 3. Особливості культури Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.

1. Специфіка та характерні риси дохристиянської культури Київської Русі.
2. Вплив християнства на духовну культуру Київської Русі. Матеріальна та духовна культура Київської Русі (книжна культура, архітектура та образотворче мистецтво тощо).
3. Особливості та характеристика культури Галицько-Волинської Русі.

Тема 4. Культурні традиції українського Ренесансу (XIV – I пол. XVII ст.).

1. Поширення гуманістичних ідей в духовній культурі України доби Ренесансу. Феномен українського Ренесансу: умови формування, специфіка, періодизація.
2. Розвиток освіти та наукових знань в Україні: книгодрукування та культурно-просвітницька діяльність братських шкіл.
3. Архітектура і образотворче мистецтво доби Ренесансу. «Золотий вік» Львівського архітектурного Ренесансу.
4. Музична культура і театральне мистецтво епохи Ренесансу.

Змістовий модуль 2. Історія української культури з II пол. XVII – XXI ст.

Тема 5. Особливості української культури II пол. XVII – XVIII ст.

1. Історичні та суспільно-політичні передумови розвитку української культури. Самобутні риси культури Козацької держави.
2. Розвиток освіти та наукових знань в Україні II пол. XVII – поч. XVIII ст. Діяльність Києво-Могилянської Академії.
3. Феномен козацького бароко в архітектурі та образотворчому мистецтві. Особливості літературної діяльності в українській культурі: козацькі літописи, полемічна література тощо.
4. Музична культура і театральне мистецтво культури українського бароко.

Тема 6. Українська культура кін. XVIII – поч. XX ст. Національно-культурне відродження в Україні.

1. Генеза та періодизація національно-культурного відродження в Україні наприкінці XVIII – початку XX ст.
2. Характерні риси дворянського періоду національно-культурного відродження в Україні.
3. Особливості народницького періоду національно-культурного відродження.
4. Модерністичний період національно-культурного відродження в Україні та його характеристики.

Тема 7. Особливості української культури XX ст.

1. Головні тенденції та періодизація розвитку української культури XX ст.
2. «Розстріляне Відродження» 20-30-х років XX ст. та його трагічні наслідки для української культури.
3. Особливості радянської доби в українській культурі. Панування соцреалізму.
4. Феномен дисидентів-шістдесятників як спроба відновлення української самобутності.
5. Творчість діячів української культури в еміграції.

Тема 8. Специфіка української соціокультурної ситуації сьогодення.

1. Період «перебудови» в Україні як передумова національного відродження української культури.
2. Постмодерністичні тенденції в сучасній українській культурі.
3. Особливості та характерні риси українського соціокультурного простору наших днів.
4. Перспективи розвитку української культури у XXI ст.

IV. ЛЕКЦІЇ З КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

Змістовий модуль 1. Історичний розвиток української культури: від витоків до I пол. XVII ст.

Тема 1. Філософсько-теоретичні основи історії української культури.

1. Розуміння поняття культури як суспільного та духовного феномену: еволюція поглядів та сучасні інтерпретації поняття. Структура та функції культури.
2. Предмет та мета курсу «Історія української культури».
3. Феномен української культури.

1. Термін "культура" вперше зустрічається в одному з творів знаменитого римського оратора Цицерона (45 р. до н.е.). Первісно він означав обробку ґрунту, його "культивування", тобто зміни у природі під впливом людини, на відміну від змін, викликаних природними причинами. Вже у цьому первісному змісті терміна було підкреслено важливу особливість культури - її людський фактор, висловлено ідею впливу людини та її діяльності на оточуючий світ. Як самостійна наукова категорія "культура" фіксується вперше у працях німецького юриста С.Пуфендорфа (1632-1694). Він застосував цей термін для визначення різноманітних результатів діяльності людини.

У середні віки набуває поширення комплекс значень згаданого слова, згідно з яким культура стала асоціюватися з міським укладом життя, а пізніше, в епоху Відродження, — з досконалістю людини. Нарешті, у XVIII ст. слово "культура" набуло самостійного наукового значення. Погляд на культурно-історичний процес як на поширення знань, освіти, удосконалення розуму був притаманний і гуманістам епохи Відродження, і мислителям доби Просвітництва. Зокрема, французькі просвітителі М.Ф.Вольтер (1694-1778 рр.), А.Тюрго (1722-1781 рр.), М.Кондорсе (1743 —1794 рр.) вважали, що "культурність", "цивілізованість" нації чи країни на противагу "дикунству" і "варварству" первісних народів полягають у "розумності" суспільних порядків і політичних установ, вимірюються сукупністю досягнень у галузі науки і мистецтв.

Однак уже в межах Просвітництва виникає і критика існуючої "культури" та її носіїв. Так, Жан Жак Руссо (1712-1778 рр.) протиставляв зіпсованості та моральній розбещеності "культурних" європейських націй простоту і чистоту вдачі народів, які перебувають на патріархальній стадії розвитку. Протиставлення "природної" та "цивілізованої" людини, властиве не лише Руссо, а й декотрим іншим просвітителям, містило в собі усвідомлення гострої

суперечності між дійсною природою людини і тими викривленнями, яких вона зазнає.

Як відомо, життя спростувало сподівання просвітителів на торжество розуму і справедливості у суспільстві. Сутність культури відтак вбачалася у моральній (І.Кант), естетичній (Ф.Шіллер, брати А. і Ф.Шлегелі, Новалис та інші представники романтизму), філософській (Г.В.Ф.Гегель) свідомості.

Не залишився поза увагою філософів і релігійний аспект культури. Релігійно налаштовані зарубіжні та вітчизняні філософи дивились на культуру як на засіб, за допомогою якого матеріальний світ перетворюється в духовному напрямі, а людина реалізує своє вище покликання (М.Бердяев (1874—1948 рр.))

Соціально-економічна зумовленість культури перебуває в полі зору мислителів, які схилились до матеріалізму в поглядах на людину й історію людства. Зокрема, представники української демократичної думки ХІХ ст. Леся Українка, І.Франко, М.Коцюбинський та інші — пов'язували історію культури з діяльністю народних мас, осмислювали культуру в контексті національно-визвольної та соціальної боротьби. Для них притаманна глибока гуманістична спрямованість, історичний оптимізм, віра в національно-культурне відродження України.

Підбиваючи підсумки екскурсу в історію становлення і розвитку уявлень про культуру, зазначимо що поняття культури пройшло складну еволюцію, поступово збагачуючись за змістом.

У сучасних європейських мовах слово "культура" вживається принаймні в чотирьох основних значеннях. По-перше, для позначення загального процесу інтелектуального, естетичного, духовного розвитку. По-друге, словом "культура" користуються тоді, коли йдеться про суспільство, яке ґрунтується на праві, порядку, моральності. В цьому значенні поняття "культура" збігається з поняттям "цивілізація". По-третє, під "культурою" розуміють спосіб життя людей, притаманний певній спільності (молодіжна культура, професійна культура тощо), нації (українська, японська, німецька тощо), історичній добі (антична культура, культура Ренесансу, культура Бароко та ін.). Нарешті, по-четверте, слово "культура" вживається як абстрактна, узагальнююча назва для різноманітних способів, форм і наслідків інтелектуальної та художньої діяльності людей у галузі літератури, музики, живопису, театру, кіномистецтва тощо. Культуру можна визначити як світ свідомого буття людини, створеного людьми в процесі взаємодії з природою та між собою. Вона проявляється в матеріальних, духовних, соціальних продуктах, що покладені в основу суспільного, колективного й індивідуального життя.

Отже, аналіз розвитку уявлень про культуру, сучасні інтерпретації культури дають змогу дійти певних висновків. По-перше, культура являє собою створену людиною "другу природу". По-друге, культура виступає як система

спільних цінностей, матеріальних або духовних, ідеальних. По-третє, культура — це міра людського в людині та суспільстві, що виступає чільною характеристикою розвитку людини як суспільної істоти.

Складність і багатоманітність людської життєдіяльності та творчості зумовлюють складність внутрішньої **структури культури** як цілісного феномена. Наприклад, залежно від існуючих сфер і видів життя та діяльності людей можна виділити передусім культуру матеріальну, культуру духовну та соціальну.

Поняття духовної культури охоплює всю систему так званих духовних (тобто нематеріальних) цінностей: релігійних, наукових, моральних, естетичних, політичних, правничих тощо. Сюди ж належать види і способи творчої діяльності, спрямовані на створення, збереження та поширення духовних цінностей.

Матеріальна культура представлена світом речей, що створюють умови для існування людини (від знарядь праці до високих технологій)

Соціальна культура охоплює людські стосунки. Різновидами соціальної культури є етнічна, національна, елітарна, масова культури, тощо.

Зазначимо, що поділ на матеріальну і духовну культуру надто умовний. У реальному житті матеріальне та духовне взаємозв'язані, не можуть існувати одне без одного.

Культура існує в предметних та особистих формах. Предметні форми культури — це наслідки діяльності людей, певна система матеріальних і духовних цінностей: засоби і знаряддя праці, предмети побуту, наукові знання, релігійні та філософські вчення, традиції, обряди, моральні принципи та норми, юридичні закони, твори мистецтва тощо. Особисті (персональні) форми культури — це люди як суб'єкти діяльності, носії, творці певних культурних цінностей.

Предметні й особисті форми культури являють собою неподільну цілісність і становлять певний тип культури. Свій тип культури притаманний кожному народові як етнічній та історичній цілісності. Культурна цілісність характерна і для регіонів (культура європейська, африканська, арабомусульманська та ін.), а також історичних епох (антична культура, культура Середньовіччя, доби Провісвітництва та ін.). І хоч зі зміною історичних епох змінюється тип культури, це зовсім не означає розриву культурної спадщини і традицій, бо кожна нова доба з необхідністю успадковує культурні досягнення попередньої. Серед прихильників існування світової або загальнолюдської імена таких відомих мислителів, як П.Тейяр де Шарден (1881-1955 рр.), В.Вернадський (1863-1945 рр.), А.Швейцер (1875-1965 рр.), Р.-Дж.Коллінгвуд (1889—1943 рр.). Вони вважали, що світова культура — це система духовних цінностей, що виробляються в надрах національних культур, але набувають

загальнолюдського значення. Протилежний табір представлений не менш відомими мислителями, зокрема О.Шпенглером (1880—1936 рр.), А.Тойнбі (1889—1975 рр.). Вони визнавали лише множинність культур, заперечуючи єдність цієї множинності, їхню історичну спадкоємність, загальнолюдський зміст.

Наприклад, німецький історик і філософ О.Шпенглер вважав, що людство як спільність — "це пусте слово". Адже "у людства нема жодної мети, жодного плану, так само як нема мети у виду метеликів або орхідей". Реально існують лише самостійні "культурні організми".

Визнання феномена світової культури притаманне насамперед тим філософам, які сприймають людину і людство не як випадкове, а як закономірне і необхідне явище в еволюції Землі та Всесвіту, визнають існування найвищої мети і сенсу в історії людства, що розглядають як фактор космічної ваги. Зокрема, ця позиція втілилась у поглядах К.Цюлковського (1857 — 1935 рр.), у філософії "всеедності" відомого російського мислителя В.Соловйова (1853 — 1900 рр.) і його послідовників, у вченні видатного християнського гуманіста ХХ ст. П.Тейяр де Шардена.

Але попри антигуманні тенденції, які виявились у ХХ ст. (світові війни, революції, всесилля тоталітарних режимів тощо), буття сучасної людини повільно, поступово зміщується до культури, її світогляд стає "культурологічнішим", що дає надію та відкриває для людства певні перспективи у ХХІ ст.

Узагальнюючи **основні функції культури**, можемо відповісти на питання, яка роль належить культурі в історії людства та в житті окремої людини.

Передусім культура забезпечує **аккумуляцію** (збереження та накопичення) соціального досвіду у вигляді знань, навичок, різних духовних і матеріальних цінностей, норм людського співжиття, звичаїв, традицій тощо.

Виділяють:

- Символічну;
- Комунікативну;
- Інтегративну;
- Соціалізацій;
- Господарсько-економічну;
- Емоційну;
- Інформативно-пізнавальну;
- Захисну;
- Ціннісну функції.

Так, **фундаментальна функція** культури полягає у трансляції соціального досвіду, тобто його передаванні від покоління до покоління, що забезпечує безперервність людської історії, поступ людства.

Нарешті культура була і залишається середовищем, в якому відбувається розвиток, удосконалення одухотворення людини, **соціалізація** людської особистості, тобто залучення індивіда до системи цінностей, що визначальні для певної спільноти, нації, людства.

2. В ситуації культурного розмаїття, коли в межах однієї державної території, зазвичай, історично співіснують різні народи, підвищується інтерес до національних особливостей культури. Мабуть, не буде перебільшенням стверджувати, що зараз культурна самобутність власного народу оцінюється нами набагато вище, ніж його військова могутність.

Предметом курсу є культурний процес і культурне буття українського народу в контексті культурологічної думки.

Метою навчальної дисципліни «Історія української культури» є вивчення основних періодів розвитку української культури, проблеми етногенезу та культурогенезу українського народу, аналіз історичної специфіки української національної культурної традиції, що постає невід'ємною умовою формування ціннісних орієнтирів та гуманізації сучасного українського соціокультурного простору.

Завдання курсу полягає у тому, щоб ознайомити студентів з основами сучасних підходів до історії національної культури, особливостями історичного розвитку української культури, виявити її зв'язок з соціальними, політичними, цивілізаційними, побутовими, мистецькими явищами і процесами, навчити студентів вільно оперувати сучасними концептами історичної культурології та широким фактологічним матеріалом.

Історія української культури робить наголос на діяльності окремих особистостей - митців, вчених, педагогів, духовних пасторів тощо, які власне й створюють духовні цінності, а також наслідки їх творчої праці - художні твори, наукові праці тощо.

3. Феноменальність української культури породжувалась і формувалась найбільшою мірою просторово-географічним та історичним чинниками. І це тісно пов'язано з нинішніми реаліями становлення незалежної України, формування її матеріальних, духовних, моральних цінностей. Географічний, історичний та мовний чинники – найдавніші і найтриваліші в історії людства ще з доісторичних епох, з часів унікальної трипільської цивілізації. Історію української культури розглядають через призму національної культури.

Методологічні засади дозволяють розкрити сутність та особливості національної культури. Вона охоплює систему різноманітних форм національного життя, серед яких — географічні, господарські, побутові,

ідеологічні, державно-правові, релігійні чинники. Вони забезпечують збереження й відтворення економічного та морально-духовного потенціалу нації, формують почуття національної свідомості, інтегрують культуру нації у світову культурну співдружність. У структурі національної культури виділяються такі складові, як матеріальна, побутова, політична і правова культура, як наука, освіта й філософія. Особливість національної культури полягає в тому, що вона характеризує інтегральні моменти національного життя, які складають основу нації і забезпечують подальший національно-культурний процес. До них відносяться мова, звичаї, традиції народу, релігія, художня культура, національний характер, національна самосвідомість, почуття національної гідності.

Українська культура - органічна частина світової культури. Опановуючи курс української та зарубіжної культури, треба звернути увагу на те, що культура українського народу є частиною світової культури, світової цивілізації. Вона розвивалася за спільними законами, в руслі розвитку європейської культури, хоча і має свої особливості, як і кожна національна культура.

Тема 2. Історичні умови виникнення та джерела формування української культури.

1. Культурогенез українського народу. Періодизація та витoki української культури.
  2. Матеріальна та духовна культура стародавнього населення України (палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт). Феномен Трипільської культури.
  3. Культура мідно-бронзової та залізної доби (кіммерійці, скіфи, сармати, антична епоха Причорномор'я).
  4. Характерні риси культури ранньослов'янського періоду. Зарубинецька та Черняхівська культури.
1. Розв'язуючи проблеми, пов'язані з кожною із національних культур, неможливо обійти увагою питання про її походження.

Жоден фактор, що визначає нації сучасного світу, не може пояснити самотність кожної національної культури. Тільки у неповторному комплексі природних, расово-етнічних, мовних та геополітичних факторів, що діяли в конкретному історичному часі, й формувалися народи теперішнього світу, а разом із ними зростали їх унікальні культури.

Отже, Національна культура - це сукупність символів, вірувань, переконань цінностей, норм поведінки, які характеризують духовне життя певної нації.

Не є винятком і культура України. Її особливості, без сумніву, здебільшого зумовлені природно-географічними характеристиками регіону, і,

з одного боку, надзвичайно сприятливого для землеробства. З іншого боку, різні ландшафтні зони українських земель та їх кліматичні умови завжди приваблювали різні народи. Це робило українську територію небезпечною для існування, прискорювало міграційні процеси, пожвавлювало культурний обмін між народами. Водночас це призводило і до винищення тих культур, які плідно розвивалися на наших землях упродовж тисячоліть. Не випадково, що такі високі культури, як трипільська, чорноліська та інші, які майже досягли у розвитку межі переходу до ранньокласової цивілізації.

За характером українська культура належить до культур слов'янського типу, проте генетична спорідненість українців з іншими слов'янськими народами не виключає не лише культурної, а й етнічної унікальності населення.

Етнокультурні проблеми походження слов'ян постали перед наукою давно.

Тривалий час в історичній науці спостерігалось протиставлення двох протилежних теорій походження українського народу — міграційної та автохтонної. Численні дослідження О.Шахматова, О.Преснякова, В.Хвойки, В.Грекова, П.Третьякова, Б.Рибакова, В.Петрова дають підстави вважати автохтонну теорію максимально наближеною до істини.

Походження слов'ян та їх культури проблема досить складна і суперечлива. Слов'яни — це один з величезних давньоєвропейських етносів, що, на відміну від інших народів, з певним запізненням включився в сферу тих історичних подій. Власне, можна умовно виділити чотири концепції.

Перша і найдавніша концепція карпато-дунайська теорія, пов'язана з ім'ям літописця Нестора. Друга концепція вісло-одерської теорії (Ю. Костишевського та М. Рудницького

Прихильники третьої концепції намагаються розширити межі території можливого проживання стародавніх слов'ян між Дніпром і Віслою.

Згідно з четвертою концепцією на рубежі III—II тис. до н. е. з індоєвропейської етнічної спільноти виділилася германо-балто-слов'янська група, яка обіймала територію в межах річки Одри і Дніпра (Б.О. Рибаків). Стосовно різних періодів розселення слов'ян наведені концепції є справедливими, оскільки вони відповідають історичній правді. Але визначити етнічну належність археологічних культур глибокої давнини, не зіставляючи їх з пізнішими етнічно визначеними культурами, практично не можливо.

За такого становища необхідним виявляється реконструкція культури слов'янських племен на основі вивчення письмових та речових джерел.

Письмові джерела фіксують культуру стародавніх слов'ян досить виразно і прив'язано до певної території. Але фіксація починається з того часу, коли наші далекі предки вийшли на історичну арену Європи як більш-менш сформована суспільно-політична сила (приблизно середина I тис. н. е.).

Візантійські вчені в VI ст. (зокрема Йордан, Менандр Протиктор, Прокопій Кесарійський, Маврикій Стратег) пишуть про слов'ян, називаючи їх антами, венетами і склавінами. Вони характеризують слов'ян як численний, культурний і соціальноактивний народ, який бере участь у політичному й культурному житті Південно-Східної Європи.

У дослідженні культури слов'янських народів важливе місце належить лінгвістичній науці, оскільки вивчення мови нерозривно пов'язане з історією народу. Особливе місце в лінгвістиці має картографування архаїчних слов'янських гідронімів і топонімів, що дозволяє визначити шляхи і райони розселення стародавніх слов'ян.

Отже, територія формування слов'янської етнокультурної спільноти була досить обширною.

Археологічні дослідження стародавньої культури допомогли розкрити складність процесів етнокультурного розвитку на території Південно-Східної Європи на рубежі I тисячоліття до н. е. — I тисячоліття н. е. Цей період характерний безперервним заселенням слов'янськими племенами територій і розвитком їх культур, а також зовнішніми впливами на слов'янську культуру (зокрема іранського, фракійського, германського, балтського і тюркського культурних компонентів).

Питання про історію та витоки української культури є складним і дискусійним. Одні дослідники вважають, що розвиток української культури почався в епоху середньовіччя, а до того культуротворчий процес не раз руйнувався внаслідок активних міграційних процесів та нападів різних завойовників. Інші твердять, що витоки культури треба шукати з епохи бронзи (II тис. до н. е.). Безумовно, продовж тисячоліть населення України не залишалось етнічно і культурно однорідним. Міграції племен, їх контакти з іншими народами були явищем досить поширеним. Але ці процеси не приводили до повної асиміляції племені, абсолютної руйнації його історичної пам'яті та культури. Окремі етноси можуть виникати і гинути, розквітати і занепадати, але культурні надбання, принаймні якась їх частина, зберігаються і передаються, примножуючись, у спадок новим поколінням. Спадкоємність є закономірністю розвитку культури.

2. Глибокий гуманістичний зміст української культури, її значення для творчого самоусвідомлення багатьох поколінь українського народу в національному саморозвитку та світовій цивілізації зумовили об'єктивне перетворення її на цілісну систему духовного світу українців.

Що ж ми сьогодні розуміємо під категорією "українська культура як цілісна система"? Відповідаючи на це питання, слід зазначити, що: по-перше, українську культуру сьогодні слід розглядати як єдине ціле,

виготовлене в галузі матеріального і духовного виробництва генієм нашого народу як у материковій частині, так і за її межами, тобто в Україні та в близькому й далекому зарубіжжі;

по-друге, цілісна система культури включає в себе об'єктивну оцінку ідейно-протилежних течій і напрямів у ній;

по-третє, відмова від підходу до вивчення української культури як замкнутого соціального організму;

і, в-четвертих, цілісний підхід до культури передбачає такий її аналіз, коли до уваги однаковою мірою береться безперервність її розвитку, всі його періоди. Врахування неймовірностей, злетів і спадів духовного життя в Україні має лежати в основі цілісного підходу до визначення та аналізу періодів розвитку нашої культури.

Далі окреслимо головні періоди у розвитку української культури і дамо їм коротку характеристику.

Первіснообщинний лад у межах території нинішньої України співвідноситься з такими археологічними періодами, як палеоліт — стародавній кам'яний вік (1 млн — 11 тис. рр. до н.е.), мезоліт — середній кам'яний вік (10 тис. — 7 тис. рр. до н.е.), неоліт — новий кам'яний вік (6 тис. — 4 тис. рр. до н.е.), енеоліт — мідно-кам'яний вік (3300-2800 рр. до н.е.), бронзовий вік (2800-1200 рр. до н.е.).

Трипільська культура. У IV — III тис. до н.е. на території сучасної України відбувся перехід до енеоліту (мідно-кам'яного віку), характерного не лише опануванням технології виробництва та обробки міді, але й подальшим прогресом відтворювальних форм господарства — землеробства і тваринництва (скотарства). Найяскравішою археологічною культурою нової епохи була трипільська, пам'ятки якої виявлено в лісостеповій зоні на величезних просторах від Пруту і Дунаю до Дніпра. Відкрита на початку 90-х років XIX ст. археологом В.Хвойкою поблизу с.Трипілля (нині Кагарлицький р-н Київської обл.), звідки, за місцем знахідок перших пам'яток, пішла назва "трипільська культура". Це були скотарсько-хліборобські громади з колективною власністю на худобу.

Поряд із високою культурою землеробства спостерігався великий потяг до мистецьких студій, що засвідчують численні статуетки, виконані в реалістичній манері.

Характер господарської діяльності трипільців зумовив подальший розвиток територіальних зв'язків, відбитих у формах соціального життя. На основі територіальних общин формувалися племена, зароджувалися міжплеменні об'єднання, складалася ієрархічна структура родів, виділялися найзнатніші з них на чолі з визнаними главами — патріархами.

Близько 2000 р. до н.е. трипільська культура почала занепадати, її носії частково залишають ці землі, відступаючи під тиском численніших і войовничіших, на думку вчених, індоєвропейських народів археологічної культури бойових сокир і шнуркової кераміки, а частково змішуються з ними. Нове населення прийшло зі сходу і, як вважають фахівці, вперше у світі приручило коня для верхової їзди. Індоєвропейці частково осідали на родючих землях і переходили до землеробства, а частково продовжували кочувати у південних регіонах України. Однак відтепер традиції землеробства разом з осілим способом життя стали вирішальними при визначенні культурного розвитку племен на наших землях.

3. Початок епохи металів був позначений кардинальними змінами у соціальних відносинах. Зросла роль чоловіка в суспільстві. Господарською основою стала патріархальна сім'я, а це засвідчує про перехід від материнського до батьківського родового ладу — патріархату.

В другій чверті III тис. до н.е. на території України розпочався бронзовий вік. Його особливість — істотне поширення виробів із бронзи — першого штучно створеного людиною металевого сплаву міді з оловом. Опанування новою технологією дало змогу значно урізноманітнити асортимент знарядь праці та зброї. Проте бронза не замінила цілком каменю, — речі з нього використовувались упродовж усього бронзового віку. В ливарній справі з'явилися професійні майстри високої кваліфікації. В Україні відомі великі центри стародавньої металургії (Донецький басейн) і металообробки (Карпато-Дунайський регіон).

Незважаючи на піднесення ремісничого виробництва (зокрема бронзолivarного), основними галузями господарства племен бронзового віку були землеробство (лісостеп) і скотарство (степ). Загальне економічне поживлення великою мірою сприяло зростанню чисельності населення і накопиченню суспільного багатства. Відбулися великі зміни в соціально-політичному житті. Упродовж бронзового віку на території України існувало кілька етнокультурних груп. Їхнім археологічним еквівалентом були культури: ямна, катакомбна, багатоваликової кераміки, зрубна (Степ), шнурової кераміки, тшинецько-комарівська, білогрудівська, бондарихінська (Лісостеп і Поліся).

Заклучна стадія бронзового віку південних районів України загалом позначена завершенням переходу до кочових форм скотарства. Його ефективність дедалі більше зростала внаслідок поліпшення видового складу стада, вдосконалення засобів пересування і використання пасовиськ. Подальшого розвитку набула соціальна структура, яка характеризувалася військово-політичною організацією суспільства, зародженням станово-класових відносин.

Бронзовий вік в Україні — завершальна стадія первіснообщинного ладу, який пройшов тривалий шлях розвитку від первісної общини на основі екзогамних шлюбних відносин до воєнно- племінних об'єднань. У ньому зародилися і визріли всі передумови для виникнення станово-класових відносин — панівних на наступному історичному етапі.

3. На початку I тис. до н.е. (ранній залізний вік) у лісостеповій зоні України продовжували жити місцеві землеробсько-скотарські племена. Дніпровське Правобережжя населяли носії чорноліської культури. Постійна загроза нападу киммерійців спонукала чорнолісців будувати величезні укріплення. Одне з них, досліджене О.Тереножкіним у Чорному лісі на Кіровоградщині, дало назву культурі. Густа мережа поселень засвідчує відповідно велику густоту населення. Чорнолісці займалися землеробством, менш інтенсивно — бронзоліварним і залізообробним виробництвом. Під натиском киммерійців окремі групи цього народу переселилися в IX ст. до н.е. на Лівобережжя Дніпра в басейни Ворскли, Орелі й Самари.

На території Західної України з кінця II тис. до н.е. розселилися фракійці, а також племена лужицької археологічної культури. На Волині в перших століттях I тис. до н.е. мешкали племена милоградської культури, які в VI ст. до н.е. перемістилися на сучасну територію Південної Білорусі. Середнє Подесення і Посейм'я населяли в цей час юхнівські племена. В Гірському Криму та на кримському узбережжі Чорного моря з IX ст. до н.е. відомі племена кизил-кобинської археологічної культури (ототожнюються з таврами).

Найдавніші писемні джерела, в яких слов'яни виступають під своїм власним ім'ям (етнонімом), належать до VI ст. н.е. (твори візантійських авторів-Йордана, Прокопія Кесарійського, Псевдо-Кесарія, Іоана Ефеського, Менандра Протиктора, Феофілакта Сімокатти). Більш-менш вірогідно етнічна присутність слов'ян може бути реконструйована в творах римських авторів рубежу перших століть н.е. (Плінія Старшого, Тацита, Птолемея).

Прокопій Кесарійський підтверджує поділ слов'ян у VI ст. на антів і склавів, зазначаючи про мовну й етнічну спорідненість. Проте, засвідчуючи їхнє походження від одного кореня, він не називає венедів, а як спільного для антів і склавів предка — спорів.

Держава антів проіснувала з кінця IV до початку VII ст. Вона впала під навалюю тюркських племен аварів (обрів). Після 602 р. назва "анти" зникає з історичних хронік. Однак у середині VII ст. слов'яни звільнилися з-під влади завойовників. У процесі розселення на Балкани анти змішуються зі склавіванами і надалі вже відомі під загальною назвою слов'ян. У процесі розпаду первіснообщинного ладу серед східних слов'ян формуються племінні союзи. Автор "Повісті временних літ" називає такі племена, від яких походять українці: поляни жили на правому березі Дніпра, біля Кисва; сіверяни — над Десною і

Сеймом; древляни — між Тетеревом і Прип'яттю, дуліби, або бужани (їх називали також волинянами) — вздовж Західного Бугу; уличі — між Дністром і Південним Бугом; тиверці — між Південним Бугом і Прутом; білі хорвати — на Підкарпатті. Серед усіх українських племен провідне значення набувають поляни з центром у Києві, на яких у VII ст. вперше поширюється назва "Русь".

У питанні походження етноніма "Русь" існує багато гіпотез. З них найважливіші дві: варязька і автохтонна.

Зарубинецька і черняхівська культури

Впродовж усього I тис. н.е. праукраїнські землі продовжували залишатися ареною Великого переселення народів. Місцеві племена перебували вже на стадії готовності до утворення раних держав, аналогічних "варварським королівствам" Західної Європи, що засвідчують знахідки під час розкопок слов'янських поселень так званої зарубинецької (II ст. до н.е. — II ст. н.е.), а особливо черняхівської (II — V ст.) та київської (VI — VIII ст.) археологічних культур. Однак численні спроби утворити стійкий державний організм на українських землях постійно закінчувалися черговою поразкою від дружин "степових імперій", протистояти яким у племінних і міжплемінних князівств не вистачало сил.

На схід від шеворського ареалу в районах Полісся і Середнього Подніпров'я розповсюджені старожитності зарубинецької культури. Вони стали відомими після відкриття і розкопок В.Хвойкою біля с.Зарубинці на Київщині 1899 р. ґрунтового могильника з трупоспаленнями. Нині відомо близько 500 поселень і 1 тис. поховань зарубинецької культури. Виділяють п'ять її локальних варіантів: середньодніпровський, поліський, верхньодніпровський, південнобузький і деснянський. З III ст. н.е. на Нижньому і Середньому Дніпрі, Південному Бuzі, Дністрі поширювалася нова культура — черняхівська. Перші пам'ятки черняхівської культури виявлені та досліджені 1900 — 1901 рр. у Середньому Подніпров'ї (с.Черняхів на Київщині) В.Хвойкою, а в Подністров'ї — К.Гадачком. Нині відомо понад 5 тис. черняхівських пам'яток, розкопки проведено на 150 — 200 поселеннях і могильниках.

З черняхівською культурою відбулися суттєві зміни у виробництві та економіці. Більшість знахідок, які становлять матеріальний комплекс черняхівської культури, — вироби ремісників. Провідною галуззю виробництва стало залізобне ремесло.

Головною галуззю економіки було сільське господарство. Серед злаків — це пшениця різних видів, ячмінь, просо, овес, жито; бобові — горох, чечевиця; технічні культури — коноплі, чина. Переважала двопільна система землеробства. Розвиток скотарства підтверджують знахідки кісток домашніх тварин, серед яких переважають кістки великої рогатої худоби. Однак

черняхівці розводили свиней, кіз, овець, а також коней. Кісток диких тварин виявлено зовсім мало, що засвідчує незначну роль полювання в господарстві.

Високий рівень розвитку ремесел сприяв піднесенню обміну й торгівлі.

Язичництво як світоглядна система широко подана в усній народній творчості та декоративно-ужитковому мистецтві: символи Сонця, фантастичні звірі, рагальнюючі фігури воїнів, стилізовані хвилі тощо.

Отже. Підтримуючи різноманітні зв'язки із сусідами, праукраїнські східнослов'янські племена в соціально-політичному, економічному, етнічному і культурному планах у цей час становили спільність, здатну протистояти будь-якій експансії ззовні. Наголошуючи на цьому, писемні джерела згадують і про політичні центри цієї спільності — Куявію, Славію, Артанію, пізніше — про могутнє політичне об'єднання — "Руську землю" в Подніпров'ї, відоме далеко за межами тогочасного східнослов'янського світу.

Досягнення східнослов'янських народів у господарській діяльності, багата і різнопланова народна творчість, мораль, героїчна боротьба за незалежність з кочівниками, поступове об'єднання в єдиній державі — Київській Русі — сприяли розвитку своєрідної, неповторної матеріальної та духовної культури.

Тема 3. Особливості культури Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.

1. Специфіка та характерні риси дохристиянської культури Київської Русі.
2. Вплив християнства на духовну культуру Київської Русі. Матеріальна та духовна культура Київської Русі (книжна культура, архітектура та образотворче мистецтво тощо).
3. Особливості та характеристика культури Галицько-Волинської Русі.

1. Культура Київської Русі постала на ґрунті матеріальних і духовних здобутків тих народів, що протягом попередніх тисячоліть заселяли нашу землю. Часті міграції населення, які відбувалися у стародавні часи на її теренах, сприяли жвавому культурному обміну між народами. Але водночас вони призводили й до значної руйнації окремих культурних утворень, які інколи й зовсім зникли внаслідок асиміляції або знищення. З усього розмаїття матеріальних та духовних надбань прийдешніх народів відбиралися ті, що найбільшою мірою відповідали кліматичним і геополітичним умовам існування на нашій землі, засвоювалися корінними мешканцями цих земель і відповідали загальносвітовим тенденціям культурного розвитку. Зрештою, це й утворило самобутню вітчизняну культуру, зумовило неповторність її обличчя.

Культура збагачувалась та ускладнювалась за рахунок поширення території держави, включення до її складу інших народів і племен та за рахунок

міждержавних конфліктів із сусідами. Все це сприяло розвитку ремесел, мистецтва, культурних традицій місцевого населення.

Торгівля, війна, дипломатичні контакти сприяли пошквалюванню культурного життя русичів. Але культурний поступ Київської Русі зумовлювався, в першу чергу, власними потребами й силами, що їх задовольняли. Ось чому сторонні впливи, навіть із найбільш передової в тогочасному світі держави — Візантії, могли лише прискорити ті тенденції, потреба в яких вже відчувалась на вітчизняному ґрунті.

Красномовним свідченням цієї особливості давньоруської культури може служити будь-яка її галузь, але перш за все це унаочнюють пам'ятки матеріальної культури.

Особливо вражають ювелірні вироби давніх майстрів. Вироби із золота, срібла, бронзи і кістки, що створювалися майстрами Київської Русі, відзначаються оригінальністю, високою художньою цінністю навіть у тих предметах, технологію виготовлення яких було запозичено.

Зокрема, це стосується мистецької технології черні, скані, зерні.

Якщо з майстерності ювелірів могли скористатися лише князі та старші бояри, то плоди праці гончарів зустрічалися в кожній оселі.

Культура часів Київської Русі не була явищем однорідним, уніфікованим для всіх регіонів держави, яка обіймала великі території від Чорного до Білого морів, населені цілком різними племенами.

Вельми показовою ілюстрацією розбіжностей у релігійних уявленнях населення різних регіонів Київської Русі може служити поховальний обряд, який суттєво відрізнявся навіть у найближчих сусідів, що склали етнічне ядро держави — у полян та древлян.

Слід зазначити, що фольклор у Давній Русі, як і пізніше, слугував не тільки засобом передачі інформації, виконував він і ритуально-магічну функцію.

Великого значення й розвитку набуває у Київській Русі обрядова й календарна поезія.

Музичним супроводом частіше за все служила гра на рожку, сопілці, гудку, гусях. Особливою любов'ю в південній частині Русі користувалися струнні інструменти. Пісні, музика й танці супроводжували давніх русичів і під час розваг та відпочинку. Князі й представники заможних верств населення запрошували на бенкети (пири) професійних співаків та акторів, яких інколи й постійно тримали при своїх дворах. Але переважна частина професійних виконавців, згуртувавшись у невеликі колективи, вела мандрівний спосіб життя, виступаючи в різних містах на ринковій площі (торжищі). Таких акторів називали скоморохами.

Різниця в умовах і способі життя на селі й у місті за часів Київської Русі відчувається досить помітно.

Попри істотну різницю в житті села й міста, існували і досить впливові фактори створення єдиної національної культури: релігія мова, спільні політичні інтереси. Оскільки все населення однаково страждало від нападів кочових сусідів зі сходу й півдня, докорінні прагнення всіх жителів Давньої Русі були пов'язані зі зміцненням військової могутності держави. Народна мрія про надійну й міцну державу знаходила втілення у творах героїчного епосу. Його напівлегендарні, напівміфічні герої - захисники рідної землі - були популярні серед населення усіх князівств, від півдня до півночі. Найбільшою любов'ю користувалися фольклорні твори про Микулу, Святогора, Вернигора, Прудивуса, Вирвидуба, Добрито, Микиту Кожум'яку, Альошу Поповича, Іллю Муромця.

Отже, духовна культура дохристиянської Русі вбирала специфічні риси своєї епохи, пізніше чимало її досягнень запозичило християнство: рукоділля, витвори декоративного мистецтва, елементи старої дерев'яної архітектури — в кам'яній, старі орнаменти — в книгах тощо.

2. Запровадження християнства на Русі сприяло зміцненню державності, поширенню писемності, створенню визначних пам'яток літератури. Під його впливом розвивалися живопис, кам'яна архітектура, музичне мистецтво, розширювалися і зміцнювалися культурні зв'язки Русі з Візантією, Болгарією, країнами Західної Європи. Разом з християнством на східнослов'янських землях були запроваджені церковний візантійський календар, культ "чудотворних" ікон, культ святих.

Християнство внесло позитивні зміни у світогляд людей.

У процесі поширення й утвердження християнство на Русі поступово втрачало візантійську форму, вбираючи в себе елементи місцевих слов'янських звичаїв, ритуалів, естетичних запитів східних слов'ян.

Християнство справило великий вплив на розвиток духовної культури Київської Русі. З його запровадженням літературною мовою на Русі стала церковнослов'янська мова, створена приблизно за 100 років до прийняття християнства болгарськими проповідителями Кирилом і Мефодієм. З нею поширювалась освіта також на Балканах і в Моравії.

Вчені дослідили, що в 10 тис. церков і монастирів, побудованих на Русі з кінця X до початку XIII ст., налічувалось близько 85 тис. перекладних та оригінальних книг.

Специфіка релігійного змісту, можливості доступу до досягнень світової культури сприяли тому, що першими руськими письменниками були переважно священнослужителі: київський митрополит Іларіон, митрополит Климент Смолятич, монах-літописець Нестор, єпископи Кирило Туровський та ін.

Основним джерелом викладу філософських соціальних і морально-етичних проблем на Русі була Біблія, зокрема Новий Завіт. З біблійних книг найчастіше перекладалися Євангеліє, Апостол ("Дії Святих апостолів" і "Послання апостолів"), Псалтир, П'ятикнижжя Мойсееве, Буття.

Найдавнішою пам'яткою писемності Київської Русі вважається "Ізборник Святослава", укладений 1073 та 1076 рр. для київського князя Святослава Ярославича.

Першим відомим письменником з місцевого населення був у Київській Русі митрополит Іларіон, автор визначної пам'ятки вітчизняної писемності — церковно-богословського твору "Слово про закон і благодать", написаного між 1037 і 1050 рр., в якому наголошено на величі руського народу, руської землі, руської церкви.

У Київській Русі достатньо швидко виник свій жанр літератури — літописання ("Повість временних літ", 1113 р.).

Цінною пам'яткою староукраїнського письменства є "Повчання Володимира Мономаха своїм дітям", написане на початку XII ст.

Після запровадження на Русі християнства з'явився новий вид літератури — життя святих (агіографія). У цих релігійно-біографічних творах розповідалось про життя мучеників, аскетів, церковних і державних діячів, оголошених церквою святими: Іоанна Златоуста, Афанасія Александрійського, князів Бориса і Гліба, вбитих братом Святополком, засновника Києво-Печерського монастиря Антонія Печерського. На початку XIII ст. склався "Києво-Печерський патерик" — збірник розповідей про життя ченців Києво-Печерського монастиря, заснованого у середині XI ст. Антонієм.

Справжнім шедевром, своєрідною перлиною давньоруської літератури є "Слово о полку Ігоревім", 1187 р.

Розвиток культури на Русі вимагав підготовки освічених людей, відкриття шкіл, створення певної системи освіти.

Після офіційного запровадження християнства на Русі князь Володимир розпорядився збудувати на Старокиївській горі, поряд з Десятинною церквою, школу для дітей "нарочитої чаді", тобто знаті. Школи відкрилися також у Чернігові, Переяславлі-Залеському, Луцьку, Холмі, Овручі. В них вивчали письмо, читання, арифметику, іноземні мови, риторику, навчали співу, давали певні відомості про поезику, а також з географії, історії. Навчання велося церковно-слов'янською мовою, яка "прийшла" разом з церковними книгами з Болгарії. Цією мовою перекладалася й іноземна література.

Головними поширеними на той час науками були богослов'я, філософія, історія. Відомості з природознавства та космології черпалися з перекладних книг: "Фізіолог", "Шестоднев", "Християнська топографія" Козьми Індикоплава. Знання з історії подавали візантійські хроніки Іоанна Малали й Георгія

Амартола. Як правові джерела широко використовувались "Статут Володимира Мономаха" та збірка норм давньоруського права — "Руська правда".

При княжих дворах, Печерському та Видубицькому монастирях створювалися книгосховища.

Запровадження християнства на Русі мало великий вплив на розвиток кам'яної архітектури. Першою кам'яною церквою на Русі вважається Десятинна, побудована у Києві 989 — 996 рр.

З-поміж світських кам'яних будівель Києва найзнаменитішою пам'яткою є збудовані Ярославом Мудрим Золоті ворота, які, однак, теж завершувалися так званою домовою церквою. Першою світською спорудою з каменю в Києві є палац князя Володимира, зведений наприкінці X — початку XI ст. Палац збудовано з поєднанням візантійських і ранньороманських традицій зодчества.

В середині XI ст. з'явилися перлини давньоруського зодчества — Софійські собори у Києві, Новгороді, Полоцьку. Вони поєднували візантійський і місцевий види будівель, елементи розпису балканських художників і давньоруської дерев'яної архітектури, деякі романські традиції, наприклад, наявність двох веж на західному фасаді. Від візантійських майстрів давньоруські майстри запозичили технічні прийоми цегляної і кам'яної кладки стін.

Процес поширення й утвердження християнства на Русі супроводжувався формуванням нових традицій в образотворчому мистецтві. В ході самостійного розвитку давньоруського іконопису традиції візантійської іконографії послаблювалися, створювалися самобутні, яскраві шедеври церковного живопису. Першими вітчизняними живописцями були ченці Києво-Печерського монастиря Аліпій (Алімпій) і Григорій, які навчалися іконописного мистецтва у візантійських майстрів.

Мистецтво масштабних мозаїчних композицій, як і саме слово "мозаїка", також прийшли з Візантії.

Високою майстерністю вирізняються мініатюри в окремих рукописних книжкових творах того часу. Найстародавніші збереглися в "Остромировому Євангелії" (1056—1057 рр.).

Із запровадженням християнства на Русі пісенне мистецтво стало складовою частиною богослужіння.

Давньою і достатньо унікальною формою вітчизняної культури є дзвонова музика.

Музичним супроводом найчастіше слугувала гра на сопілці, гудку, тощо. Особливою любов'ю в південній частині Русі користувалися струнні інструменти.

Наголосимо також, що вже в XI — XII ст. на Київській Русі з'явилися свої вчені-природодослідники. Наприклад, київський монах Агапіт займався

медициною. Відомі імена і світських лікарів — Іоанна Смереки, Петра Сиріанина, Февронії, Євпраксії Мстиславівни.

Монгольська навала XIII ст. зруйнувала давньоруські міста і села, пам'ятки архітектурної майстерності — палаци, монастирі, а також твори живопису і літератури. Від Києва — "матері руських міст" через шість років після Батиевого погрому залишилося усього 200 будинків.

Однак татаро-монгольське нашествя не змогло знищити всіх надбань духовної культури Київської Русі. Народ зберігав і поширював перлини фольклору, наукові знання, відбудовував зруйновані міста, села, храми, монастирі, відроджував кращі традиції культури минулого.

1. Культура Галицько-Волинської Русі — одна з найяскравіших сторінок в історії української культури. Одним з перших звернувся до її дослідження Д.Зубрицький, який у 1852—1855 рр. опублікував наукову розвідку "История древняго Галичско-русского княжества" у 3 частинах. У Львові 1863 р. була видана праця І.Шараневича "Історія Галицько-Волинської Русі від найдавніших времен до року 1453". Багато архівних пам'яток, грамот часів Галицько-Волинської Русі описав учений-джерелознавець А.Петрушевич. Глибоким знавцем західноукраїнського іконопису цієї доби був І.Свенціцький. Він започаткував колекцію Національного музею у Львові, патроном якого став митрополит А.Шептицький. Ґрунтовні дослідження культури Галицько-Волинської Русі належать М.Грушевському, М.Возняку, І.Крин'якевичу, Б.Грекову, В.Пічеті, В.Пашуто, Я.Кісію, Я.Ісаевичу. Про стійкий інтерес до цієї теми свідчать і численні публікації, що з'явилися останніми роками у вигляді монографічних досліджень і статей у журналах.

Галицько-Волинська Русь після послаблення й спустошення Київської держави золотоординською навалою стала її політичною і культурною наступницею. Впродовж кількох століть вона, за словами М.Грушевською, залишалася головним резервуаром української державності та культури, виробленої київською добою.

Галицько-Волинська Русь — край переважно землеробський, більшість її населення займалася сільським господарством. Через Галич, Володимир-Волинський, Перемишль проходили торгові шляхи на землі Київської Русі, а також до найбільших міст Сходу — Багдада, Самарканда і навіть Пекіна.

Князі заохочували і підтримували міжнародну торгівлю, розуміючи, що це сприятиме збагаченню їхніх земель. Роман Мстиславич, Данило Романович, Володимир Василькович дозволяли поселятися у своїх містах іноземцям.

Особливості історичного розвитку Галицько-Волинської Русі визначаються широкими зв'язками з іншими землями України, державами Східної та Західної Європи.

Традиційно міцними були її зв'язки з Києвом, що пояснюється потребами економічного життя і політичними інтересами княжих династій. Міцні взаємини тривали між Галицько-Волинською Руссю та Суздалем.

Традиційні культурні зв'язки Галицько-Волинської Русі й Угорщини. З історії відомо, що неодноразово їх правлячі династії з'єднувалися шлюбами. Так, Лев Данилович був одружений з донькою угорського короля Бели IV.

Багатовікову історію мають українсько-польські відносини на ниві політичного, економічного й культурного життя.

Глибини віків сягають культурні зв'язки України та Італії. Простежуються також усталені українсько-німецькі культурні зв'язки, про що нагадує, наприклад, побудований німецькими колоністами у Львові костьол Марії Сніжної — одна з нечисленних пам'яток готичного мистецтва в Україні.

Традиції культурного спілкування з'єднували Галицько-Волинську Русь і Чехію. Відомо, наприклад, що при дворі Юрія II було кілька вихідців із Чехії, окремі з них обіймали високі посади. Вихідці ж з України здобували освіту у Празькому Карловому університеті.

Значний внесок у культурний розвиток українських земель зробили й вихідці з Вірменії, з-поміж яких були талановиті зодчі, живописці та ремісники. Становлячи своєрідний місток між Заходом і Сходом Європи, Галицько-Волинська Русь виробила особливий стиль життя, характерний толерантністю, відкритістю до інших культур і народів, здатністю запозичувати їх надбання, не втрачаючи при цьому індивідуальності.

Численні літературні та історичні джерела, матеріали археологічних розкопок, етнографічних експедицій засвідчують про високий рівень розвитку ремесел у Галицько-Волинській Русі, існування самобутнього декоративного та ужиткового мистецтва, яке формувалось упродовж віків на західноукраїнських землях. Традиційне ремесло й ужиткове мистецтво збагачувалось досвідченими майстрами, які приходили на ці землі з розгромлених татарами східних князівств. На нових місцях вони розвивали ті художні традиції, які склались у Київській Русі. Значну роль у цьому процесі відігравали й іноземні майстри, зокрема німці, поляки, вірмени.

Давні традиції на всіх руських землях мала художня обробка дерева.

Руські майстри здавна володіли різними техніками прикрашання дерев'яних виробів. Однією з таких прикрас була інкрустація. Широко використовувалась інтарсія — композиції з різноколірної деревини. Та найпоширенішим і улюбленим видом художньої обробки деревини було різьблення. Свої традиції у Галицько-Волинській Русі мало і ливарництво.

Майстерно відливали ремісники маленькі натільні іконки і хрестики, всередині яких містились мощі святих. У Львівському історичному музеї зберігається колекція високохудожніх хрестиків XII ст.

Давні традиції в Галицько-Волинській Русі має ювелірне мистецтво.

У багатьох містах Галицько-Волинської Русі розвивається будівельна кераміка. Стіни й долівки храмів та житлових будинків нерідко вистелювали фігурними керамічними плитками, вкритими емалевою поливою жовтого, синього, зеленого, коричневого кольорів. Особливо цікаві зразки таких плиток знайдені під час археологічних розкопок Галича у 1940 — 1941 рр. у князівській частині міста — на Золотому Току.

Улюбленим видом декоративно-ужиткового мистецтва в Україні з давніх часів було ткацтво. Літописи X — ХНІ ст. містяться вказівки щодо виробництва тканин з льону й конопель, які згадуються під назвою "узчина", "товстина", "ярич". З X ст. є згадки про сукно, з якого шили свити й опанчі. З вовняних тканин згадується також сірячина — грубе сукно натурального кольору вовни, з якої шили верхній одяг — сіряки.

З 907 р. трапляються згадки про побутування ще одного виду ткацьких виробів — килимів. Одним з найдавніших осередків килимарства на Львівщині вважалося селище Глиняни Золочівського району.

Полісся славалося незвичайним лляним полотном — серпанком, дуже тонким, прозорим. Для цього вирощували особливі сорти льону з тонким і невисоким стеблом. Зокрема, в італійському каталозі тканин XIII ст. згадується "руська" тканина. Про неї йдеться і в пізніших джерелах — етнографічних описах, записках іноземних мандрівників і вчених, які відвідували Україну.

Давню історію мають архітектурні традиції західноукраїнських земель. Вони складались упродовж віків на основі національної культури давніх слов'ян, культурного спілкування з іншими народами Східної та Західної Європи, а також мусульманського Сходу.

Про поселення на території Галицько-Волинської Русі можна скласти уявлення на основі матеріалів археологічних розкопок, які проводились у Володимирі-Волинському, Луцьку, Галичі, Звенигороді Пліснеську.

З середини XII ст. почалася формуватися галицька архітектурна школа, характерна самостійним творчим напрямом.

Близькість Галича до країн Західної Європи зумовила освоєння певних художніх прийомів, сформованих там. Так, у типах споруд і в характері білокам'яного різьблення можна простежити вплив романської архітектури сусідніх країн — Угорщини, Польщі, Моравії. Ці впливи виявились і в застосуванні кольорових вітражів у інтер'єрах.

Вплив київської традиції позначився на архітектурі Володимира. Найзначнішою його архітектурною пам'яткою є Мстиславів, або Успенський собор (1160), який, за твердженням дослідників, нагадує Кирилівську церкву у Києві. Собор зберігся до нашого часу, хоч його первісний вигляд змінили численні перебудови. Галицький літопис повідомляв про цей храм: "В лето 6668

(1160) князь Мстислав Изяславич підписа святую церковь в Володимирі Волинском и украси ю дивно". У XII ст. помітним явищем стала міграція українських майстрів на сусідні землі, де вони виконували різні замовлення. Збереглися відомості про перебування галицьких майстрів на теренах Володимиро-Суздальського князівства. На північно-руських землях вони брали участь у спорудженні храму Покрови-на-Нерлі під Володимиром-на-Клязьмі (1165), Дмитрівського Собору у Володимирі-Суздальському (1193—1197) та Георгіївського собору в Юр'єві-Польському (1230-1234).

Через посередництво Галича й Волині культурні впливи Русі поширювались і в країнах Центральної та Західної Європи.

Початки української скульптури губляться у глибині віків. З певністю можна стверджувати, що скульптура на українських землях існувала ще в дохристиянську добу.

Яскравим зразком скульптури Галицько-Волинської Русі є шиферний рельєф, XIII ст., який зображає св.Дмитрія. Нині він зберігається у Кам'янець-Подільському музеї.

Найхарактернішою скульптурною пам'яткою Галицько-Волинської Русі є оздоблення пишного романського порталу церкви с в. Пантелеймона в Галичі. Довкола порталу — ціла анфілада пілястрів і колонок, а вгорі на їх капітелях простягся характерний романський фріз з акантового листя.

Яскраву сторінку у розвитку мистецтва західноукраїнських земель становить історія малярства, яке також сягає корінням найдавніших часів. Воно розвивалось у традиційних для Середньовіччя формах станкового (мініатюра, іконопис) і монументального (фрески) живопису.

Особливе місце серед книжкового оздоблення доби Київської Русі посідають п'ять мініатюр так званого Кодексу Гертруди (або Трірської Псалтирі). Ці мініатюри виконано в другій половині XI ст. як доповнення до Псалтирі, що належала Гертруді — дружині князя Изяслава. Нині ця пам'ятка зберігається у м.Чівідале у Північній Італії.

Зразками для руських іконописців слугували візантійські ікони. Водночас зазначимо, що вітчизняне іконописне мистецтво не просто наслідувало візантійські зразки. Відомо, що вже на межі XI — XII ст. сформувалась Київська іконописна школа. Виникли осередки іконописання і на західноукраїнських землях. Одним з них, на думку дослідників, був Спаський монастир поблизу Великих Мостів (Львівщина). Єдиним пам'ятником, який дає уявлення про розвиток фрескового живопису на землях колишнього Галицько-Волинського князівства, є Вірменський собор у Львові. Саме тут під час реставрації, проведеної на початку XIX ст., було відкрито фрагменти фресок XIV — XV ст. Це, зокрема, зображення Іоанна Богослова з Прохором, Христа-Пантократора, а

також портрет Акопа (Якова) з Кафи — ктитора, про якого згадують документи 1363 р.

Галицько-Волинська Русь зберегла і розвинула ті традиції освіти і письменства, які склались у період розквіту Київської Русі.

Високий рівень освіти на західноукраїнських землях засвідчує те, що тут було поширене знання іноземних мов. Деякі листи князі та міщани писали латиною. Значна частина вищого духовенства походила з Греції, що також відбилося на мовній багатобарвності Галицько-Волинського князівства. Водночас мовою політики, міжнародної дипломатії була руська мова.

Покровителем освіти і письменства виступав волинський князь Володимир Василькович, "книжник великий і філософ".

Високий рівень освіти у Галицько-Волинській Русі засвідчують грамоти, що вийшли з князівської канцелярії. Дві з них — грамота Володимира Васильковича 1289 р. і Мстислава Даниловича 1289 р. — збереглись у складі Галицько-Волинського літопису. В оригіналі збереглись також грамоти останніх галицько-волинських князів Андрія і Лева Юрійовичів та Юрія II. З боярських грамот відома лише одна — грамота Дмитра Детька, управителя і старости Руської землі у 1341 — 1342 рр., з документів — лист громадян м. Володимира-Волинського 1324 р. Грамоти написані виразним почерком, їх текст складений за всіма правилами, що регламентували написання документів у добу Середньовіччя.

Те, що грамотні люди були не лише серед князів і бояр, а й серед ремісників, купців, дружинників, засвідчують клейма літер на глиняному посуді, свинцевих пломбах, які слугували товарними або митними знаками, на побутових речах — пряслицях, кістяних ручках ножів. Під час археологічних розкопок у Звенигороді Перемишлі, Галичі знайдено бронзові писала — "стилуси" для писання на вощених табличках, що застосовувались для навчання грамоті у тодішніх школах.

Поширенню освіти на руських землях сприяв розвиток шкільництва, започаткований Володимиром Великим. Ще з XI ст. існували церковно-парафіяльні школи на Волині — у Луцьку, Холмі, Овручі. Про рівень шкільництва на Волині засвідчує такий факт: князь Святослав посилав дружинника Василя на Волинь оглянути місцеві школи й ознайомитись з їхнім станом.

З урахуванням державних потреб у тогочасних школах окрім письма, читання, арифметики, вивчали іноземні мови, головню грецьку і латинську. Давали також певні відомості з географії, природознавства, історії.

З поширенням письма виникла потреба в перекладах та укладачах оригінальних місцевих книг і збірників. З уваги на це школи давали учням

початкові знання з риторики, стилістики, теорії літератури. Навчали в школах також музики та співу. Навчання велося старослов'янською мовою.

З розвитком освіти і культури зростала потреба в книгах. Центром переписування книг став Володимир-Волинський. Саме тут була здійснена нова редакція Кормчої книги — збірки церковних та світських правових норм, що поширювались в Україні та Білорусі. Книги переписувались також в Онуфріївському та Святоюрському монастирях у Львові.

З-поміж рукописних книг того періоду згадується збірник повчань Єфрема Сиріна. До пам'яток писемності Галицько-Волинської Русі XII—XIV ст. належать Христинопільський Апостол, Бучацьке, Галицьке, Холмське Євангеліє, переписані ченцем Васильком при дворі Лева Даниловича.

Визначною пам'яткою писемності Галицько-Волинської Русі є Галицько-Волинський літопис.

Зразком для літописця слугували і грецькі хронографи, зокрема "Хроніки" Іоанна Малали. Використані в літописі також західноєвропейські джерела з історії Литви, Польщі, Пруссії, Угорщини. Близькість до Заходу виявляється, зокрема, в тому, що автор не проводить межі між православними і католиками, називаючи всіх християнами.

Галицько-Волинський літопис, на думку дослідників, укладений за князя Володимира, сина Василька Романовича. Він охоплює майже 90 років — від 1201 р. (або 1205) до 1292 р. і композиційно складається з двох частин. У першій описані роки життя Данила від його дитинства до 1255 р. (або 1261), у другій — події 1262 (?) — 1291 рр.

Літопис зазнав п'ять редакцій. Його редактори використовували окремі літописні записи, які склались у різних містах — Володимирі-Волинському, Пінську, Галичі, Холмі, Любомлі, вводили в нього окремі "повіді", зокрема оповідання про битву на Калці.

Отже, культура Галицько-Волинської Русі мала великий вплив на подальший культурний розвиток України. Їй належала істотна роль у збереженні національних традицій у роки, коли Україна, втрапивши державність, опинилася в становищі колонії, коли відносно України проводилася політика національної асиміляції як польської держави, так і Російської імперії. То ж цілком природно, що саме на землях колишньої Галицько-Волинської Русі сформувалась ідеологія національно-культурного відродження Вітчизни, речниками якої стали М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький — славетна "Руська трійця", І.Франко та Леся Українка, М.Грушевський і багато їхніх однодумців та сподвижників.

Тема 4. Культурні традиції українського Ренесансу (XIV – I пол. XVII ст.).

1. Поширення гуманістичних ідей в духовній культурі України доби Ренесансу. Феномен українського Ренесансу: умови формування, специфіка, періодизація.
2. Розвиток освіти та наукових знань в Україні: книгодрукування та культурно-просвітницька діяльність братських шкіл.
3. Архітектура і образотворче мистецтво доби Ренесансу. «Золотий вік» Львівського архітектурного Ренесансу.
4. Музична культура і театральне мистецтво епохи Ренесансу.

1. В європейській культурі розрізняють ранній і пізній гуманізм епохи Ренесансу. Ранній виник в Італії (XIV —середина XV ст.) й ознаменований інтересом до класичних мов, риторики, граматики, поезії, історії та моральної філософії. В його середовищі формувалися ідеї громадянського гуманізму — патріотизм, свобода особистості, гідність людини, громадянське служіння, спільне благо та ін. В останній третині XV ст. в Італії та південній Франції помітно зміщення гуманістичних інтересів до природничих наук, натурфілософії, теології. Цей період прийнято називати пізнім гуманізмом.

В українській культурі раннім гуманізмом зазвичай називають період XV — XVI ст., ознаменований діяльністю провідних учених — вихідців із українських земель — Юрія Дрогобича, Павла Русина, Лукаша з Нового Міста, Григорія Чуя, Станіслава Оріховського-Роксоляна та ін. Вони перші вивчили латинську мову, навчалися в європейських університетах, збагатили ренесансну культуру, насамперед, своїми творами, де відчутне нове розуміння людини-особистості, гордість за працю, за свій рід і батьківщину, бажання прославляти її у світі.

До плеяди гуманістів належать також поет і політичний діяч Йосип Верещинський (1532—1598 рр.), який народився на Холмщині, був київським католицьким єпископом (1589—1598 рр.). Він створив проєкт лицарської школи на Задніпрів'ї, висунув ідею козацької держави у формі князівства з центром у Києві.

Прославився гуманістичними поглядами поет Шимон Шимонович (Симон Симонід) (1558—1629 рр.).

В економічному, політичному та культурному відношенні Україна XV — XVI ст. була складовою частиною Європи. Нею цікавилися культурно-освітні діячі, сюди охоче навідувались, тут вільно проживали і творили відомі представники європейської ренесансної культури — Філіп Буонакорсі Каллімах, Юлій Помпоній Лет, Конрад Цельтіс, Ієронім Празький, Ян Лятос, Кирило Лукаріс, Мелетій Пігас, Никифор Параскез. Осідали вони переважно у Львові й Острозі. Поряд із цими містами головними центрами культурного та наукового життя були Київ, Перемишль, Замостя. Саме тут зароджувався і міцнів,

структурно оформлявся український гуманістичний рух, зокрема як завдяки безпосереднім контактам із гуманістами Західної Європи, так і через ознайомлення українських авторів із творами європейських мислителів. У згаданих українських містах уже в XVI ст. з'явилися наукові осередки, справжні культурно-освітні центри зі школою, друкарнею, гуртком учених людей, які не тільки творили чи перекладали твори різного змісту — богословські, світські, підручники, а й навчали молоде покоління.

Принагідно зауважимо, що поступово почали з'являтися переклади Святого Письма слов'яно-руською мовою: Пересопницьке Євангеліє (1556—1561 рр.), євангеліє В.Тяпинського (1575 р.), В.Негалецького (1581 р.), Літківське Євангеліє, Псалми Давида (1582 р.), а також знаменита на весь світ Острозька Біблія (1581 р.). Переклади та масові розповсюдження Святого Письма мовою, доступною широким колам освічених людей, прокладали шлях до розуміння Священних текстів, знайомили читачів із засадами первісного християнства, сприяли поширенню раціоналістичних ідей протестантизму.

2. В умовах, коли Люблінська унія 1569 р. призвела до погіршення становища православної церкви в Україні (бо католицька верхівка не була зацікавлена в розвитку освіти православного населення взагалі, а духовенства особливо), турботу про освіту та збереження культурних традицій взяла на себе маєтне міщанство. Утиски православного населення, його безправне становище у Речі Посполитій призвели до масового переходу в католицизм української шляхти і магнатів, що були економічною опорою церкви як оберегу культури. Наймогутніші аристократичні роди спокушались королівськими привілеями, а інші (Немиричі, Чапличі-Шпановські, Вишоваті) створили протестантські громади. Православними залишилися кілька родів, і саме вони взяли під свою опіку розвиток української культури. Волинський воевода Олександр Чарторийський, Житомирський староста Іван Вишневецький, брацлавський воевода Роман Сангушко та князь Костянтин Острозький відчували, що саме тепер, коли внаслідок Люблінської унії українські землі опинилися в межах однієї держави — Речі Посполитої, виявилася нагода заявити про окремий народ, що має свою мову, релігію, традиції культури. Під тиском католицької пропаганди, яка устами полеміста Петра Скарги зневажала слов'янську мову і візантійську церковну традицію ("Про єдність божої церкви під одним пастирем" (1577 р.)), українська громадськість активно мобілізувала зусилля на утвердження своєї самобутності, щоб не загубитися у вирі тих віянь, якими загрожували контакти з Європою.

Найвагомішим виявився внесок у справу відродження української культурної самобутності Острозького культурно-освітнього осередку. До вченого гуртка, заснованого 1576 р. князем Костянтином Острозьким, входили люди різного походження — греки, поляки, білоруси. Тут працювали Кирило

Лукаріс, Ян Лятос, Андрій Римша, Симон Пекалід, Никифор Парасхез, а також українські діячі — Герасим і Мелетій Смотрицькі, Клирик Острозький, Василь Суразький, Христофор Філалет, Дем'ян Наливайко. До осередку, крім ученого гуртка, належала колегія — перша спроба створення школи вищого типу в східних слов'ян, а також друкарня, де працював Іван Федоров. Із діяльністю Острозького осередку пов'язаний важливий етап у розвитку української духовної культури. Намагаючись зберегти культурну ідентичність, діячі осередку перекладали Священні тексти і публікували власні твори слов'янською мовою, відстоювали православний релігійний обряд, започаткували полемічну літературу. Вони вивчали і переосмислювали передусім духовну спадщину Київської Русі, надбання греко-візантійської книжності, а також літературу, пов'язану з другим південнослов'янським впливом.

Найактивніша ідеологічна діяльність центру розгорнулася в період підготовки Берестейської унії на початку XVII ст. Тоді з'явилася низка талановитих праць, що обґрунтовували ідейні, догматичні й політичні позиції острозьких діячів: Острозька Біблія (1581 р.) з передмовою першого ректора колегії Герасима Смотрицького, його "Ключ царства небесного" (1587 р.), "Отпис на лист... отца Іпатія" Клирика Острозького, його ж "Історія о лістрікійском, т.е. о разбойническом Ферарском или Флорентийском синоде", "О единой истинной православной вірі" (1588 р.) Василя Суразького та ін.

На початку XVII ст. активніше пропагувалася сформована в Острозі у 90-х роках XVI ст. філософсько-філологічна концепція; були написані поетичні твори з гуманістичним змістом, що прославляли земні подвиги людини, розроблена власна система віршування (Д.Наливайко, С.Пекалід), опубліковано кілька збірників моральних сентенцій ("Дерманська Бджола", книга Василя Великого "Про піст" тощо). В колегії особлива увага при європейській системі навчання (trivium — граматики, риторика, діалектика та quadrivium — арифметика, геометрія, музика й астрономія) приділялася мовам, насамперед старослов'янській і грецькій, а латинській, як мові середньовічної науки, — значно менше. Випускник колегії Мелетій Смотрицький створив першу граматику старослов'янської мови (1619 р.), яка стала зразком для всіх слов'ян.

Внаслідок припинення фінансування осередку онукою К.Острозького Анною-Алоїзою Ходкевич, його діяльність 1636 р. занепадає. Однак не менш вагомою причиною занепаду діяльності осередку була його орієнтація на реанімацію православної візантійської традиції, що неминуче прирікало виховану Острогом культурну еліту України на ізоляцію від Європи, її класичної науки та раціоналістичної думки. Надбання ренесансної культури і духовну спадщину Київської Русі острозькі діячі пристосували для обстоювання необхідності розвитку української духовної культури, виходячи з її власних традицій і притаманної їй системи цінностей, а також із

переконаності в необхідності зміцнення та популяризації православної релігійної доктрини з метою перетворення її у символ єдності народу в боротьбі проти поневолення.

Острозький осередок виховав Івана Вишенського, Петра Конашевича-Сагайдачного, Йова Нягиницького, Мелетія Смотрицького та ін. Традицію Острозького осередку гідно продовжив учений гурток Києво-Печерської Лаври, який появою завдячує енергійному ченцеві Єлисієві Плетенецькому. Син дяка Хоми з Рогатина, вихованець Львівського братства, здібний політик і громадський діяч посів у 1599 р. посаду архімандрита Києво-Печерської лаври і розгорнув тут бурхливу діяльність. Скориставшись підтримкою козаків, Є.Плетенецький повернув Лаврі великі земельні володіння, відібрані Сигизмундом III, розгорнув торгівлю та виробництво для збагачення лаврської скарбниці: організував на території Лаври майстерні, ярмарки, виробництво пива, горілки, чималі прибутки давали шинки, фінансові операції. На виручені гроші Є.Плетенецький викупив у Балабанів друкарню, заснував фабрику паперу в Радомишлі. Підготувавши міцну матеріальну базу, архімандрит скликав до Лаври учених людей з усієї України, які освіченістю й ерудицією могли спричинитися до розвитку української культури, мови, створення книг і книгодрукування. Ці вчені знали по кілька мов, мали досвід полеміки, розумілися на видавничій справі. До його гуртка належали Захарія Копистенський, Лаврентій Зизаній, Памва Беринда, Тарасій Земка, Олександр Митура, Гаврило Дорофієвич, Йосиф Кирилович та ін. У роботі гуртка брав участь і майбутній митрополит Йов Борецький. Це був цвіт українського суспільства, його еліта, насамперед люди, які були прихильниками європейського вибору України. Вони підтримали Є.Плетенецького в організації чернечого життя на зразок католицьких монаших орденів. Ченці у Лаврі не лише молилися, постили во ім'я спасіння душі, а й активно працювали на підтримку та збагачення культурних традицій.

Культурно-освітній осередок при Києво-Печерській Лаврі, хоч і був організований на зразок Острозького, все ж дуже суттєво відрізнявся від нього. Якщо в Острозі передусім дбали про збереження візантійської святоотцівської традиції, розвиваючи православ'я на власній культурній основі, то на поклик Є.Плетенецького до Києва з'їхалися насамперед ті, хто відчув потребу оновлення. Ці діячі не стільки підтримували ініціативу Іпатія Потія і Кирила Терлецького, котрі вбачали шляхи оновлення української церкви як оберега культурних традицій через поєднання з Римським престолом, скільки намагалися оновити православ'я на власній основі, привносячи в догматику та практику церкви раціональні елементи (так було в католицизмі). Здійснив реформу церкви Петро Могила, який став архімандритом Лаври 1627 р., а отже, й очолив культурний осередок. Центром осередку була друкарня, основним її

завданням вважалася публікація джерел: літератури богословської — творів святих отців, служебників, требників, підручників для школи, книг для читання, а також історичних, полемічних і художніх творів. Це була найбільша та найпотужніша у тогочасній Україні друкарня, продукція якої сприяла формуванню моральної й естетичної свідомості, а знання стали здобутком широкого загалу.

Первістком друкарні вважається "Часослов" (1616 р.), призначений для шкільного навчання. Вміщені тут тропарі та кондаки давньокиївським святым — Антонію і Феодосію Печерським, Ользі й Володимирі, Борисові та Глібу викликали повагу до власної історії, будили національну самосвідомість, побуджували вірність вірі батьків, дух опору чужоземцям. Така мета висловлена у написаній Є.Плетенецьким і З.Копистенським передмові. Перекладений з грецької мови "Анфологон" (1619 р.) — збірник святкових служб на весь рік, засвідчив, що Русь має свої свята, звичаї, традиції, не менш важливі, ніж в інших краях. У публікаціях Лаври чільне місце посідає антична культурна спадщина, ознайомлюючи читача з іменами Платона, Арістотеля, Сенеки, Цицерона, Плутарха, Гомера, Овідія, літературою Ренесансу.

Важливе місце поряд з перекладами належить власним творам членів ученого гуртка. Серед них — передмови, присвяти, епіграми, адресовані як широкому загалу, так і меценатам. Панегірики й епіграми засвідчили відродження античних жанрів, стали засобом затвердження цінності людської особистості, гідності людини, що притаманне добі Ренесансу. Панегірики прославляли Єлисія Плетенецького, Петра Могили та інших діячів.

Подією в культурному житті України можна вважати видрукований 1627 р. "Лексикон славенорусській і імен толкованіє" Памви Беринди.

Особливо розквітнув осередок Лаври в часи урядування Петра Могили (1627—1646 рр.). Він запровадив друкування книг не лише кирилических, а й польських, латинських. Орієнтуючись на високоосвічену церковну ієрархію, яку настирливо виховував, Петро Могила намагався підвищити роль церкви в суспільному житті, а шлях до цього вбачав у визнанні досягнень людського розуму й науки. Благочестя невігласів не має ціни, тому він орієнтував сучасників на вивчення, осмислення та засвоєння західноєвропейської науки — передової на той час, — а також практики Католицької церкви, збагаченої досвідом Реформації. П.Могили його сучасники звинувачували у спробі латинізувати українську культуру, зокрема після того, коли він, об'єднавши школу Київського братства і Лаврського осередку, створив першу в східнослов'янському світі Київську колегію — школу вищого зразка, подібну до західноєвропейських університетів (1632 р.). П.Могила мріяв про міцну українську державу, якою управляв би освічений християнський володар, здійснював заходи на створення київського патріархату.

Братський рух в Україні містить у своїй основі громади свідомих громадян навколо православних церков, своєрідні національно-культурні організації. Зберігся документ, датований 28 грудня 1544 р. про заснування у Львові братства при церкві св.Миколая. Особливо інтенсивно подібні громади утворювалися в останній третині XVI ст. —після Люблінської унії 1569 р. і в період підготовки Берестейської унії 1596 р. У відповідь на засилля єзуїтських колегій, на католицьку пропаганду вищості латинського обряду й верховенства Папи Римського у християнській церкві братські громади взяли на себе відповідальність за стан Православної церкви, а також традиції української культури. Внаслідок політики католицької Речі Посполитої, через брак належної освіти ієрархії та через симонію — продаж високих посад у церкві часто непридатним до служіння людям, Православна церква втратила роль оберегу традицій культури. Ініціатива перейшла до світських організацій заможних міщан і селян — ремісників, купців, дрібних власників, занепокоєних майбутнім своєї культури. Так, окремі організації зливаються у потужний братський рух, який у багатьох відношеннях знаменує розвиток української культури у другій половині XVI —першій третині XVII ст.

В умовах відсутності власної держави братські громади — складові потужного, масового культурно-освітнього руху — можуть слугувати прообразом громадянського суспільства. Вони опікувалися освітою громадян — організували школи, доступні для всіх верств населення, учителів і підручники для яких оплачували з громадської казни, контролювали церкву, в тому числі й єпископів, вимагаючи сповнення пастирських обов'язків морального вдосконалення вірних, турбувалися про належний християнину моральний клімат у сім'ї, гідний відхід людини із цього світу — для немічних і самотніх були шпиталі — госпіси, де утримання й опіка здійснювалась за рахунок громадян, а також забезпечувалось гідне християнина поховання померлого. Із каси взаємодопомоги надавалися позики згідно з потребами членів громади — на будівництво, розгортання цеху чи торгівлі, на освіту дітей за кордоном тощо. Братства, дбаючи про спільне благо, водночас турбувалися про кожду людину.

В братському русі, який охопив територію західноукраїнських земель і торкнувся навіть Києва, активністю вирізнялося Львівське Ставропігійське, Луцьке Хрестовоздвиженське та Київське братства. Збереглися статuti і братських громад, і особливо братських шкіл, які вражають гуманістичним змістом, турботою про людину та її гідне життя. На збереження традицій культури була спрямована наукова і видавнича діяльність братств. Львівське братство, зокрема, було вельми активним — воно не лише утримувало школу і друкарню, забезпечувало книговидання, функціонування шпиталів, а й збудувало чудовий архітектурний ансамбль Успенської церкви у Львові.

Запрошені з Італії будівничі надали ансамблю (1580— 1637 рр.), що складався з каплиці, дзвіниці й храму, виразно ренесансного вигляду. Це символізувало утвердження національної самобутності української громади на своїй землі. На зразок Львівського, яке було хронологічно старшим, діяли Луцьке, Київське й інші братства.

Із середовища братського руху вийшли відомі церковні та громадські діячі — Йов Борецький, Памва Беринда, Гаврило Дорофієвич, Захарія Копистенський, Сильвестр Косов, Ісайя Копин-ський, брати Стефан і Лаврентій Зизанії, Мелетій Смотрицький, Кирило-Транквіліон Ставровецький, Петро Могила та ін. Багато з них стали талановитими письменниками-полемістами.

Полемічна література дістала назву від свого завдання — полемізувати з католиками, що звинувачували православних у меншовартості й неправомірності, зокрема першу хвилю полеміки викликала книга Петра Скарги "Про єдність церкви Божої" (1577 р.), а також подібні твори Бенедикта Гербеста і Лева Кревзи. У відповідь на непристойні випадки католицьких польських авторів розгорнута полеміка була близька до лайки, сповнена звинувачень у смертних гріхах, моральних вадах, вишукування у супротивника відступів від канонів віри тощо. Цим характерні твори острозьких авторів, спрямовані проти Григоріанського календаря 1582 р. (Г.Смотрицького), на викриття "Папи-антихриста", а також утисків православних і злочинів проти людини, вчинених католиками (Х.Філалет, К.Острозький, В.Суразький).

Література другої хвилі полеміки, що стосується братського руху, характерна проблемним розглядом ситуації, навіть науковим обґрунтуванням висновків і думок. Такі риси притаманні творам Іпатія Потія, Мелетія Смотрицького ("Антиграфе", 1609 р., "Тренос", 1610 р., "Верифікація прав народу руського", 1621 р.).

Із середовища братського руху вийшов анонімний твір "Пересторога", який порушує актуальні проблеми розвитку української культури.

Прагнення не так звинувачувати супротивника, як утвердити власну гідність, національну свідомість і гордість, простежується у творах полемістів Кирила-Транквіліона Ставровецького та братів Зизаніїв, І.Вишенського.

Отже, в період культурно-національного відродження у розвитку української культури чітко виділяються два напрями, що зумовили різну її орієнтацію. Один із них, орієнтований на духовне вдосконалення людини, ґрунтувався на візантійсько-православній містичній традиції, збереженні ідеалів первісного християнства і споглядального життя. Інший, зумовлений переорієнтацією культури, переворотом у світогляді людини, спрямовував інтерес до науки й філософії, насамперед європейської, заохочував до активної творчої праці на благо людини.

3. Епоха Ренесансу помітно вплинула на архітектуру й образотворче мистецтво, які розвивалися у контексті європейських архітектурних традицій і зазнали вагомого впливу ідей християнства. Архітектурні пам'ятки України цієї доби можна поділити на три групи: оборонні споруди, споруди-замки; церковне будівництво.

Особливістю пам'яток архітектури й образотворчого мистецтва є те, що в них формувалася український стиль. Він характерний для архітектурних споруд Західної України, де ренесансний стиль поєднувався з українським народним стилем, який був перенесений з дерев'яного у кам'яне будівництво. Цей стиль яскраво виявився у будівництві храмів і замків.

Церковне будівництво України вирізнялося архітектурними забудовами — "зрубними храмами" — трибання та п'ятибання церкви (XV — XVI ст.). Вони на землях України майже не збереглися. Виняток становлять церква Св. Духа (с. Потелічі, 1555 р.) та церква Св. Миколая (м. Чернівці, 1607 р.).

Кам'яна архітектура відображала ренесансні віяння, а від середини XVII ст. — риси бароко. У цей період в Україні існували дві архітектурно-будівельні школи: галицька та волинська.

У першій половині XVII ст. замість стінових замків почали зводити бастіони з розкішними магнатськими палацами. Замки з бастіонами будувалися у формі квадрата (м. Золочів, м. Підбірці) або у формі п'ятикутника (м. Броди).

У храмовому будівництві з'явилися нові тенденції — споруди урочистого стилю. Наприклад, у м. Холмі були збудовані вежоподібні церкви Івана Предтечі, Кузьми та Дем'яна, які за оригінальністю не поступаються давнім шедеврам мистецтва. До кам'яних споруд цього періоду необхідно віднести церкву св. Онуфрія у Львові (XV ст.) та церкву св. Ів. Предтечі (XVI ст.) у Кам'янець-Подільському.

Церковне та світське будівництво зазнало сильних впливів ренесансного стилю, який поширився в Україну із Венеції та італійської частини Швейцарії.

У Львові найбільший розквіт Ренесансу припадає на 70 — 90-ті роки XVI ст. До найстаріших забудівель "золотого віку" львівського архітектурного Ренесансу належать будинки на площі Ринок — "Чорна кам'яниця" (1588—1589 рр.), архітектури П. Барбон, П. Римлянин, П. Красовський; будинок Флорентійського різьбяр Банді-неллі, який 1627 р. заснував у м. Львові першу пошту.

Найвизначнішим досягненням українського Ренесансу у Львові є церковні споруди. Це, наприклад, тридільна і трикупольна церква Св. Успення Богородиці (1591 — 1630 рр.), архітектори П. Римлянин, В. Капинос, А. Прихильний. Успенська церква — архітектурний ансамбль, що складається із трьох частин: вежа Корнякта, каплиця Трьох Святих (перлина народної

архітектури XVI ст.) і власне самої церкви. Каплицю побудував архітектор П.Красовський із кам'яних квадратних плит у 1578—1591 рр. Вона має чудовий портал зі звіриним і рослинним орнаментом.

Ознаки ренесансного стилю характерні також для християнських церков Києва, Чернігова, Переяслава та Канева.

Гуманістичні ідеї епохи Ренесансу мали вплив і на розвиток образотворчого мистецтва, що характеризувалося монументальністю, витонченістю колориту, гармонією пропорцій, яскравістю малюнка, високою професійністю виконання. В образотворчому мистецтві поступово утверджувався реалістичний напрям, особливістю якого є віра в людину, життя. Релігійні образи на полотнах художників поступово втрачали нерухомість і часто набували рис простих людей.

До полотен київської малярської школи необхідно віднести ікони "Микола з житієм" (церква у с.Київка), "Горевська Богоматір" і "Максимівська Богоматір", виконані з великою мистецькою майстерністю. Обличчя святих зображені реалістично, м'яко і просто, колоритно намальовано одяг. Ці іконописні твори переконливо засвідчують високий рівень мистецької культури Києва після татаро-монгольської навали.

Одними із найвизначніших пам'яток живопису початку XIV ст. є ікони "Володимирської Богоматері", "Юрій Змієборець" (кінець XIV ст.), яка зберігається у церкві с.Станіля на Львівщині.

Значного розвитку досягло українське малярство на західноукраїнських землях у XV—XVI ст. З мистецькою творчістю львівського цеху художників пов'язані імена кращих живописців того часу Федора Сеньковича, Лаврентія Пилиповича, Миколи Петраховича, Севаст'яна Корунки та ін. Творчість львівських художників характерна високою професійною культурою, їхньою обізнаністю з досягненнями західноєвропейського мистецтва.

До когорти провідних художників, творчість котрих припадає на зародження нового стилю в образотворчому мистецтві — стилю бароко, належать Микола Петрахович, Іов Кондзелевич.

4. У XIV—першій половині XVII ст. вагомим здобутків досягли музична культура і театральне мистецтво. Вони розвивалися у тісному зв'язку зі змінами, що відбувалися в народному побуті та звичаях, а також у діяльності скоморохів, мистецтво яких поєднувало спів, танець і театральні вистави. Музиканти, співці, танцюристи об'єднувались навколо монастирів та єпископських кафедр. Вони створювали пісні на честь бойових подвигів князів і дружинників. Музичну культуру постійно збагачувала усна народна творчість. Поряд з календарними піснями розвивались різні жанри сімейно-обрядових і побутових пісень. В них, як і в піснях землеробського календарного циклу, виявилися риси, притаманні українській музиці.

У XVI —першій половині XVII ст. виникали такі жанри світської музики — побутова пісня для триголосного ансамблю або хору (кант), сольна пісня зі супроводом, а також цехова інструментальна музика. Канти формувалися в руслі усної народної пісенності. За змістом вони поділялися на релігійно-філософські, любовні та жартівливо-гумористичні.

Розвиток інструментальної музики привів до появи у деяких містах музичних цехів на зразок ремісничих, що діяли у м.Львові, Кам'янець-Подільську, а також на Волині. Музичні цехи сприяли розвитку народної професійної інструментальної музики, виникненню самобутніх ансамблів українських національних інструментів. Наприкінці XVI ст. істотно розширилася сфера театрального мистецтва. Витоки українського театру беруть початок від народних ігор Київської Русі, де часто використовувалися фольклорні твори, простежувалися елементи народної драми, пантоміми, балету. Від 1573 р. бере початок звичай ходити з ляльками, що означало виникнення лялькового театру.

В останній чверті XVI ст. разом з появою братських шкіл виник шкільний театр. Спочатку він мав лише навчально-виховне значення, а з кінця XVI —на початку першої половини XVII ст. почав використовуватися в міжконфесійній боротьбі проти католицизму. Шкільний театр розвивався одночасно з народним театром, репертуар якого складався із містерій різдвяної та великодньої тематики.

У першому десятилітті XVII ст. в Україні започаткувалася українська побутова драма. До цього жанру належить унікальне видання віршованої "Трагедії руської" невідомого автора. Зміст твору дуже близький до зразків української народно-поетичної творчості.

Здобутки духовної культури українського народу початку XIV — першої половини XVII ст. дають підставу говорити про її самобутні риси, тісний зв'язок її з гуманістичними ідеями. Все це робило її доступною для народу, сприяло прогресу не лише української, а й світової культури.

Змістовий модуль 2. Історія української культури з II пол. XVII – XXI ст.

Тема 5. Особливості української культури II пол. XVII – XVIII ст.

1. Історичні та суспільно-політичні передумови розвитку української культури. Самобутні риси культури Козацької держави.
2. Феномен козацького бароко в архітектурі та образотворчому мистецтві.
3. Розвиток освіти та наукових знань в Україні II пол. XVII – поч. XVIII ст. Діяльність Києво-Могилянської Академії.
4. Особливості літературної діяльності в українській культурі: козацькі літописи, полемічна література тощо.

1. Духовна культура України другої половини XVII — кінця XVIII ст. розвивалась у складних умовах розгортання соціальної та національно-визвольної боротьби народу проти іноземних поневолювачів за незалежність і державність, що найяскравіше виявилось у широкому народному русі та війських подвигах запорозького козацтва, яке відіграло прогресивну роль у війнах з Туреччиною, Кримським Ханством та Річчю Посполитою. Для цього періоду характерні, з одного боку, розквіт української культури в часи гетьманування Івана Мазепи, з іншого — її нищення російським царизмом після зруйнування Запорозької Січі у 1775 р. і створення умов, за яких вона позбавляється ідентичності й пристосовується до російських зразків.

Кульмінаційною точкою боротьби українського народу проти польської шляхти була національно-визвольна боротьба 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, спрямована на створення незалежної Української держави. Однак у ході подальших дій ця ідея була втрачена. Наступні події згубно позначилися на житті Української держави.

Запорозьке козацтво впродовж трьох століть визначало основні напрями розвитку України. В умовах колонізації української феодальної верхівки козацтво виконувало таку роль, яка в інших країнах належала дворянству. Внаслідок цього козак став ключовою постаттю не лише в історії України, а й у національній свідомості українців.

Водночас зі зростанням значення козацтва новою енергією наповнювалося українське релігійне і культурне життя для релігійної та культурної верхівки Києва, переважна частина якої була пов'язана з діяльністю Києво-Могилянської академії. Сімнадцяте століття було часом духовного злету й інтелектуального розвитку. Відродження православ'я сприяло послабленню колонізації української феодальної верхівки, впровадило в українську культуру західні елементи, які згодом уповільнили русифікацію.

Однак уже в 80-х роках XVI ст. роль православ'я у розвитку української культури змінюється. Пов'язано це з його перепідпорядкуванням Московському патріархату 1686 р. Вже наприкінці XVII ст. Православна церква стала засобом економічного і національного гноблення українства, знаряддям поширення російської імперської культури. Ліквідування системи патріархату указом Петра I в 1721 р. ускладнило і без того вкрай непросте становище Православної церкви в Україні. У релігійно-церковній сфері імперія проводила відверто антиукраїнську політику.

На західноукраїнських землях під польською короною православ'я теж втрачало національне підґрунтя, поступово ставало знаряддям національної нівеляції українства. За цих обставин на унію перейшли три західноукраїнські православні єпархії: Перемиська (1692 р.), Львівська (1700 р.) і Луцька (1702 р.). До кінця XVIII ст. уніатська церква повністю інтегрувалася в українське

національно-культурне життя і стала тим наріжним каменем, який заклад підвалини Галицького відродження наприкінці XVIII — початку XIX ст.

Поділ і роз'єднаність українських земель зумовили специфіку геокультурного розвитку українства у другій половині XVII —кінці XVIII ст. Козацько-гетьманська держава проіснувала понад 100 років.

Вона залишила глибокий слід в історії та духовній культурі українського народу. Незважаючи на те що друга половина XVII ст. супроводжувалась невпинною боротьбою проти соціального та національного поневолення поляками і турками, а також постійним наступом російського царизму, загальний культурний рівень тодішньої України був достатньо високий.

Ліквідація царатом у другій половині XVIII ст. основ української державності — Гетьманщини та Запорозької Січі завдала українству значного удару, але не змогла перервати потужної національно-культурної традиції, виробленої впродовж століть. Поділи Польщі, зміна політичної мапи Європи наприкінці XVIII ст. заклали нові геополітичні умови розвитку культури на західноукраїнських землях. Провідну роль у цьому процесі покликані були виконати Греко-католицька церква та її духовенство.

Отже, незважаючи на вкрай складні історичні, суспільно-політичні реалії, український народ у другій половині XVII —XVIII ст. зберіг духовну єдність, національну орієнтованість культурної традиції, у протистоянні процесам національного поневолення та культурної асиміляції спромігся збагатити скарбницю національної духовної культури.

Духовна культура українського народу досягла високого рівня в період існування козацької держави (1648—1781 рр.). Запорозьке козацтво впродовж трьох століть визначало напрями економічного, політичного і культурного розвитку України. Високорозвинута самобутня культура Січі домінувала тут у XVI —XVIII ст. і мала величезний вплив на національну самосвідомість українського народу.

Культура Запорозької Січі формувалась у руслі українських генетичних джерел. В її основі містилися глибокі традиції українського народу. Водночас історичні особливості життя Січі позначилися і на її духовній культурі. Внаслідок чого сформувалась оригінальна, яскрава, різнобарвна самобутня культура, яка справила величезний вплив на розвиток культури всієї України.

Запорозжці були професійними воїнами й одним із головних завдань вважали оборону церкви та віри. Звідси — засвоєння чернечих звичаїв, традицій. Культ побратимства, товаришування у свідомості козака був нерозривно пов'язаний із християнською ідеєю самопожертви заради ближнього.

Спосіб життя козацтва, постійне перебування в екстремальних ситуаціях, бурхливі пригоди та події сповнювали людську душу суперечливими пристрастями і непримиренними бажаннями.

Глибока релігійність та духовність разом із нестримним потягом до волі, свободи, бурхливим, запальним темпераментом, прагненням до життєвих задовольень дають підставу характеризувати козацьке середовище як типово барокове, зіткане із поєднання протиріч і суперечностей, чеснот і вад.

В багатогранному та змістовному художньому житті Запорозької Січі чільне місце належало музиці, співу і танцям. Високого рівня досягла військова музика. Вагоме значення мали духові й ударні інструменти: труби, сурми, литаври, барабани, бубни. Духова музика супроводжувала походи Війська Запорозького, а також різні урочистості. Труби та сурми разом з "ударними інструментами використовували як сигнали у походах, боях, а також при зустрічах послів, гостей.

Особливою популярністю в козацькому середовищі користувалися танці. Найулюбленішим з них був гопак.

Все це сприяло популяризації вертепної драми в художньому побуті українського народу.

2. Козацька культура — унікальне і неповторне явище. Її феномен має барокове забарвлення. "Химерний" стиль був породжений непростими, бурхливими соціально-історичними обставинами. Визвольна війна середини XVII ст., постійні військові походи, перебування на межі життя і смерті породили в козацькому середовищі типово бароковий світогляд. Його особливістю було сприйняття світу, людського життя як швидкоплинного і скороминущого явища своєрідної гри, сповненої ілюзій, химер і вигадок. Звідси — намагання прожити барвисте та яскраве життя, прагнення до веселощів і радості.

У "химерній" бароковій козацькій традиції завжди було місце для подвигу, вчинку, який ціною, можливо, найдорожчого, мав принести добро громаді, користь для спільної справи. Козацькій культурі близький тип активної людини, героя, лицаря. Республіканський устрій, демократичні засади співжиття козацької спільноти дають дослідникам підстави трактувати козаків як лицарів-воїнів, своєрідне військово-чернече братство.

Козацтво було носієм нового художнього вподобання. Відомо чимало мистецьких пам'яток, створених на замовлення козацької старшини. Однак козацтво, будучи великою військовою та суспільно-політичною силою, витворило власне творче середовище. Красу козацького мистецтва засвідчують численні оригінальні козацькі собори.

Зразки таких архітектурних пам'яток — церкви у Ніжині, Видубицькому монастирі в Києві, Ромнах, Глухові, Козельці, Ізюмі та багатьох інших містах козацької України.

Отже, культура козацької держави була багатогранною і самобутньою. З плином часу вона увійшла як складова частина в духовне життя сучасної

української нації. Художні вподобання, демократичні настрої козацького середовища визначили колорит козацького розвитку української духовної культури. Козацтво акумулювало величезний духовний досвід XVII—XVIII ст., відтак залишивши в культурній свідомості нашого народу найглибший слід.

Великим меценатом українського мистецтва, зокрема архітектури, був гетьман Іван Мазепа (1644—1709 рр.). За часів його гетьманства оформилось остаточно українське бароко в архітектурі, обновлювались старі церкви, будувались нові, розвивалось світське будівництво тощо. Внаслідок заходів І.Мазепа було закінчено будівництво Спаської церкви монастиря біля Лубен, у Києві збудовано Богоявленську церкву, церкву Всіх Святих Печерської лаври, Миколаївський собор. У бароковому стилі перебудовано 1691—1705 рр. Софійський собор, Успенську церкву лаври та Михайлівську церкву Піддубицького монастиря.

Риси українського бароко своєрідно виявилися також у цивільному будівництві. Декор фасадів житлового будинку чернігівського козацького полковника Якова Лизогуба (90-ті роки) виконаний з цегли, оцинкований і побілений. Одним з найхарактерніших творів цього періоду стала брама Заборовського (1746 р.) в огорожі Софійського собору в Києві. Архітектор Йоганн Готфрід Шедель вдало поєднав багатство декору і тріумфальну пишність з ліризмом і задушевністю. Іншими засобами архітектурної пластики тему тріумфальності Й.Г.Шедель вирішив у відновленій після пожежі дзвіниці Софійського собору (1748 р.), а також Лаврській дзвіниці (1744 р.).

З другої половини XVIII ст. вплив на українське бароко мала творчість видатних майстрів європейської школи: Б.Меретина, В.Растреллі. Неперевершені рококові скульптори працювали, зокрема, у Львові — Пінзель (його скульптурами оздоблений храм св.Юра), Фесінгер, Осінський, а також С.Шашевський та М.Філевич.

Цікавим явищем українського малярського бароко стала діяльність художнього осередку в Жовкві наприкінці XVII—XVIII ст. його яскравими представниками стали: І. Руткович, Й. Кондзелевич, Ю.Шиманович, М.Альтамонте, В.Петранович. Їхня спадщина представлена не лише творами сакрального малярства, а й світськими портретами, батальними картинами.

Портрет як жанр світського мистецтва мав національну особливість. Наприкінці XVII ст. він зберіг тісний зв'язок з іконописом. Відомими портретистами того часу були Дмитро Левицький (1735—1827 рр.), Володимир Боровиковський (1757—1825 рр.) і Антін Лосенко (1737—1777 рр.).

З рівень духовної культури будь-якого народу визначається насамперед станом освіти і поширенням наукових знань у суспільстві. Розвиток їх в Україні у другій половині XVII—кінці XVIII ст. — яскраве свідчення духовного прогресу українського народу.

Запорозький уряд на чолі з кошовим отаманом постійно виявляв піклування про створення розгалуженої системи освіти. Загалом у системі шкільництва на Запоріжжі можемо виділити три типи шкіл: січові, монастирські та церковнопарафіяльні. Школи Запорозької Січі продовжували традиції братських шкіл. Навчання в них обов'язково поєднувалося з вихованням. Феномен духовності козацької педагогіки — у поєднанні духовно-інтелектуального та фізичного ідеалу, вірі у вищість справедливості, мужності та мудрості. Діяльність козацьких шкіл становить важливий етап в історії освіти в Україні.

Знаменним було те, що навчання тут велося українською мовою. Високого рівня досягла освіта і на Гетьманщині. У 1740 р. діяло 866 початкових шкіл, у яких в обсязі трирічного курсу викладалися основи читання і письма. Ця структура суттєво відрізнялася від освіти на Правобережжі. Тут більшість шкіл контролювали єзуїти, а польська початкова освіта для селян була практично недоступною.

Важливим осередком духовної культури була Києво-Могилянська академія. Вона мала величезний вплив не лише на українську, а й на культуру слов'янських народів. Водночас діяла широка мережа початкових шкіл, народних училищ, гімназій і середніх спеціальних навчальних закладів (колегіумів), у яких навчалися діти старшин, шляхти і духовенства, а також заможних прошарків міщан, козаків і селян.

У Лівобережній та Слобідській Україні розвиток освіти здійснювався на основі загальноросійської реформи. В 1786 р. був затверджений статут народних училищ, які поділялися на головні та малі. Головні училища з чотирирічним терміном навчання призначалися для дітей дворян. Вони були відкриті у Києві, Чернігові, Харкові, Катеринославі й інших містах. На Правобережжі та західноукраїнських землях, що перебували під пануванням Польщі, діяли братські школи. Однак вони поступово втрачали провідну роль у розвитку освіти порівняно з попереднім періодом. На цих землях уряд Речі Посполитої посилено проводив політику колонізації українського народу.

В Галичині та на Правобережжі існували єзуїтські колегії. Навчання у них проводилось польською і латинською мовами.

У розвитку освіти в Україні важлива роль належала колегіумам — середнім навчальним закладам, що здійснювали підготовку служителів релігійного культу, службовців державних установ, учителів початкових класів. У колегіумах навчалися переважно діти старшин, духовенства, заможних міщан і козаків.

У Чернігові 1700 р. було відкрито Малоросійський колегіум, навчання в якому тривало шість років.

Важливим освітнім і науковим осередком на Слобожанщині став Харківський колегіум, заснований 1721 р.

Центром освіти і науки, суспільного і культурного життя в Україні (друга половина XVII —XVIII ст.) стала Києво-Могилянська колегія, яка грамотою Петра I від 26 вересня 1701 р. дістала статус академії. Запозичивши досвід братських шкіл, вона виробила струнку систему організації навчання, що за змістом не поступалася навчальному процесові тодішніх університетів країн Центральної Європи.

Навколо академії згуртувалися відомі науковці того часу — Інокентій Гізель, Іоаникій Галятовський, Лазар Баранович, Антоній Радиловський, Феодосій Сафонович, Араній Сатановський, Варлаам Ясинський, Симеон Полоцький, Епіфаній Славинецький та ін. Науково-просвітницькою діяльністю вони об'єктивно сприяли розвитку духовної культури українського народу.

В XVIII ст. поширилися медичні знання. З'явилася низка лікарів-українців, які отримали вчений ступінь доктора медицини: І.Полетика, І.Руцький, М.Кружень, П.Погорецький, Н.Максимович, І.Данилевський та ін.

У м.Лубни 1707 р. відкрилася перша в Україні польова аптека, а 1787 р. в Єлисаветграді — перша медична школа, де лікування у госпіталі поєднували з вивченням медицини.

Діяльність українських лікарів була спрямована на пошуки засобів і методів боротьби з епідемічними захворюваннями.

У розвитку освіти й культури в Україні важлива роль належала книгодрукуванню. В другій половині XVII — середині XVIII ст. в Україні функціонувало 13 друкарень. Провідна роль належала друкарні Києво-Печерського монастиря, її видання розповсюджувалися не лише в Україні, Росії, Білорусі, а й у Молдові, Болгарії, Сербії, інших країнах. Одночасно діяли друкарні у Новгороді Сіверському, Чернігові. Кілька друкарень існувало на західноукраїнських землях. Найпотужнішою з-поміж них була друкарня А. Пілера. Вона видавала літературу німецькою, латинською, французькою, українською, польською, грецькою, єврейською мовами. До 1800 р. тут було видано понад 250 книжок, французькою мовою друкувалася "Львівська газета", що призначалася для урядових службовців та аристократичних кіл.

Важливою подією в історії видавничої справи стало запровадження "гражданського" шрифту, що сприяло збільшенню публікацій офіційних паперів і світських видань. Першу в Україні друкарню з таким шрифтом було засновано 1764 р. в Єлисаветграді.

4. З другої половини XVII ст. почався період піднесення літературної творчості, її ідейної та естетичної переорієнтації. Характерні риси літератури нового часу такі: 1) зберігся зв'язок літератури з релігійним світоглядом; 2) мистецтво слова, зокрема література, поступово ставало самостійною галуззю

творчості; 3) все виразніше виявлялися світські й естетичні функції літератури, вироблялися нові форми і способи художньо-словесного зображення; 4) головна увага письменників зосереджувалася на людині, а також її зв'язку з Богом, утверджувалися нові жанри художньої літератури, що розвивались під впливом соціально-економічних і культурно-освітніх умов.

Друга половина XVII ст. — це період розквіту в українській літературі стилю бароко, який був одним з головних стильових напрямів у мистецтві Європи наприкінці XVI — середині XVIII ст.

Феномен українського літературного бароко пов'язаний з іменами К.Транквіліона-Ставровцевого, І.Гізеля, Л.Барановича, І.Галятовського, Г.Сковороди та інших видатних письменників і філософів.

Важливе місце у літературній творчості XVII ст. посідають історико-мемуарні твори. ("Синопис", "Густинський літопис").

Розквіт жанру історично-мемуарної прози припадає на другу половину XVII — першу половину XVIII ст. Серед історичних творів XVIII ст. особливо вирізняються три фундаментальні козацькі літописи — "Літопис Самовидця", Г.Грабянки та С.Величка.

Важливий внесок в історію всієї духовної культури українського народу та її барокової літературно-філософської традиції зробив, зокрема, Григорій Савич Сковорода (1722—1794 рр.) — видатний український філософ, мислитель, гуманіст, просвітитель, письменник, лінгвіст, педагог, музикант. Талант Г.Сковороди як поета широко розвивався у віршованих творах, кращі з яких об'єднані у збірці "Сад божественних песней".

Творчість Г.Сковороди мала великий вплив на нову українську літературу, яку започаткував Іван Котляревський (1769—1838 рр.). У Петербурзі 1798 р. вийшли друком три частини його знаменитої поеми "Енеїда", створеної за мотивами твору давньоримського автора Вергілія.

В літературній творчості XVIII ст. чільне місце посідають історичні пісні про зраду сотника Сави Чалого, подвиги козацького ватажка С.Палія, зруйнування Запорозької Січі. Героями епічних творів, балад, чумацьких пісень виступають Морозенко, Богун, Нечай, Самійло Кішка, Маруся Богуславка, козак Голота та інші народні герої.

Жанр паломницької літератури XVIII ст. представлений "Странствованієм" В.Барського з описом подорожей по Європі, Палестині та Сирії. Чимало описів подорожей до Святої Землі залишили ченці, представники духовенства.

У XVIII ст. поряд з відомими раніше вертепом і шкільною драмою з'являються нові види та форми українського сценічного мистецтва, з-поміж яких провідне місце належало театру.

Значної популярності досягли драми та інтермедії (короткі одноактні вистави), які виконувалися між частинами шкільної драми.

В другій половині XVII — XVIII ст. подальшого розвитку досягнув ляльковий театр-вертеп. Вертепні вистави зазвичай супроводжували торги, ярмарки, свята. Популяризації театру-вертепу в народі сприяли мандрівні дяки — студенти Києво-Могилянської академії.

Подальший розвиток сценічного мистецтва привів до виникнення нової форми народного театру, в якому ярмаркові вистави переносились до своєї рідної конструкції приміщення-балагана.

На зразок театру російського дворянства у XVIII ст. українські магнати створили кріпацький театр. Першим постійним театром став Харківський, заснований у 1798 р. В його репертуарі були Д.Фонвізін, Вольтер та ін. Подібні професійні трупи виникли і в інших містах.

У другій половині XVII ст. виникли своєрідні професійні цехи музикантів. Об'єднані в цехи музиканти обслуговували різноманітні урочисті церемонії, військові походи, панські розваги, їхній репертуар складався з військових маршів, народної танцювальної та інструментальної музики.

Мелодії кантів — багатоголосих пісенних творів — слугували джерелом для розвитку культової музики. Особливо відчутним був їх вплив на хоровий жанр — партесний концерт.

В цей період працюють видатні українські композитори М.Дилецький, М.Березовський, А.Ведель та виконавці у цьому жанрі в Україні стали Олекса Лешковський, Клим Коновський, Василь Пікулинський, Іван Калейда та ін.

Отже, у складний період піднесення та падіння української державності, наполегливої боротьби народу за волю в українській культурі другої половини XVI — кінця XVIII ст. відображено кращі риси національного характеру, прагнення до свободи та соціальної справедливості. Гуманістична спрямованість, барокова піднесеність і величність духовної культури українського народу цього періоду засвідчує прагнення митців до формування та поширення загальнолюдських культурних цінностей як ідеалу взаємовідносин між людьми. Це особливо яскраво виявилось у період українського національно-культурного відродження кінця XVIII — початку XX ст.

Тема 6. Українська культура кін. XVIII – поч. XX ст. Національно-культурне відродження в Україні.

1. Генеза та періодизація національно-культурного відродження в Україні наприкінці XVIII – початку XX ст.
2. Характерні риси дворянського періоду національно-культурного відродження в Україні.

3. Особливості народницького періоду національно-культурного відродження.
4. Модерністичний період національно-культурного відродження в Україні та його характеристики.

1. Наприкінці XVIII ст., коли почався процес національного відродження, українська етнолінгвістична територія, тобто ті землі, де жили українці, перебувала в межах двох багатонаціональних імперій: Російської та Австрійської. Духовна культура українського народу кінця XVIII — початку XX ст. розвивалась в умовах постійних утисків Російської та Австрійської імперій.

На тлі історичних, суспільно-політичних та національних відносин утверджувався новий етап національно-культурного відродження, який започаткував нову добу в історії України.

Сутність відродження виявляється в модернізації нації, її оновленні у системі реалій сучасного життя, поступі загальнолюдської цивілізації.

У сучасних наукових дослідженнях з проблем духовної культури під поняттям "національне відродження" розуміють такий етап у розвитку конкретного етносу, коли останній усвідомлює себе нацією, "дійова особа історії і сучасного світу", що має право на вільний розвиток, самовизначення та державну незалежність.

Чеський історик і політолог професор Празького університету М.Грох виділяє в історії кожного національного руху три основні етапи: академічний, культурний та політичний. На першому етапі національного відродження, який М.Грох називає академічним, певна етнічно-національна спільнота стає предметом уваги дослідників-етнографів, мовознавців, фольклористів. Другий етап національного відродження — культурна фаза. Вона характерна тим, що мова, яка на першому етапі є предметом вивчення, стає літературною мовою. Народна мова як обов'язкова поступово вводиться до народних шкіл, а згодом і — до вищих навчальних закладів. Національна мова використовується в наукових дослідженнях, застосовується у політиці, громадському житті, побуті.

На цьому етапі відродження поступово формується національна свідомість. На третьому — політичному етапі національного відродження відбувається організаційне оформлення політичних партій і рухів, які очолюють національно-визвольні змагання народів.

Сучасні дослідники історії українського національно-культурного відродження вважають, що національне відродження у Східній Україні розпочалося в останній чверті XVIII ст. На думку визначного українського історика Д.Дорошенка, джерела українського національно-культурного відродження потрібно шукати насамперед у пробудженні української народності та збереженні історичної традиції. Ця традиція збереглася передусім

на Гетьманщині та у Слобідській Україні. Саме тут відроджувалась національна культура, зокрема література і народна поезія.

На першому етапі національно-культурного відродження як рушійна його сила виступило українське дворянство козацького походження на Лівобережжі та польсько-українського шляхетства на Правобережжі. Незважаючи на прийняття українським дворянством російської або польської шляхетсько-політичної ідеології, в його надрах продовжував жевріти український територіальний патріотизм і деякі автономістичні тенденції. Найвиразніше ці ідеї прозвучали в книзі "Історія Русів", яку видатний історик Олександр Оглоблін назвав "вічною книгою незалежності українського народу". Головним девізом цього періоду національного відродження було гасло: "повернутися до козаччини".

На другому, народницькому, етапі національно-культурного відродження провідною його силою виступила демократично налаштована інтелігенція України, з-поміж якої вирізняється Т.Шевченко. Його творчість наскрізь пронизана національною ідеєю, палкою любов'ю до України та її народу. Головним гаслом цього періоду національного відродження став заклик "повернутися лицем до народу". В той час в середовищі української еліти викристалізовувалася концепція про Україну "як етнічну національність", котру не зумів знищити російський імперський шовінізм. Однак у культурному аспекті цей рух був неоднорідним, мав суперечності, що по-різному виявлялися в окремі відтинки часу. Межі поширення руху на шляху національно-культурного відродження були зумовлені зовнішньополітичними та внутрішніми українськими обставинами.

На третьому, модерністському етапі генези український національно-культурний рух проник від інтелігенції у середовище народних мас і тривав аж до Першої світової війни, яка в історії модерного українства відкрила нову історичну епоху — національно-визвольних змагань за незалежну Українську державу. Саме у той час формувалися політичні партії. Вони очолили національне відродження, стали провідниками української національної ідеї, а в програмних документах чітко формулювали кінцеву мету національно-визвольного руху — проголошення незалежної Української держави.

Внутрішня сутність національно-культурного відродження в Україні на різних етапах його еволюції визначалася змістом української національної ідеї, сформульованої представниками національної еліти, що вийшла із середовища українського дворянства, письменників, діячів науки і культури, суспільно-політичних діячів України. У ній відображені віковічні прагнення українського народу до свободи, національної незалежності, державного суверенітету.

Наведену періодизацію національно-культурного відродження, на думку І.Лисяка-Рудницького, можна пристосувати і до Галичини. Першому періодові

тут відповідає доба гегемонії греко-католицького духовенства як виразника національних інтересів українців (1780—1840 рр.). На другому етапі національно-культурного відродження виникло типове галицьке народництво, репрезентоване діяльністю "Руської трійці" та виходом у світ альманаху "Русалка Дністровая" (1837 р.). Третій період національно-культурного відродження у Галичині характерний започаткуванням національно-визвольних змагань напередодні та під час Першої світової війни.

Отже, паралелізм історичних процесів на ниві національно-культурного відродження у Східній та Західній Україні засвідчує внутрішню єдність українців XIX ст., їх прагнення здобути національну незалежність.

2. Зародки національно-культурного відродження простежуються в останній чверті XVIII ст. у середовищі українського дворянства, яке сформувалося з колишньої козацької старшини і поступово русифікувалося. Незважаючи на жорстку політику цариці Катерина II стосовно України, представники українського дворянства вимагали повернення старого гетьманського ладу, відновлення козацького війська, боролись за свої станові інтереси нарівні з російським дворянством. Як слушно зауважує Д.Дорошенко, на ґрунті станових дворянських інтересів виникає рух, що використовував історичні традиції та історичні докази. На ґрунті патріотичних почуттів виник особливий інтерес до історії козацької України, поступово формувалася українська національна ідея.

В цей період у середовищі освіченого українського дворянства пробудився інтерес до історичного минулого народу, його побуту, звичаїв і обрядів, мистецьких здобутків. На Лівобережжі з ініціативи старшини виник широкий рух за вивчення історії козацької України. Розпочалося збирання історичних матеріалів — літописів, хронік, грамот, інших державних документів, їх осмислення через призму національних почуттів. Поступово формувалася українська національна ідея. З-поміж ентузіастів збирання історичної спадщини вирізнялися О.Безбородько, В.Рубан, М.Туманський, О.Мартос та ін. На основі опрацьованих матеріалів і документів з'явилися загальні праці з історії України, зокрема "Історія Малої Росії" (ч. 1, 1822 р.) Д.Бантшиша-Каменського. Ф.Туманський зібрав та опублікував деякі документи до історії козаччини і видав "Літопис" Г.Граб'янки. Йому приписується авторство праці "Землеописание о Малыя России", де вперше давався короткий опис географії гетьманської України.

Історичні дослідження привернули увагу освічених верств українського дворянства до життя народу, його побуту, звичаїв, традицій, обрядів. Саме цим пояснюється поява у Петербурзі "Опису весільних українських простонародних обрядів" (1777 р.) Г.Калиновського, який започаткував українську етнографію. Дослідження в сфері української фольклористики пов'язані з ім'ям М.Цертелева, котрий 1819 р. видав збірку "Опыт собрания старинных малороссийских

песней", де вперше надруковані українські думи. Згодом були опубліковані три збірки народних пісень М.Максимовича, в майбутньому першого ректора Київського університету, видатного дослідника української історії, словесності та фольклору: "Малоросійські пісні" (1827 р.) та "Українські народні пісні" (1834 р.) видані в Москві, а "Збірник українських пісень" — у Києві (1849 р.). Передмова М.Максимовича до першого видання — це своєрідний літературний маніфест.

До цього періоду відноситься також поява "Граматики малорусского наречия" (1818 р.) Олексія Павловського. Вона започаткувала дослідження у сфері українського мовознавства і стала, по суті, першою друкованою граматику живої української мови.

Важливим чинником, що започаткував наприкінці XVIII ст. процес національного відродження України, було заснування на землях східної України університету в Харкові, створеного за приватною ініціативою на кошти харківської громадськості. В його заснуванні важлива роль належить відомому громадському і культурному діячеві Василю Каразіну (1773—1842 рр.), ім'я якого слід згадати разом з іменами Г.Сковороди, В.Капніста, Г.Полетики, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка.

В добу дворянського українського відродження на початку XIX ст. помітно зросло зацікавлення німецькою класичною філософією. Одним із перших українських вчених, які познайомилися з творами І.Канта, був П.Лодій із Закарпаття (1764-1829 рр.). Філософськими проблемами захоплювався також М.Полетика (1768—1824 рр.). Він написав цікаву працю "Філософські проблеми про людину і її відношення та призначення". Її видав французькою мовою в Галле (Німеччина) колишній викладач філософії Харківського університету Л.Якоб (1759—1827 рр.).

Великий інтерес до німецької класичної філософії виявив видатний український вчений, етнограф та історик М.Максимович (1804— 1873 рр.), який був добре обізнаний з творами Ф.Шеллінга. На думку вченого, вихідною точкою філософії є "любов до мудрості", яку можна збудувати не лише на фундаменті розуму, а й серця.

Національне відродження в літературі пов'язане з творчістю І.Котляревського, автора поеми "Енеїда" — першого твору нової української літератури, написаного народною мовою. Основоположником художньої прози нової української літератури був Г.Квітка-Основ'яненко (літературний псевдонім — Грицько Основ'яненко, 1778—1843 рр.). Разом з Г.Квіткою-Основ'яненком в літературу приходять українські письменники та поети-романтики Є.Гребінка, Л.Боровиковський, М.Костомаров, А.Метлинський, М.Шашкевич, Т.Шевченко та ін.

Важлива роль у національно-культурному відродженні українського народу належало світському театрові, організаційне оформлення якого відбулося наприкінці XVIII — початку XIX ст. Тематичний перехід від духовного до світського театру відчутний у трагікомедіях Ф.Прокоповича та Ю.Щербацького. Новий тип українського театру пов'язаний з діяльністю так званого кріпацького театру, що був своєрідною ланкою на шляху переходу від шкільного до світського театру. Підвалини українського професійного театру були закладені в Харкові та Полтаві — важливих на той час центрах театрального життя України. В 1808 р. після тривалої перерви поновилася робота Харківського театру, директором, режисером і актором якого 1812 р. став Г.Квітка-Основ'яненко. До складу професійної трупи театру входили такі талановиті актори, як М.Щепкін, Т.Пряженковська. Полтавський театр очолив І.Котляревський, з ініціативи якого був викуплений з кріпацької неволі видатний актор М.Щепкін. Паростки національно-культурного відродження у дворянський період з'явилися також на ниві архітектури, образотворчого мистецтва і музичної культури.

З поміж видатних українських архітекторів того часу вирізнялися А.Меленський, П.Ярославський.

Українська скульптура кінця XVIII — першої половини XIX ст. розвивалась під впливом класицизму. Найталановитіші скульптори, що вийшли з українського середовища, прославились на ниві російського мистецтва. З-поміж них І.Мартос (1754-1835 рр.) родом з Ічні (тепер Чернігівська обл.) який став професором, а згодом ректором Петербурзької академії мистецтв. Т. Шевченко (1814 — 1861 рр.) був одним із найвидатніших майстрів українського образотворчого мистецтва. Його талант яскраво виявився у галузі станкового живопису, графіки, монументально-декоративного розпису та скульптури.

Все це засвідчує, що ідеї національного відродження проникали в усі сфери духовної культури українського народу.

3. Народницький період національно-культурного відродження (1840— 1880 рр.) знаменний тим, що саме у цей час в середовищі передової демократично налаштованої інтелігенції викристалізувалася концепція про Україну як "етнічну національність". Характерні риси періоду: 1) керівництво національним рухом переходить до нової інтелігенції; 2) центрами українського національного відродження стають Харківський і Київський університети, а також Кирило-Мефодіївське братство; 3) провідна роль у процесі відродження в Україні належить Т.Шевченкові.

Народницька доба українського відродження надзвичайно важлива на шляху подальшого національно-культурного зростання України. Її можна поділити на два періоди: романтичний — діяльність членів Кирило-Мефодіївського

братства (50-ті роки XIX ст.); позитивістський — культурно-просвітницька діяльність членів "Старої громади" (60 —80-ті роки XIX ст.).

На протигагу дворянському періодові національного відродження, головним гаслом якого було "стати лицем до козаччини", народницький період національно-культурного відродження висунув гасло "повернутися лицем до народу". В середовищі провідних діячів української культури почала домінувати народницька ідеологія як характерна ознака українського менталітету. Наголосимо, що саме народництво відкрило мовну й етнічну єдність усіх українських земель. Це слугувало передумовою культурного, а згодом і політичного об'єднання українства.

Народницький період національно-культурного відродження, незважаючи на утиски і цензурні переслідування російського царизму, мав певні здобутки. До них належить, насамперед, заснування Південно-західного відділу Російського географічного товариства у Києві (1873 р.), що дало змогу розгорнути наукові дослідження в галузі української мови, історії, етнографії, фольклору. Тоді ж налагодилися контакти з Галичиною та російськими опозиційними колами, був створений спільний фронт виступів проти царського самодержавства. В 30 —50-х роках XIX ст. у багатьох країнах Європи (Франція, Німеччина, Швейцарія, Польща, Австро-Угорщина) почалася нова хвиля революційного піднесення. Серед інтелігентських кіл постійно зростав інтерес до історії свого народу, вийшли у світ етнографічні праці та збірки народних пісень.

Революційні події у країнах Європи знайшли широкий відгук у східних та західних землях України. Після придушення польського повстання 1830—1831 рр. на Правобережжі та поширення на ці землі українського національно-культурного руху з Лівобережжя центром українського романтизму і визвольного антикріпацького руху став Київ.

важливу роль на шляху відродження та поширення ідей українського націоналізму відіграло Кирило-Мефодіївське братство (1846-1847рр.). Воно було першою, хоч і невдалою спробою української інтелігенції перейти від культурницького до політичного етапу національного розвитку.

Із заборону діяльності братства центр українського національно-культурного руху на певний час перемістився в Петербург. У столиці Російської імперії, де режим був дещо м'якший, ніж у провінції, після заслання проживали кирило-мефодіївці Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш, В.Білозерський. Тут на кошти поміщиків В.Тарновського та Г.Галагана була відкрита українська друкарня і розпочалося систематичне видання творів найвидатніших українських письменників — І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, П.Куліша, Марка Вовчка та ін. У Петербурзі 1861 — 1862 рр. видавався українською мовою щомісячний журнал "Основа", що став головним

друкованим органом національно-культурного руху. Редактором його був В.Білозерський.

В середовищі народних мас першими будителями національної самосвідомості виступили студенти Київського університету (В.Антонович, П.Житецький, П.Чубинський, Б.Познанський, Т.Рильський, А.Свидницький та ін.). Наприкінці 50-х років XIX ст. вони створили таємний гурток "хлопоманів". Ідеологом "хлопоманства" став В.Антонович (1834—1908 рр.).

Наприкінці 50-х — початку 60-х років в Україні почала формуватися народницька ідеологія, що поширилась у середовищі освіченої молоді. Молода українська різночинська інтелігенція, перебуваючи під впливом цих ідей, створює товариства — так звані громади, головним завданням яких стало поширення освіти. Перша "Українська громада" виникла в Києві, очолена молодим істориком В.Антоновичем. До її складу входили відомі українські культурні та громадські діячі М.Зібер, М.Драгоманов, П.Житецький, Ф.Вовк, П.Чубинський, М.Старицький, Т.Рильський, І.Касіяненко, М.Лисенко, О.Кониський та ін. Усіх членів громади об'єднувала спільна національна українська ідея, яка розвивалась на демократичному ґрунті: віра в можливість досягнення національного самовизначення, любов до України, повага до українського народу, гордість за надбання його духовної культури, що робить гідний внесок до світової культурної спадщини.

Громадівські організації створювали в Україні мережу недільних шкіл з українською мовою навчання, видавали підручники української мови, збирали та публікували кращі зразки народної творчості. Вони вели українознавчі дослідження, вивчали та пропагували історію й етнографію України, склали українсько-російський словник. Культурно-освітня діяльність громад викликала глибоке

занепокоєння урядових кіл царської Росії, оскільки видання книжок і викладання українською мовою в недільних школах означало зміцнення національних основ духовного життя в Україні. Російське самодержавство боялося не лише відокремлення української мови від російської, а й демократичних тенденцій, які поширювали громадівці. Почався відкритий наступ царизму на національні права українського народу. В 1862 р. недільні школи були закриті. Згодом царський уряд заборонив друкування науково-популярних і релігійних книжок українською мовою, що засвідчив циркуляр міністра внутрішніх справ П.Валуєва, виданий 1863 р. Переслідувань царизму зазнали й громадівські організації, які або самоліквідувались, або були заборонені.

У 70-х роках XIX ст. відбулося відродження громадівського руху в Україні, отже, і піднесення національно-визвольної боротьби. Відбулася радикалізація громадівського руху. Провідна роль у цій різноманітній діяльності належала

радикальним представником демократично налаштованої інтелігенції (С. Подолинський, О.Терлецький, М.Зібер, М.Павлик, І.Франко, М.Драгоманов).

У пробудженні національної самосвідомості українців важливе значення мали наукові публікації, що висвітлювали питання історії та етнографії України, фольклористику, мовознавство. Серед наукових видань на особливу увагу заслуговують історичні праці "История Малороссии" М.Маркевича у п'яти томах, дослідження М.Костомарова ("Богдан Хмельницький", "Руїна", "Мазепа и ма-зеповцы"), П.Куліша ("Записки о Южной Руси", "Історія України від найдавніших часів").

В 1873 р. з ініціативи П.Чубинського (1839—1884 рр.) у Києві було відкрито Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, що стало першою легальною організацією в справах українознавства. Навколо товариства згуртувалась передова інтелігенція (М.Драгоманов, О.Кістяковський, М.Лисенко та ін.), яка розгорнула широку науково-пошукову роботу. Наполеглива фольклорно-етнографічна діяльність колективу вчених-професіоналів і аматорів увінчалась семитомною працею "Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край" (СПб., 1782—1879 рр.), що вийшла за редакцією П.Чубинського. Праця не втратила цінності як важливе джерело вивчення духовної культури та побуту українців і в наш час. Одночасно П.Чубинський був і автором вірша "Ще не вмерла Україна", вперше опублікованого 1863 р. з нотами українського композитора М.Вербицького (1815—1870 рр.) Цей твір з проголошенням Української Народної Республіки в листопаді 1917 р. став українським національним гімном.

Вірш-гімн став могутнім чинником утвердження національної свідомості в масах, становлення української нації. Аналогічну роль виконали музичні обробки поезій Т.Шевченка "Заповіт", І.Франка "Не пора", О.Духновича "Я русин был, есть и буду", які здійснили українські композитори М.Лисенко, М.Аркас і Д.Січинський. Патріотичні мотиви тісно перепліталися з гуманістичними ідеями у "Молитві за Україну" М.Лисенка — "Боже великий, єдиний, нам Україну храни", яка утверджувала ідеали волі, любові до рідного краю.

Цементуючою основою єдності української національної культури, що відроджувалась у ХІХ ст., об'єктивно виступала українська літературна мова. Важливим чинником її розвитку стали численні наукові та мовознавчі праці, навчальні посібники з історії, граматики української мови, авторами яких були О.Потебня, П.Житецький, А.Кримський.

Українська національна ідея особливо виразно прозвучала у творчості Т.Шевченка та М.Драгоманова.

Наукова, просвітницька та культурна діяльність української інтелігенції викликала занепокоєння в середовищі царських чиновників. В травні 1876 р. був підписаний "Емський указ" про заборону ввозити з-за кордону українські книги, друкувати в Російській імперії українські переклади з інших мов, влаштовувати театральні вистави українською мовою тощо.

Важливим чинником формування світоглядних позицій української інтелігенції в той час стала філософія. Найвідомішим з-поміж філософів був С.Гогоцький (1813—1889 рр.) — професор Київської духовної академії та Київського університету. Його праці присвячені аналізу філософських систем І.Канта та Г.В.Ф.Гегеля.

Філософські концепції, проповідувані українськими мислителями XIX ст., з-поміж яких назвемо А.Спіра, К.Ганкевича, І.Федоровича, позначились і на інших сферах духовної культури українського народу — літературі, театрі, мистецтві.

Важливим фактором прогресу української культури став театр. Він протидівав русифікації, прищеплював любов до української мови, глибоку пошану до здобутків національної культури. В 60-х роках XIX ст. "Артистичне товариство" в Єлисаветграді вперше в Україні поставило спектакль за п'єсою Т.Шевченка "Назар Стодоля", а в 70-х роках — оперу С.Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм". У Києві діяв аматорський театр, де починали творчість композитор М.Лисенко (1842—1912 рр.) і драматург М.Старицький (1840—1904 рр.). У 1882 р. в Єлисаветграді за активної участі М.Кропивницького (1840—1910 рр.) був створений професійний театр. До провідної трупи ввійшли відомі зірки української сцени М.Садовський (справжнє прізвище Тобілевич, 1856—1933 рр.), П.Саксаганський (справжнє прізвище — Тобілевич, брат М.Садовського, 1859—1930 рр.), М.Заньковецька (справжнє прізвище — Адамовська, 1854—1934 рр.), О.Вірина (справжнє прізвище — Колтановська, р.н. невід. — 1926 р.). Театр з великим успіхом виступав у Києві, Чернігові, Полтаві, Харкові, інших містах України.

Слухачів кращих оперних сцен Європи й Америки вражали талантом співачки сестри Крушельницькі (Ганна, 1887—1965 рр.; Соломія — 1872-1952 рр.). Серед архітектурних споруд цього періоду виділяються мистецькою цінністю оперні театри в Одесі (арх. Ф.Фельнер і Г.Гельмер, 1884-1887 рр.), Києві (архітектор В.Шребер, 1897-1901 рр.) та Львові (архітектор З.Горголевський, 1897— 1900 рр.), будинок Нової біржі в Одесі (архітектор О.Бернардацці, 1894—1899 рр.), Львівський політехнічний інститут (архітектор Ю.Захаревич, 1873— 1877 рр.) тощо.

Основоположниками національної реалістичної школи в скульптурі були Л.Позен (1849-1921 рр.) і П.Забіла (1830-1917 рр.). Перший з великим успіхом працював у жанрі скульптури малих форм ("Кобзар", "Шинкар", "Переселенці",

"Оранка на Україні"), другий — у жанрі скульптурного портрета (мармуровий портрет Т.Шевченка, пам'ятник М.Гоголю в Ніжині). Серед монументальних творів відомий пам'ятник Б.Хмельницькому в Києві (скульптор М.Микешин, 1879-1888 рр.).

В образотворчому мистецтві України утверджується реалістичний напрям, що найяскравіше виявилось у жанрі пейзажу. З-поміж українських пейзажистів вирізняються В.Орловський, С.Сві-гославський, П.Левченко. Найвідомішим був художник С.Васильківський (1854 — 1917 рр.), якому вдалося майстерно поєднати здобутки реалізму з українською національною традицією і на цій основі передати неповторну красу природи рідного краю. Його пейзажі "Козача левада" (1893 р.), "Дніпровські плавні" (1896 р.), "По Донцю" (1901 р.) — справжні шедеври мистецтва.

Ідеєю національного відродження проїнята і музика тієї доби, що розвивалася в руслі народної пісенної творчості. Була створена перша за змістом українська національна опера "Запорожець за Дунаєм" (1862 р.). Музику до неї написав композитор С.Гулак-Артемівський (1813—1873 рр.). Великий внесок у розвиток національної музики, популяризацію української народної пісні зробили композитори: П.Сокальський (1832—1887 рр.) — опери "Мазепа", "Майська ніч", "Облога Дубна"; П.Ніщинський (1832 — 1896 рр.) — музична картина "Вечорниці" до драми Т.Шевченка "Назар Стодоля"; М.Аркас (1852—1909 рр.) — опера "Катерина"; О.Нижанківський (1863—1919 рр.) — музичні твори на слова Т.Шевченка. Світову славу українській музичній культурі приніс талановитий композитор, піаніст, диригент, педагог і громадський діяч М.Лисенко (1842—1912 рр.), творець національного напрямку в українській музиці. Широко відомими стали його опери "Наталка Полтавка", "Різдвяна ніч", "Утоплена", "Тарас Бульба", вокальні твори під загальною назвою "Музика до "Кобзаря" Т.Шевченка", романси на слова І.Франка, Лесі Українки, М.Старицького. Теоретичні праці композитора заклали основи української музичної фольклористики.

Талановитими продовжувачами творчих заповітів М.Лисенка були композитори К.Стеценко, М.Леонтович, Я.Степовий, С.Людкевич.

4. Модерністський період національно-культурного відродження в Україні охоплює 1890—1914 рр. Цей 25-річний період в історії духовної культури України ознаменувався вагомими досягненнями на шляху формування нової української людини та її самостійницьких прагнень, започаткував нову добу в історії модерного українства — добу національно-визвольних змагань за незалежну Українську державу. Характерними рисами модерністського періоду національно-культурного відродження були:

1. Виникнення політичних партій на Заході та Сході України, які стали провідниками національного відродження. У програмах вони проголошували політичні гасла — створення незалежної Української держави.

2. Проникнення ідей відродження в широкі народні маси і формування на цій основі нового типу українського інтелігента — патріота України.

3. На суспільно-політичній арені України у цей період з'являється плеяда видатних політичних і культурних діячів України, провідне місце серед яких посідають І.Франко, М.Грушевський, Ю.Бачинський, М.Міхновський та ін. Їхня творчість і суспільно-політична діяльність пронизана українською національною ідеєю.

Модерністський період національно-культурного відродження характерний плідним розвитком науки, літератури, драматургії, преси і публіцистики на землях Західної України, а на Сході України — копіткою і наполегливою виховною працею українського театру, який став виразником національних настроїв і почуттів народу України.

Ідеї національного відродження у модерністський період його розвитку проникали в усі сфери духовної культури. Плідно розвивалися наукові знання. Серед відомих вчених — професор О.Ляпунов, який впродовж 17 років очолював кафедру механіки Харківського університету. Він сформулював (створив) загальну теорію сталості руху, написав низку праць з теорії імовірності. Засновником сучасної фізичної хімії став завідувач кафедри хімії Харківського університету професор М.Бекетов. Його праці стали основою нової наукової галузі — металометрії.

Феноменальним явищем у розвитку точних наук стала наукова творчість однієї з перших жінок-математиків Софії Ковалевської — авторки відомих праць у галузі математичного аналізу (диференціальні рівняння й аналітичні функції), механіки (обертання твердого тіла навколо нерухомої точки) та астрономії (про форму кілець Сатурна).

Суттєвий внесок у розвиток біологічної науки мали наукові праці І.Мечнікова (1845—1916 рр.). Обіймаючи посаду професора Одеського університету, він створив першу в Україні й другу в світі бактеріологічну станцію, став одним із основоположників мікробіології і вчення про імунітет. Засновником вітчизняної фізіологічної школи був професор Одеського університету І.Сеченов (1829-1905 рр.).

Видатним мовознавцем світу і щирим патріотом України був професор Харківського університету О.Потебня (1835-1891 рр.).

Чільне місце в Україні у другій половині XIX ст. посідала художня література, яка визначила розвиток усіх інших видів духовності українського народу. В цей період відбулося зростання видатних письменницьких індивідуальностей,

збагачувалася тематика літературних творів, розширювалося жанрове коло, зростав зв'язок зі світовим досвідом через переклад і художній синтез.

Романтизм як художній стиль у літературі поступово занепадав. Під впливом філософських ідей гегельянства і позитивізму, а також внаслідок посилення соціальної проблематики в житті тогочасного суспільства письменники звернулися до нового літературного напрямку — реалізму.

Одним із перших українських письменників-реалістів був Іван Нечуй-Левицький (1838— 1918 рр.), який створив новаторські форми прози, змалював широку панораму соціального буття, подав розгорнуті характеристики персонажів, багатобарвні пейзажі чудової української землі. Увагу митця привертала волелюбна вдача народу, його непримиренність до неправди і зла, здатність постояти за себе. Ці ідеї надзвичайно виразно прозвучали у таких творах письменника, як "Микола Джеря", "Бурлачка", "Кайдашева сім'я" та ін. У романі "Хмари", повісті "Над Чорним морем" письменник звертався до розкриття проблем тогочасної української інтелігенції, піднімаючи проблему формування "нової людини". Ідеї реалізму органічно поєднувалися з тонкою поетичністю і ліризмом, публіцистичністю і філософським узагальненням.

На відміну від Нечуя-Левицького, талановитий український письменник Панас Мирний не обмежився аналізом соціальної нерівності, а глибоко досліджував психологічний вплив на людину соціальної несправедливості ("Хіба ревуть воли, як ясла повні?", "П'яниця", "Лихі люди").

На ниві національно-культурного відродження плідно працював професійний український театр, основоположником якого вважають Марка Кропивницького — талановитого драматурга, режисера й актора. Він дотримувався переважно традицій "етнографічної драми" ("Дай серцю волю, заведе в неволю", "Доки сонце зійде, роса очі виїсть", "Дві сім'ї", "Олеся", "Титарівна"). Поряд з Марком Кропивницьким працював Михайло Старицький, автор драматичних творів, прийнятих національним колоритом ("Циганка Аза", "Ой не ходи, Грицю", "Не судилося", "За двома зайцями").

На новий шлях вивів українську драматургію Іван Карпенко-Карий (Тобілевич) — автор драматичних творів, присвячених аналізу соціальної, історичної та інтелектуально-філософської проблематики ("Сто тисяч", "Безталанна", "Суєта", "Мартин Боруля", "Сава Чалий"). У драматичному мистецтві працювали й інші письменники: Панас Мирний, Б.Грінченко, І.Франко, Леся Українка. До самобутнього національного українського театру належала ціла плеяда талановитих акторів: Г.Затиркевич, М.Садовський, К.Саксаганський, М.Кропивницький, І.Тобілевич, М.Заньковецька, Л.Ліницька, Г.Борисоглібська та ін.

Формувати національну самосвідомість українців допомагало образотворче мистецтво, провідне місце в якому належить українській національній школі

пейзажного живопису. Творці пейзажного жанру представляли всі райони України, змальовуючи у тісному єднанні з природою людину та її трудові будні ("Сінокос" В.Орловського, "Село взимку" П.Левченка. "Козача левада" С.Васильківського).

На межі XIX-XX ст. відбувалося творення духовних цінностей у літературі, мистецтві, архітектурі, науці. В цей період зростав престиж України у світі. Культура почала функціонувати як цілісна система, де в єдності діяли всі компоненти.

У реалістичному напрямі розвивалося на початку XX ст. музичне мистецтво. Для активізації музичного життя в Україні важливе значення мало відкриття у Києві 1904 р. музично-драматичної школи, яку очолив М.Лисенко. В цей час плідно працювали українські композитори К.Стеценко (1882-1922 рр.), М.Леонтович (1877-1921 рр.), С.Людкевич (1879— 1979 рр.). Світову славу здобула видатна українська співачка С.Крушельницька (1873—1952 рр.). Міжнародне визнання отримав київський хор О.Кошиця, у виконанні якого вперше пролунали композиції А.Веделя.

В архітектурі на початку XX ст. поширився стиль модерн (із фран. moderne — новітній, сучасний). Одна з краших споруд, збудованих у цьому стилі, Бесарабський критий ранок у Києві (1910, архітектор Г.Гай).

У стилі українського модерну споруджено будинок Полтавського земства (архітектор В.Кричевський, сучасний краєзнавчий музей). Помітний слід в українській архітектурі початку XX ст. залишив В.Городецький (ушлавлений "Будинок з химерами" 1902—1903 рр. — будинок сучасного українського мистецтва).

Виразних національних рис набуло образотворче мистецтво. Продовжував плідно працювати С.Васильківський, О. Мурашко, І. Труш, О. Новаківський, брати Федір і Василь Кричевські. У 1905 р. була організована Всеукраїнська мистецька виставка, що продемонструвала духовну єдність західноукраїнських і наддніпрянських митців.

Початок XX ст. представлений видатними художниками, які плідно працювали в галузі модерністського живопису та скульптури — Казимир Малевич, футуристи брати Бурлюки. Експресіоністичний напрям у галузі живопису розвивали талановиті українські художники світового рівня Олександр Богомазов (малюнок "Львівська вулиця у Києві", 1914 р.), Георгій Нарбут ("Алегорія на зруйнування Рейнського собору", 1914 р.).

Творчість діячів духовної культури України модерністського періоду національно-культурного відродження доходила до української громадськості зі значним запізненням або не доходила зовсім внаслідок несприятливих суспільних умов. Двадцять століття почалося надзвичайно бурхливо, продовжуючи переважно вороже ставлення владних структур до української

національної культури. На протипагу грандіозним соціально-історичним потрясінням, які принесло ХХ ст., подальший культурний поступ був гідно продовжений.

Тема 7. Особливості української культури ХХ ст.

1. Головні тенденції та періодизація розвитку української культури ХХ ст.
  2. «Розстріляне Відродження» 20-30-х років ХХ ст. та його трагічні наслідки для української культури.
  3. Особливості радянської доби в українській культурі. Панування соцреалізму. Феномен дисидентів-шістдесятників як спроба відновлення української самобутності.
  4. Творчість діячів української культури в еміграції.
1. Загалом розвиток української культури ХХ ст. відбувався під знаком потреби її національного державного довершення. Логіка, очевидно, полягала в тому, щоб зберегти й уможливити подальший розвиток тих самоорганізуючих вартостей народного життя, що здійснювалися передусім у демократичних виявах упродовж історії.

Українська культура, перебуваючи під різними державними утвореннями, зберігала єдність не завдяки політичній владі, а переважно всупереч їй. Основою єдності стали набуті традиції, звичаї, відповідний етичний і гуманітарний дискурс. За століття іноземного панування в Україні накопичився значний потенціал громадського самоврядування та його культурно-дискурсивного забезпечення у піснях, легендах, казках, фольклорі, літературі, а також у певних обрядах і звичаях.

Новаторські мотиви і форми зображення виникли у царині живопису та графіки, де активно працювали видатні майстри, які мали європейську освіту, — О.Мурашко, О.Новаківський, П.Ковжун, І.Труш, М.Сосенко, М.Бойчук.

З 1904 р. у Києві М. Лисенко заснував музично-драматичну школу. Її вплив був відчутний упродовж всього ХХ ст. У Києві з 1907 р. також діяв український театр М.Садовського, а І.Мар'яненко організував Товариство українських акторів. До репертуару театрів залучилися п'єси Лесі Українки, О.Олеся, В.Винниченка, ставилися вистави за творами європейського авангарду.

Велика увага приділялася науковим пошукам у галузі українознавства. В умовах піднесення національного домагання соціально-культурної незалежності України з'явилися капітальні дослідження історії, культури, етнографії, філології. М.Грушевський написав фундаментальні праці, присвячені дослідженню автономного українського історико-культурного і літературного

процесу. Д.Яворницький уклав капітальну історію Запорозької Січі, Наукове товариство ім. Т.Шевченка до 1917 р. видало понад 100 томів "Наукових записок", 35 томів "Етнографічного збірника" тощо. Десятки вчених присвятили дослідження українській дійсності. Варто виокремити явище бурхливого технічного прогресу, пов'язаного з іменами українських вчених і винахідників. Зокрема, з 1909 р. діяло Київське Товариство повітроплавання, де активно працював киянин Ігор Сікорський. Він став ініціатором важкої авіації та головним конструктором одного з перших у світі гелікоптерів, побудованого у 1910 р. У Черкасах і Києві брати Євген та Андрій Кас'яненки 1911 — 1913 рр. збудували перший у світі літак широкого використання. Видатний вчений-винахідник Юрій Кондратюк у 1919 р. написав працю "Завоювання міжпланетних просторів" (вийшла друком 1929 р.), що значно вплинула на розвиток космонавтики у XX ст. і мала практичне застосування.

Безумовно, українська культура й надалі перебувала під тиском сталої русифікації, яка набула жорстких репресивних форм з початком Першої світової війни. Українські сподівання знову потрапили під тиск заборони мови, арештів і заслань інтелігенції, поліцейської боротьби зі свідомими виявами українства в підросійській Україні. До 1917 р. в Україні не було жодного навчального закладу, де українська мова вважалася б робочою. Незважаючи на це, серед діячів високої культури не бракувало високо-посвячених українській справі людей. Скажімо, М.Заньковецька отримала пропозицію переїхати в Росію для здобуття кар'єри, але відповіла, що Україна надто бідна, аби її покидати.

Після повалення російського царизму розвиток української культури відбувався під знаком її національно-державного відродження. Демократичні перетворення 1917 р. започаткували бурхливий етап національного культурного відродження (1917— 1930 рр.), що був торпедований тоталітарним пануванням сталінізму і "соц-реалізму" (1930-1956 рр.).

Після розвінчання культу особи Сталіна відбувався етап стихійного громадянського опору комуністичному режимові засобами культури і мистецтва (1956—1987 рр.). Подальший етап піднесення в сфері культури викликаний демократизацією соціально-політичного життя в СРСР і може бути названий національно-духовним оновленням (з 1987 р.).

Національне відродження першої третини XX ст. стало логічним продовженням процесу, започаткованого наприкінці XIX ст., і тісно пов'язане з проголошенням державності (Доба Центральної Ради).

Якісні зміни в культурному житті України за умов розбудови української державності засвідчує динаміка розвитку національної освіти. Вже в березні 1917 р. була відкрита українська гімназія в Києві, невдовзі — університет у Катеринославі, консерваторія в Харкові, сільськогосподарський інститут в

Одесі. У жовтні в 1917 р. розпочав роботу Український народний університет у Києві, а в Житомирі — Український учительський інститут. На осінь 1917р. було відкрито 53 українські гімназії, сотні початкових шкіл.

Робота з організації освіти, очолена І.Стешенком, набула державного характеру. За активної участі видатного вченого і діяча культури І.Огієнка у 1918 р. створився Кам'янецький університет, видавалися підручники, запроваджувалася українська мова. Плідно працювали П.Холодний, С.Русова, О.Дорошкевич та ін.

Влітку 1918 р. була створена комісія з організації проекту Української академії (УАН) під керівництвом міністра освіти М.Василенка. У вересні того ж року проект був затверджений Радою Міністрів. Першим президентом УАН став В.Вернадський (1863-1945 рр.), до 1928 р. незмінним секретарем Української Академії був А.Кримський (1871 — 1942 рр.), вчений зі світовим ім'ям, сходознавець, славіст, письменник, тонкий український лірик, котрий знав понад 60 мов.

Значний внесок в організацію УАН зробили українські вчені-академіки Д.Багалій, П.Тутковський, Є.Тимченко, М.Петров, М.Туган-Барановський, С.Єфремов, Ст.Смаль-Стоцький, М.Сумцов, М.Біляшевський, М.Холодний. У складі УАН у різні періоди працювали Д.Граве, М.Крилов, К.Воблий, М.Птуха, Г.Пфейффер, М.Кашенко, Д.Заболоцький, В.Липський, О.Корчак-Чепурківський, П.Перетц.

Існували й інші наукові організації та студії. Зокрема, у Києві 1918 р. для підготовки дипломатичних і торгових кадрів було засновано Близькосхідний інститут, реорганізований 1920 р. в Інститут закордонних зв'язків.

У 20-х роках під егідою УАН плідно розвивалася наука. Приділялася увага фундаментальним дослідженням у галузі промисловості, нових технологій, культури і мистецтва.

Загальне піднесення національної культури було тісно пов'язане з розвитком літературного процесу. У 1918—1921 рр. виникла велика кількість літературних об'єднань, друкувалися різноманітні художні збірки й альманахи — "Мистецтво", "Літературно-критичний альманах", "Червоний вінок", "Музагет", "Троно", "Зшитки боротьби", "Шляхи мистецтва", "Жовтень", "Вир революції" тощо.

Новій українській поезії того часу були притаманні романтичні настрої. Виходили поетичні збірки В.Чумака ("Заспів"), В.Сосюри ("Червона зима"), І.Кулика ("Мої коломийки"). Чільне місце у тогочасній поезії посідають В.Блакитний, Д.Загул, Г.Епік, В.Поліщук, Є.Плужник, Г.Шкурупій. Подією культурного життя стали поетичні збірки П.Тичини "Сонячні кларнети" і "Плуг".

Характерними рисами поезики нового стилю були неспокій, прискорений рух життя, пошуки адекватних форм і засобів його художнього вираження.

Важливою ознакою культурного відродження стало продовження гуманістичних традицій Т.Шевченка, І.Франка, Л. Українки, О.Кобилянської, М.Коцюбинського.

На творчості українських літераторів 1917 — 1921 рр. позначився вплив європейського модернізму. Тяжіння до нього було характерним, зокрема, для творчості поета, театрознавця, перекладача М.Вороного (1871 — 1940 рр.). Тенденції європейського модернізму, зокрема в таких формах, як символізм і футуризм, помітні також у творчості поетів Д.Загула, Я.Савченка, О.Слісаренка, М.Терещенка, В.Кобилянського, М.Михайличенка. У контексті модерністських пошуків складався поетичний доробок таких поетів, як Б.Лепкий, В.Пачовський, С.Луцький, М.Яцків, П.Карманський, котрі згрупувалися навколо видавництва "Молода муза" (1906—1909 рр.) у Львові.

Значна постать тогочасної української поезії — П.Тичина (1891 — 1967 рр.), який після виходу збірки "Сонячні кларнети" (1918 р.) здобув славу "глибоко національного поета".

Особливе місце у розгортанні культурного відродження належало неформальній літературній київській групі "неокласиків", їхня естетична програма характерна прагненням до строгої форми, гармонійної завершеності вірша, наслідуванням класичних зразків. Ідейним натхненником групи "неокласиків" був М.Зеров (1890 — 1937 рр.). Видатною поетичною індивідуальністю в групі неокласиків був, безперечно, М.Рильський (1895—1964 рр.).

Відомим теоретиком національно-культурного відродження був М.Хвильовий (1893—1933 рр.). Він поділяв принципи "неокласиків", вбачав мету літературного процесу в розкритті прекрасного у людині. Ідеї М.Хвильового поділяли чимало діячів культури України, у тому числі В.Еллан-Блакитний, О.Близько, М.Йогансен, а також деякою мірою М.Бажан, Ю.Яновський, О.Довженко та ін.

У Києві 1918 р. діяли три театри: Державний драматичний, очолений О.Загаровим і В.Кривеньким, Державний Народний П.Саксаганського і "Молодий театр", який організували Лесь Курбас і Гнат Юра.

Розвиток нового напрямку в драматургії значною мірою пов'язаний з творчістю письменника В.Винниченка (1880—1951 рр.), у якій відбилися суперечності тогочасного соціально-політичного життя України.

Широку палітру взаємозв'язків між людиною і новою історичною дійсністю відображала драматургія М.Куліша (1892— 1937 рр.). На етапі національного відродження в 20-х роках значно поштовхався новаторський пошук у галузі образотворчого мистецтва. Поштовх у цьому напрямі дала Українська академія мистецтв, утворена 1917 р. Перший її ректор видатний художник-графік Г.Нарбут (1886— 1920 рр.) залишив помітний слід в історії української культури.

Біля витоків українського авангарду стояли художники О. Богомазов (1880-1930 рр.), О. Екстер (1882-1949 рр.), В. Єрмилов (1894-1967 рр.) та ін.

Тенденції модернізму відбилися у творчості П. Холодного (1876 — 1930 рр.), який працював у монументальному жанрі (вітражі в Успенській церкві у Львові, 1924 р.).

Значний внесок у розвиток культури на західноукраїнських землях зробив художник і громадський діяч І. Труш (1869- 1941 рр.).

Непересічне значення для розвитку українського монументального живопису мала творчість художника М. Бойчука (1882— 1937 рр.). Він виховав плеяду послідовників (Т. Бойчук, К. Гвоздик, А. Іванова, О. Мизін, О. Павленко, В. Седляр та ін.). Звинувачений у пропаганді буржуазно-націоналістичних ідей, М. Бойчук був репресований 1937 р. і розстріляний, більшість його творів знищено. Але в теорію мистецтва міцно ввійшли поняття "школа Бойчука", "бойчукізм".

На традиції європейського модернізму орієнтувалися представники "Об'єднання сучасних митців" (ОСМ), заснованого А. Петрицьким (1895—1964 рр.).

Відомі новаторськими пошуками художники М. Бурачек, М. Жук, Василь і Федір Кричевські, О. Мурашко, К. Костанді, О. Шовкуненко, О. Курилас, В. Монастирський, О. Сорохтей.

Стосовно української скульптури зазначимо, що на її розвиткові негативно позначилися вимоги соціального замовлення, так звана монументальна пропаганда, спрямована на увічнення образів вождів революції. Ідеологічна цензура в галузі скульптури виявилася найвідчутніше. Показові в цьому відношенні Всесоюзний конкурс на проект пам'ятника Т. Шевченкові у Києві 1926 р., де були відхилені всі 26 пропозицій, а також Міжнародний конкурс на проект пам'ятника Т. Шевченкові у Харкові 1930 р., де були відхилені проекти відомих українських скульпторів Б. Кратко, А. Петрицького, І. Кавалерідзе та ін. Пам'ятники Т. Шевченкові у Харкові (1935 р.), Києві та Каневі (1939 р.) створив російський скульптор М. Манізер (1891 — 1966 рр.).

В архітектурі періоду національного піднесення українські митці прагнули відшукати втрачений національний стиль, творчо переосмислюючи традиції народної дерев'яної архітектури і "козацького бароко". В цьому напрямі працював архітектор Д. Дяченко (1887—1942 рр.). Принципи народної архітектури використовував В. Троценко (1888—1978 рр.), автор проектів шкіл, лікарень, клубів на Криворіжжі та Донбасі (1920—1930 рр.) тощо.

Музична культура України розвивалася під впливом трьох основних чинників: традицій народної пісенності, музичної школи М. Лисенка і нової європейської стилістики, закладеної творами Р. Вагнера, Р. Штрауса, М. Равеля, О. Скрябіна, Е. Гріга, А. Дворжака. Значний внесок у розвиток української музичної культури зробили М. Леонтович, К. Стеценко, Я. Степовий, Б. Підгорецький, П. Сениця та ін.

У 1920—1930 рр. українська музика вийшла на рівень високої професійності, для неї характерна багатожанровість, орієнтація на великі музичні форми, перехід від сольного виконання до поліфонічного багатоголосся тощо. Активно розвивався жанр оперного мистецтва, діяли оперні театри в Києві, Одесі, Харкові та інших містах. Широкого визнання набула виконавська майстерність І.Паторжинського, М.Литвиненко-Вольгемут, З.Гайдай, О.Петрусенко та ін.

Шлях авангарду й експериментаторству в українській музиці торував композитор, диригент, педагог Б. Лятошинський (1894 — 1968 рр.). У Західній Україні плідно працювали композитори Л.Січинський, А.Вахнянин, Ф.Колесса, С.Людкевич, Н.Нижан-ківський, В.Барвінський, Й.Витвицький. У Львові відкрився Вищий музичний інститут ім.М.Лисенка (1907 р.), оперний театр (1900 р.). Тут працювали талановиті співаки С.Крушельницька, О.Мишуга, М.Менцинський, О.Руснак та ін. Широку культурно-просвітницьку роботу проводили музично-співацькі товариства "Руська бесіда", "Торбан", "Боян".

Навернення народу до української мови і писемності проводилося передусім саможертвовною працею членів товариства "Просвіта", що масово поширювалося в Україні від 1917 р. На червень 1921 р. працювало 3963 "Просвіти", 4227 — хат-читалень, 1917 — клубів і Народних домів, 1393 — народних театрів. Зауважимо, що культурницька робота "Просвіт" проводилося за принципом демократичного самоврядування і розгорталася у роки війни і голоду 1921 — 1922 рр.

У 1922 р. з "Просвітами" в Радянській Україні було майже покінчено.

Закінчився швидкоплинний період національного відродження трагічно. Уже 1926 р. Сталін і його підручні в Україні почали наступ на національну культуру, що супроводжувався політичним переслідуванням, а далі й фізичним знищенням кращих інтелектуальних сил і національної інтелігенції.

2. Культурне піднесення в Радянській Україні припинилося з 1930 р. Розпочалася чорна доба "розстріляного відродження", кульмінацією якої став страхотливий голодомор 1932—1933 рр.

Термін «розстріляне Відродження» вперше запропонував діаспорний літературознавець Юрій Лавріненко, вживши його як назву збірника найкращих текстів поезії та прози 1920-30-х рр. За це десятиліття (1921—1931) українська культура спромоглася надолужити відставання в багатьох галузях культури викликане двохсотрічним пануванням царської Росії й навіть переважити на терені вітчизни вплив інших культур, російської зокрема. Так, на 1 жовтня 1925 року в Україні нараховувалося близько 5000 письменників.

Комуністичний терор 30-х років, що прийшов на зміну українському відродженню 20-х років, зупинив на злеті, перервав, відсунув у часі на десятиліття розвиток української культури, літератури, розвиток української нації, як цілісного організму. Значна частина української інтелігенції, молодих

талановитих письменників, поетів, діячів культури, науки та мистецтва загинула в сталінських тюрмах і канцтаборах.

1932-1933 року, разом із голодомором, цим етноцидом українського народу розпочались і репресії проти української духовної еліти. Почались масові арешти. Так, у 1934 році, репресій зазнали 97 із 193 членів Спілки письменників України. Були заарештовані і згодом розстріляні Г. Косинка, Д. Фельківський, К. Буревій, М. Зеров, Л. Гомін.

Серйозні втрати були й серед майстрів пензля та різця. Арешту за професійні погляди зазнали В. Седлер, І. Падалка та ін.

Саме про цих людей прийнято говорити, що вони символізують «розстріляне відродження».

Перед кожним стояв вибір, який кожен робив самостійно: самогубство (Хвильовий), репресії і концтабори (Б. Антоненко-Давидович, Остап Вишня), замовчування (І. Багряний, В. Домонтович), еміграція (В. Винниченко, Є. Маланюк), або писання програмових творів на уславлення партії (П. Тичина, М. Бажан).

Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 року. Тоді, "на честь 20-ї річниці Великого Жовтня" у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком Трійки розстріляний Лесь Курбас. У списку «українських буржуазних націоналістів», розстріляних 3 листопада також були Микола Куліш, Матвій Яворський, Володимир Чеховський, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Валер'ян Поліщук, Григорій Епик, Мирослав Ірчан, Марко Вороний, Михайло Козоріс, Олекса Слісаренко, Михайло Яловий та інші.

Загалом, в один день за рішенням несудових органів, було страчено понад 100 осіб предствників української інтелігенції - цвіту української нації.

Протягом 1932-1939 більшість українських митців того часу була репресована і розстріляна.

Деякі з письменників, котрим пощастило вижити (П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, П. Панч, Ю. Яновський), змушені були пристосовуватися до нових умов, ставати на шлях конформізму. Цьому процесові активно сприяли різні творчі спілки (письменників, композиторів, художників), «реорганізовані» НКВД у середині 30-х років. Усе це негативно позначилось на культурі, літературі та мистецтві, руйнувало творчий потенціал народу, збіднювало його духовне життя.

Коли 1947 року Іван Багряний видав за кордоном свою поетичну збірку «Золотий бумеранг», другою назвою її було «Рештки загубленого, репресованого та знищеного». Адже всі твори здавалися до спецховів, заборонялися, замовчувалися, багато з них були назавжди втрачені. Лише

деяким пощастило зберегтись у самвидаві, рукописних копіях, виходили за кордоном.

Розстріляне відродження — це трагедія не лише покоління 20-х — початку 30-х років, яке створило високохудожні твори у галузі літератури, живопису, музики, театру і яке було знищене тоталітарним більшовицьким режимом.

3. Монопольний диктат соціалістичної бюрократії призвів до приниження і, врешті-решт, морального занепаду духовної культури в її різних формах: від літератури до образотворчого мистецтва, і від філософії до релігії. Офіційний, "салонний" соціалістичний реалізм орієнтувався на штучну ідею диференціації єдиної національної культури на культуру "соціалістичну, народну", з одного боку, та культуру "буржуазно-націоналістичну, реакційну" — з іншого. Насильно привнесені ідеологічні постулати естетики соціалістичного реалізму, далекі від потреб розвитку української національної культури, мали, принаймні, два негативні наслідки: по-перше, сприяли формуванню кількох поколінь денационалізованих бездуховних конформістів; по-друге, призвели до поширення кон'юнктури в мистецтві, філософії, гуманітарних науках, фронтального знищення національних шкіл у мистецтві тощо. Основний наслідок доби — фізичне і духовне знищення найяскравіших представників національної інтелігенції, насильна зміна генотипу народної культури, що має кваліфікуватися як геноцид українського народу.

2. Тенденція до денационалізації та дегуманізації культури в постсталінську добу продовжилась і логічно завершилась у масовій поп-культурі, зорієнтованій на міщанина, що за антинаціональною спрямованістю поєднувалась з ідеологією доби соціалістичного реалізму. Роз'єднати ці два явища важко. Вони співіснували тривалий час. Поп-культура поширювалась на рівні масової свідомості населення, соцреалізм — на офіційному. Проте в 70 — 80-х роках ортодоксальний, заідеологізований соцреалізм здав позиції під тиском так званого арт-бізнесу, який виник на хвилі бездумного запобігання перед чужинською модою. Пошук власних національних творчих резервів відійшов на другий план, поступився місцем численним кліше та стереотипам комерційної спрямованості.

Проте й за умов ідеологічного диктату та поширення денационалізованої масової культури зберігалася тенденція до відродження української духовності та культури. Розвиткові такої тенденції сприяли передові українські громадські діячі. Так, у період політичної відлиги (1956—1961 рр.) відбулась відносна лібералізація політики КПРС стосовно національних культур, зокрема української. Під впливом громадської думки, яка, зокрема, створювалась зусиллями таких провідних діячів української культури, як М.Рильський, А.Хижняк, М.Шумило, П.Плющ, П.Тимошенко, відбулося певне поліпшення мовної ситуації, зокрема був перевиданий "Словник української мови"

Б.Грінченка, зроблені кроки в напрямі українізації системи вищої та середньої спеціальної освіти, передусім у західних областях України. Проте головним наслідком "відлиги" стало формування генерації молодих українських письменників, поетів, публіцистів, митців, так званих шістдесятників, які прагнули відновити втрачену національну традицію, боролися всіма доступними засобами проти тоталітарної системи.

Творча та громадська діяльність І.Світличного, Є.Сверстюка, В.Стуса, В.Марченка, Л.Костенко, В.Симоненка, І.Драча, М.Вінграновського, М.Руденка, Є.Гуцала, В.Мороза, В.Чорновола, М.Осадчого, П.Заливахи та багатьох інших, спрямована на відродження національної самосвідомості та гідності, становить героїчну сторінку в історії української культури. "Відлига" закінчилась трагічно для покоління "шістдесятників". Більшість з них були репресовані, а В.Стус, В.Марченко, О.Тихий, Ю.Литвин загинули в ув'язненні.

3. Невід'ємну складову частину процесу національно-культурного відродження становить творчість представників української еміграції.

Високохудожню спадщину залишив відомий поет, критик і публіцист Є.Маланюк (1897—1968 рр.).

Між українською та світовою культурою будував мости С.Гординський (1906—1993 рр.) - поет, перекладач, художник, мистецтвознавець. Серед письменників, які викривали тоталітарну систему нищення особи, привертає увагу творчість І.Багряного (1907—1963 рр.).

Світового визнання набула творчість скульптура О.Архипенка (1887—1964 рр.), творча спадщина графіка, живописця, мистецтвознавця Я.Гніздовського (1915—1985 рр.).

В розвиток музичної культури значний внесок зробив композитор А.Рудницький (1902-1975 рр.). Випускник Берлінської консерваторії, він прокладав модерністський напрям в українській музиці.

Першою українською вищою школою за кордоном був створений у Відні 1921 р. Український вільний університет. Його засновником став Союз українських журналістів і письменників, а співзасновниками — М.Грушевський та видатний учений-юрист С.Дністрянский. Восени 1921 р. університет був перенесений до Праги, де проіснував до 1939 р., а після Другої світової війни відновив діяльність у Мюнхені. Першим ректором став мовознавець та історик літератури О.Колесса. У 1932 р. на цій основі було створено Український технічно-господарський інститут позаочного навчання. Його ректором став Б.Іваницький, а пізніше — Б.Мартос.

У 20 —30-х роках у Празі працював Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова, в якому готували вчителів для початкових шкіл і позашкільної освіти. Директором інституту був історик української літератури Л.Білецький.

У 1923 р. група професорів філософського факультету Українського вільного університету — Дм.Антонович, Д.Дорошенко, О.Колесса, В.Щербаківський заснували Українське історико-філологічне товариство.

Важливим культурним центром української еміграції був Український науковий інститут у Берліні, заснований 1926 р. Першим ректором інституту став відомий український історик Д.Дорошенко, а з 1932 р. і до Другої світової війни — філософ та історик культури І.Мірчук. При інституті працювали видатні українські науковці: історики С.Томашівський, Д.Оляничин, В.Кучабський, літературознавці Б.Лепкий, М.Гнатишак, К.Чехович, філософ Д.Чижевський та ін.

Після Другої світової війни центр науково-культурного життя української діаспори перемістився до Північної Америки — Канади та США. Завдяки активній діяльності української громади вже 1945 р. у Саскатунському університеті (Канада) було запроваджено викладання української мови, літератури, історії. Нині, за свідченням директора Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті Б.Кравченка, українознавчі програми запроваджені в 12 університетах Канади. За умов зросійщення і денационалізації еміграційна українська культура першої половини ХХ ст. виявила естетичну своєрідність і стала незамінним компонентом художнього та наукового осмислення стану української людини у світовому контексті.

Впродовж століть український етнос розвивався у несприятливих умовах. Імперські та тоталітарні режими економічно, соціально, морально-психологічно сприяли поширенню комплексу культурної неповноцінності української нації або безпосередньо руйнували її культурні структури. Проте культура засвідчила свою міцність. Творчі сили народу не вичерпалися, а культура, створена в еміграції, стала підтвердженням життєдайності творчого генія народу.

Тема 8. Специфіка української соціокультурної ситуації сьогодення.

1. Період «перебудови» в Україні як передумова національного відродження української культури.
2. Постмодерністичні тенденції в сучасній українській культурі.
3. Особливості та характерні риси українського соціокультурного простору наших днів.
4. Перспективи розвитку української культури у ХХІ ст.

1.Багато хто сприйняв **початок перебудовчих процесів** у суспільстві після приходу до влади М.С.Горбачова як чергову зміну гасел на плакатах.

Суспільство виявилось практично неготовим до швидких, ефективних та всеохопних реформ.

Поступово, однак, крига скресала. Почалося нове національне відродження України, нерозривно пов'язане з ідеєю здобуття державної незалежності. При цьому старий партійний апарат залишився на своїх місцях, захищаючись від усе зростаючої активності "низів" різноманітними маневрами і заграванням з лідерами утвореного 1988 р. "Народного Руху України за перебудову". У цілому ставлення до цієї громадської організації, очолюваної кількома активними діячами української культури під проводом поета І. Драча, збоку тогочасних державних органів було вкрай негативним. Вважалося, що "рухівці" штучно дестабілізують цілком нормальну й спокійну суспільну ситуацію, що яскраво відбилася у тогочасних державних органах масової інформації, де слово "рухивець" сприймалося як ледь не лайливе. "На місцях" ставлення було ще більш ворожим. При цьому до прямої заборони цієї організації справа усе ж не доходила, що свідчило про очікувальну, безініціативну й непослідовну позицію тогочасних українських можновладців, які ще, власне, й не відчували себе повноцінними можновладцями.

У 1989 р., після перших демократичних виборів до Верховної Ради УРСР, нею з величезними ускладненнями було прийнято Закон УРСР "Про мови в Українській РСР", спрямований на захист національної мови, забезпечення її всебічного розвитку і функціонування в усіх сферах суспільного життя. Відповідно до Закону, українську мову в республіці проголошено державною. При цьому реалізація Закону наштовхнулася на ускладнення, пов'язані з небажанням змінювати мову ділового спілкування більшістю установ. Українська мова по інерції сприймалася ще як провінційна та селянська, слабо розвинена і взагалі неprestижна.

Роль авангарду в розвитку української культури, ліквідації "білих плям історії" відіграла Спілка письменників України та її центральний орган - газета "Літературна Україна". Публіцистика зайняла провідні позиції. Широкий резонанс мали виступи О. Гончара, Б. Олійника, В. Яворівського. Почали друкуватися заборонені раніше твори В. Винниченка, М. Грушевського, М. Зерова, М. Хвильового, інших репресованих поетів і письменників, представників української діаспори.

Поступово змінилися акценти в питаннях віровизнання, проголошено забезпечення права свободи совісті. Почалася відбудова багатьох запустілих, використовуваних як господарські споруди і просто недоруйнованих протягом 20-80-х рр. церковних приміщень, легалізували свою діяльність українські греко-католики, відновився рух серед православних щодо відновлення незалежності української православної церкви від Московського патріархату.

У галузі освіти було взято курс на її гуманізацію, засвоєння учнями й студентами загальнолюдських цінностей. Проте фінансування цієї сфери було недостатнім.

Суттєві зрушення відбулися в історичній науці. По-новому було розглянуто і досліджено події Визвольної війни українського народу середини XVII ст., діяльність І.Мазепи, С.Петлюри та інших видатних громадсько-політичних діячів України.

Продовжувала зростати кількість науковців. Їх число досягло у 1989 р. 220 тис. чол. (з них 6,8 тис. доктори наук і 73,7 тис. - кандидати наук). Перевага надавалась прикладним дослідженням за рахунок фундаментальних. При цьому понад 90% технологічних розробок не впроваджувались у виробництво.

Значною подією в культурному житті України стало проведення Першого фестивалю "Червона рута" (Чернівці, 1989), який відбив зацікавленість значної частини української молоді в процесах відродження і самобутнього розвитку української популярної музики.

2.Проголошення незалежності України(24 серпня 1991 р.) і розбудова самостійної держави Україна створили принципово нові, формально цілком сприятливі умови для розвитку культури. 19 лютого 1992 р. Верховна Рада України ухвалила "Основи законодавства про культуру", якими передбачені заходи подальшого розвитку української національної культури. У цьому ж році була розроблена Державна національна програма "Українська освіта в XXI ст.", а Верховною Радою прийнято "Закон про освіту". В цих документах передбачена демократизація освіти, посилення технічного забезпечення шкіл, видання підручників, створення університетських комплексів, мережі ліцеїв. Певних успіхів досягнуто у поступовому переведенні на україномовний режим середньої та вищої школи. За перші три роки незалежності кількість першокласників, які навчаються українською мовою, зросла з 43,5% до 67,7%. Відкрито значну кількість приватних гімназій, ліцеїв, навіть вузів.

Однак важко судити про те, наскільки в цілому покращилася якість отримуваної в Україні освіти, а якісні показники значно важливіші від кількісних. Реальна переоцінка застарілих цінностей радянської доби в широких колах українського суспільства безпосередньо залежить від якісної переорієнтації освітніх процесів, впровадження відповідних сучасним потребам методик і технологій. У цьому напрямку в загальнонаціональних масштабах вже зроблено чимало, однак ще більше належить зробити у найближчому майбутньому. Ще у 1992 р. було відновлено діяльність Києво-Могилянської Академії - навчального закладу нового типу, де викладання і навчання ведеться українською та англійською мовами. Здійснюється перехід на триступеневу підготовку: бакалавр, спеціаліст, магістр. Вузи стають більш автономними. У системі Національної академії наук України створено декілька нових наукових

інститутів: Інститут української археографії, Інститут української мови, Інститут народознавства.

Однак низький рівень фінансування призвів до того, що наукові установи втратили до 50% свого складу. Вже протягом цілого десятиліття спостерігається "відплив" частини інтелектуальної еліти у країни з більш сприятливими умовами життя.

Взагалі фінансово-матеріальні ускладнення в усіх сферах сучасного життя досить негативно впливають на суспільні настрої широких кіл громадськості та кожного конкретного громадянина, часто породжуючи соціальний песимізм, зневіру в можливість принципово покращення стану справ у близькому майбутньому, а відтак - і соціальну апатію, яка нерідко виливається у протиправну поведінку. На жаль, досі більшість громадян ще почувають себе "споживачами" тих чи інших благ, не іаючи собі ніякого звіту в питанні про їх створення, що є одним з рудиментів "радянського" способу мислення. Живучи за рахунок продажу природних ресурсів за кордон, що мало місце за часів "застою", ми звикли очікувати звідкись певних матеріальних благ. Неможливість постійно існувати в такому "режимі" призвела до розвалу Радянського Союзу. Сьогодні ніхто не допоможе українцям вийти з кризи крім нас самих. Для цього необхідні усвідомлення спільності нашої біди і об'єднання зусиль для її подолання. Намагання багатьох наших сучасників вирішити свої проблеми виключно самотужки реального вирішення цих проблем не принесуть, усі ми пов'язані спільністю історичної долі. Природна закономірність кризових періодів в історії різноманітних суспільств полягає в тому, що істотне покращення ситуації відбувається тоді, коли це суспільство усвідомлює спільність поставленої часом проблеми і сполучає доти розрізнені зусилля в одному напрямку. Так було в усі часи, в усіх народів. Сучасне українське суспільство не є винятком з цього правила. Тому кризовий стан об'єктивно відбиває тривання процесів утворення в Україні повнокровної політичної нації після довгого періоду бездержавного існування.

Об'єднати населення України у життєспроможну націю може патріотично налаштована, еліта, здатна на самопожертву і безкорисливе служіння суспільним ідеалам. У зв'язку з цим до істотних культурно політичних зрушень у незалежній Україні слід віднести запровадження системи президентських нагород 1995 р. як форму консолідації нової, справді національної еліти. Окрім Почесної відзнаки Президента, затверджено орден Богдана Хмельницького, відзнаку "За мужність", орден Ярослава Мудрого, орден княгині Ольги. Серед нагороджених діячів культури і освіти багато достойних цих почесних відзнак непересічних особистостей, наших сучасників.

Незважаючи на економічні проблеми та інші негаразди, значних успіхів за роки незалежності досягли українські спортсмени. У цьому можна бачити

продовження кращих традицій попереднього часу (з 639 олімпійських медалей, завойованих радянськими спортсменами, на рахунку українських - 444, в тому числі 196 золотих). Успішно виступили українські спортсмени на Олімпійських іграх в Атланті (США, 1996р.)- За підсумками змагань Україна увійшла в десятку кращих спортивних держав світу.

Скромнішими є успіхи сучасного українського *кіномистецтва*. Вийшло багато документальних фільмів, присвячених в основному, історичному минулому України. Створено декілька багатосерійних фільмів, серед них "Сад Гетсиманський" за мотивами творів І.Багряного, "Пастка" (за І.Франком), телесеріал "Роксолана" та ін. На 34 кінофестивалі в Сан-Ремо українському фільму "Ізгой" (за мотивами повісті А.Дімарова, режисер В.Савельєв, продюсер А.Браунер, ФРН) присуджено Гран-прі. На жаль, більшість талановитих українських кіноакторів сьогодні зайняті в інших сферах діяльності (театр, реклама, телебачення або й просто присадибне господарство). Деякі з них знімаються у фільмах іноземних кіностудій. Подією в кіномистецькому житті не тільки Польщі, а й України стала історико-пригодницька картина "Вогнем, і мечем" за участю кількох українських акторів, включаючи й нині діючого міністра культури Б.Ступку. Створюються українсько-російські, українсько-французько-російські ("Схід-Захід") та інші кінокартини. Закінчилися зйомки українсько-китайської кіноверсії повісті М.Островського "Як гартувалася сталь", надзвичайно популярної в Китаї з його давніми традиціями подолання різноманітних кризових періодів і надзвичайно корисної нам у наших скрутних умовах. Цей фільм знімався на українській землі повністю українським акторським складом. До липня 2000 р. на кіностудії ім.Довженка мають закінчитися і зйомки суто української масштабної кіноленти, присвяченої гетьманові Мазепі, відзнято екранізацію роману П.Куліша "Чорна рада", готується українська кіноверсія "Пригод бравого солдата Швейка".

Продовження розвитку сучасного *театрального мистецтва* в Україні пов'язане передусім з діяльністю таких яскравих режисерів, як Р.Віктюк, Б.Жолдак, С.Донченко, Б.Шарварко.

Позитивним моментом у роботі державного *телебачення* стала трансляція художніх фільмів і телесеріалів українською мовою. Суттєво змінило зміст своїх програм Українське радіо. Вони стали професіональними, національно спрямованими. Проте зростає комерціалізація засобів масової інформації - газет, каналів телебачення, радіостанцій, серед яких значна частина орієнтуються на маловибагливого і дезорієнтованого читача, глядача, слухача, поширюючи низькопробну й нерідко просто безвідповідальну інформацію та «сурогатні вироби маскультивського ширпотребу».

Розвиток української *популярної музики* останнього десятиліття пов'язаний з іменами І.Білик, П.Зіброва, Т.Повалій, О.Пономарьова, Руслани, А.Кравчука, А. Лорак, В.Павлика, І.Сказіної та низки інших імен. Їх поява і творча еволюція щільно пов'язана з необхідністю задоволення потреби у своїй національній популярній розважальній музиці як складовій шоу-бізнесу.

Складним є розвиток *літературного процесу* в Україні. З одного боку продовжують творити письменники й поети старшого покоління: І.Драч, В.Дрозд, Р.Іваничук, П.Загребельний, Л.Костенко, Ю.Мушкетик, Б.Олійник, Д.Павличко. З іншого боку література від чуває на собі тиск ринку, вона змушена йти за читачем. Ця тенденція сприяє розвитку масової та популярної літератури, переважно російськомовної. Розквітають такі жанри, як фантастика, детектив, любовно-авантюрний роман. Відомими далеко за межами України письменниками-фантастами є Генрі Лайон Олді (колективний псевдонім Д.Громова та О.Ладиженського), А.Валентинов, М. та С.Дяченки, майстром любовно-авантюрного жанру вважається Симона Вілар (Н.Гавриленко).

Поки що можна констатувати слухність думки визначного українського консерватора початку ХХ ст. В'ячеслава Липинського, який в "Листах до братів-хліборобів" змалював картину проблематичності формування повноцінної нації на території, що здобула незалежність не шляхом принципової визвольної боротьби, а внаслідок розпаду метрополії. Однак останніми роками інерційність мислення і рудименти старого життя усе далі відходять у минуле, а в сучасному культурному житті України можна відзначити обнадійливі позитивні тенденції, які віддзеркалюють процес національного духовного відродження українського народу. Яким буде його майбутнє, багато в чому залежить від цілеспрямованості в досягненні мети і згуртованості різних верств і ланок суспільства, передусім, звичайно, органів державного управління, але щось, хай і невеличке, можливо, непомітне в загальному процесі, залежить від кожного громадянина української держави.

3.Інтеграція країни у світовий культурний простір, відкритість українського суспільства зумовлює підвищену увагу до національних культурних традицій, протекціонізм стосовно розвитку питомої української культури, надання певних пільг і переваг, зокрема у виданні україномовної літератури, кіновиробництва, кінопрокату, розвитку українського театру та художньої творчості. Розв'язанню цієї проблеми сприяє виконання Указу Президента України "Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян", де накреслені основні напрями розвитку духовності українського суспільства. Проблема вибору духовних цінностей передбачає оновлення системи освіти, впровадження альтернативних форм, вдосконалення системи виховання, виходячи з сучасних умов суспільного розвитку. Розроблено та прийнято низку постанов і програм:

"Освіта ХХІ ст.", "Засади гуманітарної освіти в Україні", концепція "Основи національного виховання", "Українознавство в системі освіти", залучено громадськість до формування "Національної комплексної програми естетичного виховання", "Дозвілля і молодь", створена недержавна система приватних навчальних закладів.

В умовах міжнародної інтеграції України поступово ліквідуються бар'єри й обмеження на шляху розвитку культури. Свобода підприємницької і комерційної діяльності в сфері культури особливо виразно виявилась у розмаїтті видавничої діяльності, появі нових часописів, розширенні й насиченні радіотелевізійного ефіру конкуруючими програмами. З'явилися нові, нетрадиційні форми культурної діяльності не лише у комерційно-самодіяльній мережі, а й у державних закладах культури. Значної популярності та розвитку набула діяльність Товариства шанувальників української мови та "Просвіти" і на виконання Закону про мови, і стосовно пропаганди цінностей національної культури, організації недільних шкіл, перекладів шедеврів світової класичної літератури, для чого створено видавництво "Основи". Український читач нарешті зміг ознайомитися з усім розмаїттям світового культурного ареалу без будь-яких табу.

4.Протягом ХХ ст. українська культура розвивалася в складних умовах, її поступ мав здебільшого суперечливий характер. Незважаючи на це, здобутки українських митців у галузі літератури, образотворчого мистецтва, досягнення вчених є вагомими і оригінальними. Складнощі будівництва національної держави за сучасних умов не повинні лякати молоде покоління громадян України, яке має стати гідним кращих національних традицій, повноправно увійшовши у ІІІ тис. нової ери в ролі зміцнілого в роки сучасних випробувань, здорового й культурно збагаченого, вповні свідомого майбутніх завдань, національно згуртованого організму.

Щодо української культури, то внаслідок традиційного переважання у ній антропоморфного елемента, а також елемента релігійного та метафізичного, вона має майбутнє. Нині мислення знову відновлює в своїх правах релігійну форму знання і метафізику (по-українськи — "філософію серця"), а різні форми духовного рівня — церковні, гностичні й містичні — привертають особливий інтерес. У сучасній науці визнаються численні методи, і тлумачення законів доповнюється розумінням проявів духу. За тендерними схемами українська культура становить феміністичний тип культури, що орієнтує її на зближення зі східним типом.

Українське суспільство і його культура переживають непрості часи, вимальовуючи у своїй історії чергову криву соціальних наслідків "ліберальної" революції 1991 р. Хаос і невизначеність, навіть криза є наслідком довголітнього ігнорування об'єктивних законів суспільного та культурного розвитку. Завдання

духовного відродження України вбачається у подоланні тоталітарного мислення в суспільній свідомості, у граничній мобілізації всіх рятівних засобів і резервів всередині України та за її межами, необхідності захисту справжніх цінностей національної культури в опорі на багатовікові духовно-моральні принципи, зібрання і відновлення всіх істинних цінностей, створених українським народом за його багатовікову історію.

V. ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Предмет курсу «Історія української культури». Поняття культури. Феномен української культури.	2
2	Витоки української культури: від палеоліту до ранньослов'янського періоду	2
3	Матеріальна та духовна культура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства	2
4	Гуманістичні тенденції доби Відродження в Україні (XIV – I пол. XVII ст.)	2
5	Феномен культури українського бароко (II пол. XVII – XVIII ст.)	2
6	Національно-культурне відродження в Україні (кін. XVIII – поч. XX ст.)	2
7	Головні тенденції та періодизація розвитку української культури XX ст.	2
8	Особливості та характерні риси українського соціокультурного простору у наш час	2
	Усього	16

Практичне заняття № 1

Предмет курсу «Історія української культури». Поняття культури. Феномен української культури.

1. Поняття і суть національної культури.
2. Основні елементи, необхідні для оформлення національної культури.
3. Традиційні господарсько-культурні типи та їхні впливи на особливості формування духовного світу українців.

4. Поняття української етнічної території і державних меж України.
5. Українська національна культура як цілісний феномен: зміст, специфіка і форми виявлення.

Рекомендована література до теми:

- Абрамович С.Д., Чикарькова М.Ю. Світова та українська культура: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2004. – 344с.
- Анучина Л. В., Гребенюк Н. Є., Лисенко О. А. Українська та зарубіжна культура. – Х.: Одиссей, 2006. – 375 с.
- Білоцерківський В.Я., Шейко В.М. Історія української культури. Навч. посіб. – К.: Знання, 2009. – 413с.
- Бокань В., Польовий Л. Історія культури України. – Київ: МАУП, 2002. – 256 с.
- Висоцький О. Ю. Історія української культури: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2009. – 130 с.
- Виткалов В.Г., Митровка М.М. Українська культура: Навчально-методичний посібник. – Рівне: Волинські обереги, 2001.– 168 с.
- Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнерук В.А., Рижко В.А. Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти. – К.: Літера, 2000. – 464с.

Практичне заняття № 2

Витоки української культури: від палеоліту до ранньослов'янського періоду.

1. Національне бачення світу в знаково-символічній системі української культури.
2. Характерні риси культури кочовиків раннього залізного віку, народів Пн. Причорномор'я .
3. Роль Трипільської культури у формуванні традиційних господарсько-культурних типів на території сучасної України.
4. Пантеон східнослов'янських богів: актуальність/ неактуальність язичництва у наші дні.
5. Українська пісенна традиція. Музика і спів як чинники українського буття.

Рекомендована література до теми:

- Баран В. Давні слов'яни. Україна крізь віки. - К., 1998.
- Баран В. Баран Я. Історичні витоки українського народу. -К., 2005.
- Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу. – К., 2002. –403 с.
- Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 1983.

Вівчарик М. Капелюшний В. Українська нація: витоки, становлення і сьогодення. – К., 2003.

Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. – К., 2003. – 184 с.

Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу / Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. - Львів, 1999. - С. 503 - 534.

Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. - К., 1995.

Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнерук В.А., Рижко В.А. Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти. – К.: Літера, 2000. – 464с.

Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. - Луцьк, 1997.

Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії і цивілізації. - К., 2000.

Залізняк Л. Походження українського народу. - К., 1996.

Залізняк Л. Від склавинів до української нації. - К., 1997.

Етнічна історія давньої України: Кол. монографія. - К., 2000.

Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження. - К., 1998.

Лихачев Д.С., «Слово о полку Игореве»: (Историко-литературный очерк) // Слово о полку Игореве / АН СССР; Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. — С. 229—290.

Лихачев Д.С., Панченко А.М., Поньрко Н.В. Смех в Древней Руси. — Л., 1984.

Павлів Д. Бронзова доба. Початок праслов'янської історії // Історія України. – Львів, 1996. - С. 3-50.

Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981. – 608 с.

Толочко П. П. Київська Русь. - К., 1996.

Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А.П. Пономарьова та ін. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1991. – 640с.

Практичне заняття № 3.

Матеріальна та духовна культура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства

1. Історичні умови розвитку культури.
2. Порівняльний аналіз культури Київської Русі та культури Галицько-Волинського князівства (*у формі творчої письмової роботи*).
3. Зміст та значення прийняття християнства для культури Київської Русі».(можливо у формі дискусії).
4. Визначні культурно-освітні діячі Київської Русі.
5. Українські культурні несення в литовське, польське і московське середовище.

Рекомендована література до теми:

Горбаченко Т.Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект. — К.: Видавничий дім «Академія», 2001. — 272с.

Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнерук В.А., Рижко В.А. Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти. — К.: Літера, 2000. — 464с.

Історія української культури в 5-ти томах. - Т.1 - 3. - К., 2001 - 2003.

Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. - К., 1994.

Котляр М.Галицько-Волинська Русь. - К.,1998.

Козут З. Коріння української ідентичності. — Студії із ранньомодерної та модерної історії України. — К., 2004.

Крип'якевич І. Галицько-волинське князівство. — К., 1989.

Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. - К., 1995.

Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українським народнім університеті. К., 1918. Репринтне видання.

Семчишин М. Тисяча років української культури. — К., 1996. — 689 с.

Практичне заняття № 4.

Гуманістичні тенденції доби Відродження в Україні (XIV – I пол. XVII ст.)

1. Історичні умови розвитку культури.
2. Культурна спадщина Київської Русі та сучасні дискусії про її спадкоємців.
3. Братства як культурні та освітні осередки.
4. Особливості освіти й виховання в ранньомодерну добу.
5. Українське козацтво як культурний феномен.
6. Термінологічний аналіз понять: гуманізм, антропоцентризм, полемічна література, братський рух, ренесансний стиль (*у вигляді культурологічного диктанту*).
7. Досягнення української культури періоду Відродження.

Рекомендована література до теми:

Антонович В. Про козацькі часи на Україні. — К., 1991. — 212с.

Асєєв Ю.С. Джерела мистецтва Київської Русі. — К., 1980.

Багалій Дм. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. — К.: Орій, 1992. — 472с.

Балибар Э., Валлерстайн И. Раса, Нація, Класс. Двусмысленные идентичности. М., Логос-Альтера, Ессе Ното, 2003. — 272 с.

Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнерук В.А., Рижко В.А. Історія світової та

- української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти. – К.: Літера, 2000. – 464с.
- Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламах XVI-XVIIст.. // Сучасність, 1992, №3 — С.65-74.
- Жолтовський П.М. Монументальний живопис на Україні XVI-XVIIIст. — К., 1983.
- . Кінан Е. Російські міфи про київську спадщину // Кінан Е. Російські історичні міфи. — К.: Критика, 2001. — 16-41
- Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. — К.: Обереги, 1992. — 80с.
- Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. – Три томи. - Харків, 1998.
- Шевчук В.* Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. - К., 1995.

Практичне заняття № 5.

Феномен культури українського бароко (II пол. XVII – XVIII ст.)

1. Історичні умови розвитку культури.
2. Духовне життя в Україні в період Гетьманщини.
3. Історичні твори XVII – XVIII століть.
4. Архітектура українського бароко.
5. Провідні школи живопису у XVIII столітті. Музичне мистецтво у XVIII столітті.
6. Києво-Могилянська академія – центр освіти і науки.
7. Характеристика українського бароко (козацьке, мазепинське) (*у формі короткого письмового обґрунтування*).

Рекомендована література до теми:

- Голубенко П.* Україна і Росія в світлі культурних взаємин. - Торонто, 1982.
- Історія української культури в 5-ти томах. - Т.1 - 3. - К., 2001 - 2003.
- Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. - К., 1994.
- Липинський В.* Україна на переломі 1657 - 1659 рр. (Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.). - Відень, 1920.
- Українська культура: Лекції / За ред. Дмитра Антоновича; упорядн. В.С. Ульяновська. Вст.сл.І.М.Дзюби; Перед слово М. Антоновича; Додатки В.С. Ульяновської, В.І Ульяновського. - К., 1993.
- Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнерук В.А., Рижко В.А. Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти. – К.: Літера, 2000. – 464с.
- Ушкалов.В.* Світ українського бароко. - Харків, 1994.
- Чижевський Д. І. Українське літературне бароко. – К.: Обереги, 2003. – 575 с.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. - К., 1992.

Панащенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.). - К., 1995.

Практичне заняття № 6.

Національно-культурне відродження в Україні (кін. XVIII – поч. XX ст.)

1. Історичні умови розвитку культури.
2. Національно-культурні осередки і товариства XIX – початку XX ст. та специфіка їхньої діяльності.
3. Досягнення суспільних і природничих наук у XIX столітті.
4. Український національний характер у прозі та драматургії.
5. Театральні корифеї XIX століття.
6. Музичне та образотворче мистецтво на початку XX століття
7. Віровизнавчий чинник українського буття та його вплив на формування українського культурно-національного простору.

Рекомендована література до теми:

Брижицька С. "Я не самотній...". Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX – Середина 20-х років XX ст.). Монографія. - Черкаси, 2006.

Грицак Я. Нариси історії України: Формування модерної української нації XIX – XX ст. - К., 1996.

Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. - К., 1993.

Ніколаєва Т. Історія українського костюму. — К.: Либідь, 1996. — 174 с.

Практичне заняття № 7.

Головні тенденції та періодизація розвитку української культури XX ст.

1. Історичні умови розвитку культури.
2. Розвиток культури в добу Української революції (1917–1923 рр.).
3. Національне культуротворення в добу тоталітаризму.
4. «Розстріляне Відродження: трагічні наслідки для української культури».
5. Шістдесятництво як національно-культурне явище: вияви та постаті.
6. Образ України й українця, історичної долі у художньо-словесних і образотворчо-мистецьких моделюваннях.
7. Досягнення суспільних і природничих наук у XX столітті.

Рекомендована література до теми:

Братко-Кутинський О. Феномен України. - К., 1996.

Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнерук В.А., Рижко В.А. Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти. – К.: Літера, 2000. – 464с.

- Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть? - К., 1991.
- Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. - К., 1993.
- Капелюшний В.* Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності (1917 – 1921 рр. – К., 2003.
- Малик Я., Вол Б., Чуприна В.* Історія української державності.- Львів, 1995.
- Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. - К., 1993.
- Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси зрілого націєтворення. - К., 2000.
- Українські поети-романтики 20-40 рр. ХІХ ст. — К., 1968.
- Шпорлюк Р.* Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусії. - К., 2000.

Практичне заняття № 8.

Особливості та характерні риси українського соціокультурного простору у наш час.

1. П'ять найрепрезентативніших рис, що характеризують сучасний стан української культури» (у формі короткої письмової роботи).
2. «Українське суспільство у пошуці нових соціокультурних парадигм розвитку». (дискусія)
3. Культура, освіта й наука як складові стратегії сучасного державотворення.
4. Світове українство різних історичних періодів.
5. Молодіжна та професійна субкультури.
6. Культура українського народу в контексті світової культури.

Рекомендована література до теми:

- Бжезінський З.* Україна в геостратегічному контексті. - К., 2006.
- Гаврилюшин Б.* Дороговкази в майбутнє. До ефективних суспільств. Доповідь Римському клубові. - К., 1993.
- Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнерук В.А., Рижко В.А. Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти. – К.: Літера, 2000. – 464с.
- Костенко Л.* Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала // Освіта. - 2000, 15 - 22 березня.
- Наріжний С. Українська еміграція Частина І. - Прага, 1942.
- Наріжний С. Українська еміграція Частина ІІ. - К., 1999.
- Ожеван М.* Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації // І. - 2000. - №18. - С. 51-88.
- Освіта в українському зарубіжжі. Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції. 1 – 4 листопада 2000 року. - К., 2001.

Піскун В., Цінко А, Щербатюк О. та ін. Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. Монографія. - К., 2004.

VI. ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ РОБІТ

(за номером залікової книжки)

1. Природні і політичні фактори в становленні і розвитку культурного простору українців.
2. Культурні взаємозв'язки українців зі своїми сусідами у давнину і сьогодні.
3. Національні меншини України й особливості їхнього входження в український територіальний і культурний простір.
4. Історичні витoki культури українського народу.
5. Роль династичного центру в становленні культурної спільноти Київської Русі.
6. Культурна самоідентифікація українців у бездержавний період.
7. Культурогенез і етногенез: особливості та взаємозв'язок.
8. Українська національна культура як цілісний феномен: зміст, специфіка і форми виявлення.
9. Роль символу «Соборності» в українській культурі.
10. Національне бачення світу в знаково-символічній системі української культури.
11. Первісна міфологія українського фольклору.
12. Мова як етноформувальний, етнокультурний та етнозберігальний чинник. Гіпотези про походження української мови.
13. Олександр Потебня, Іван Огієнко про роль і значення мови в житті людини.
14. Культури давнього світу та їхній вплив на становлення української культури .
15. Роль Трипільської культури у формуванні традиційних господарсько-культурних типів на території сучасної України.
16. Українські культурні несення в литовське, польське і московське середовище.
17. Братства як культурні та освітні осередки. Українське бароко й особливості його проявів.
18. Віровизнавчий чинник українського буття та його вплив на формування українського культурно-національного простору.
19. Освітні та просвітницькі традиції в історичному полі українського культуротворення.
20. Національні наукові школи та інституції.

21. Музика і спів як чинники українського буття.
22. Моделювання історії України в словесній та образотворчій спадщині Тараса Шевченка.
23. Український національний характер у прозі та драматургії (XIX - поч. XX ст.).
24. Ідея національної волі в художньому доробку Лесі Українки.
25. Іван Франко про особливості національного поступу України.
26. Національно-культурні осередки і товариства XIX – початку XX ст. та специфіка їхньої діяльності.
27. Розвиток культури в добу Української революції (1917–1923 рр.).
28. Національне культуротворення в добу тоталітаризму.
29. Шістдесятництво як національно-культурне явище: вияви та постаті.
30. Образ України й українця, історичної долі у художньо-словесних і образотворчо-мистецьких моделюваннях.
31. Роль української культури у створенні образу України й українця у світі.
32. Формування української нації: історичні витoki та складові.
33. Становлення філософії української національної ідеї в контексті розвитку національної культури XIX – початку XX ст.
34. Українська національно-культурна еліта та її трансформації в різні історичні епохи.
35. Розвиток культури в період Національно-визвольний руху в Україні: основні етапи, прояви та особистості.
36. Культура української діаспори та проблема цілісності українського культурного простору.
37. Українознавча освіта за кордоном як чинник збереження власного культурно-освітнього поля.
38. Українські інституції та видання за кордоном і їх роль у розвитку культури та консолідації української спільноти.
39. Культура, освіта й наука як складові стратегії сучасного державотворення.
40. Цивілізаційний підхід до культурного самовизначення, його суть, переваги і недоліки.
41. Внесок українців у державницьку та культурну спадщину Російської імперії
42. Міфопоетична школа українського кінематографа (О.Довженко, С.Параджанов, Ю.Ілленко, Ю.Осика).
43. Месіансько-утопічні аспекти ідеології Кирило-Методіївського братства та їх культурні передумови
44. Формування українського культурного простору в умовах Австро-Угорської та Російської імперій.
45. Західноєвропейські впливи в історії української культури.

46. Татарський та турецький впливи на український побут і національний характер.
47. Вплив російської державно-культурної політики на формування української культури (XVIII-XX ст.).
48. Духовна культура українців: Російське православ'я на українських землях. Феномен української греко-католицької церкви
49. Етнічні та історичні витоки української матеріальної культури. Землеробська культура та її світоглядні, моральні й естетичні детермінанти.
50. Міська культура в Україні: від Київської Русі до епохи Постмодерну.
51. Регіональні відмінності організації матеріальної культури українців.
52. Травестія як форма засвоєння культурної традиції (на прикладі «Енеїди» Котляревського)
53. Співвідношення «земного» і «небесного» у бароковій культурі .
54. Культ минулого і культ прийдешнього в художньому самовираженні романтика і модерніста.

VII. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РОБІТ

Самостійна робота студентів передбачає:

- вивчення теоретичних основ курсу згідно тематичного змісту за конспектами лекцій та за літературою, що рекомендується;
- виконання індивідуальних завдань у вигляді реферату;
- самостійне опрацювання окремих розділів навчальної програми.

Для допомоги студентам у їх самостійній роботі викладачем проводяться консультації з питань курсу.

Тему індивідуальної роботи студенти вибирають за останньою цифрою залікової книжки. Наприклад, номер залікової книжки 130545, тоді тема роботи може бути 5,15,25,35,45 або 55.

Етапи роботи над індивідуальною роботою:

- 1) підготовчий (вибір теми, знайомство з літературою);
- 2) дослідницький (складання плану роботи, аналіз літератури);
- 3) логіко-синтетичний (систематизація матеріалу, редагування, остаточне оформлення роботи);
- 4) оціночний (представлення роботи за 10 днів до модульного контролю викладачу для оцінки; отримання допуску до контрольної роботи)

План індивідуальної роботи включає : вступ, 2-3 питання основної частини, висновки, список використаної літератури.

У вступі визначається актуальність теми, мета і задачі даної роботи; характеризується наявна або використана література.

В основній частині формулюються 2-3 питання плану, які повинні розкрити зміст проблеми, історію становлення і сучасний стандартний стан проблеми. Кожне питання повинно закінчуватися чітко сформульованими висновками.

У висновках треба підвести висновки. Важливо щоб вони мали особистісний характер.

Список літератури повинен включати не тільки підручники і посібники, але і монографії та джерела (не менше 2). Список літератури складається з 5-7 джерел. При цитуванні обов'язково вказати джерело і сторінку, на якій поміщено цитату.

Обсяг роботи 10-15 сторінок друкованого тексту А-4. шрифт – 14TimesNewRoman, інтервал полуторний. Поля 20-20-20-10.

Робота оцінюється за оцінками: А,В,С,Д,Е,FX

А,В - «відмінно» (5,0-4,5)

С,Д, - «добре» (4,0-3,5)

Д - «задовільно» (3,5-3,0)

Е - «задовільно» (3,0-2,5)

FX - «незадовільно» (<2,5)

Оцінка по індивідуальній роботі враховується при загальному оцінюванні СРС на екзамені.

VIII. ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

ВАРІАНТ 1.

1. Природні і політичні фактори в становленні і розвитку культури українців.
2. Олександр Потебня, Іван Огієнко про роль і значення мови в житті людини.
3. Культурна спадщина Київської Русі та сучасні дискусії про її спадкоємців.

ВАРІАНТ 2.

1. Історичні витоки культури українського народу.
2. Модування історії України в словесній та образотворчій спадщині Тараса Шевченка.
3. Братства як культурні та освітні осередки.

ВАРІАНТ 3.

1. Культурні взаємозв'язки українців зі своїми сусідами у давнину і сьогодні.
2. Первісна міфологія українського фольклору.
3. Українське козацтво як культурний феномен.

ВАРІАНТ 4.

1. Національні меншини України й особливості їхнього входження в український територіальний і культурний простір.
2. Українське бароко й особливості його проявів.
3. Поширення гуманістичних ідей в духовній культурі України доби Ренесансу.

ВАРІАНТ 5

1. Сучасні теорії походження українців.
2. Український національний характер у прозі та драматургії (XIX - поч. XX ст.).
3. Пантеон східнослов'янських богів.

ВАРІАНТ 6.

1. Історичні витоки культури українського народу.
2. Ідея національної волі в художньому доробку Лесі Українки.
3. Архітектура і образотворче мистецтво доби Ренесансу.

ВАРІАНТ 7

1. Роль династичного центру в становленні культурної спільноти Київської Русі
2. Іван Франко про особливості національного поступу України.
3. «Золотий вік» Львівського архітектурного Ренесансу.

ВАРІАНТ 8.

1. Культурна самоідентифікація українців у бездержавний період.
2. Національно-культурні осередки і товариства XIX – початку XX ст. та специфіка їхньої діяльності.
3. Музична культура і театральне мистецтво епохи Ренесансу.

ВАРІАНТ 9.

1. Мова, історія, етнографія та їх роль у національному самоусвідомленні
2. Розвиток культури в добу Української революції (1917–1923 рр.).
3. Самобутні риси культури Козацької держави.

ВАРІАНТ 10.

1. Культурогенез і етногенез: особливості та взаємозв'язок.
2. Українські культурні несення в литовське, польське і московське середовище.
3. Феномен козацького бароко в архітектурі та образотворчому мистецтві.

ВАРІАНТ 11.

1. Український етнос у ранньосередньовічних міграціях.
2. Культури давнього світу та їхній вплив на становлення української культури.
3. Розвиток освіти та наукових знань в Україні II пол. XVII – поч. XVIII ст.

ВАРІАНТ 12.

1. Українська національна культура як цілісний феномен: зміст, специфіка і форми виявлення.
2. Роль Трипільської культури у формуванні традиційних господарсько-культурних типів на території сучасної України.
3. Діяльність Києво-Могилянської Академії.

ВАРІАНТ 13.

1. Роль символу «Соборності» в українській культурі.
2. Культура української діаспори та проблема цілісності українського культурного простору.
3. Особливості літературної діяльності в українській культурі: козацькі літописи, полемічна література тощо.

ВАРІАНТ 14.

1. Національне бачення світу в знаково-символічній системі української культури.
2. Становлення філософії української національної ідеї в контексті розвитку національної культури XIX – початку XX ст.
3. Козацькі думи в контексті європейської епічної традиції

ВАРІАНТ 15.

1. Мова як етноформувальний, етнокультурний та етнозберігальний чинник. Гіпотези про походження української мови.
2. Внесок українців у державницьку та культурну спадщину Російської імперії.
3. Духовне життя в Україні в період Гетьманщини

ВАРІАНТ 16.

1. Віровизнавчий чинник українського буття та його вплив на формування українського культурно-національного простору.
2. Національне культуротворення в добу тоталітаризму.
3. Історичні твори XVII – XVIII століть.

ВАРІАНТ 17.

1. Освітні та просвітницькі традиції в історичному полі українського культуротворення.
2. Шістдесятництво як національно-культурне явище: вияви та постаті.
3. Провідні школи живопису у XVIII столітті.

ВАРІАНТ 18.

1. Образ України й українця, історичної долі у художньо-словесних і образотворчо-мистецьких моделюваннях.
2. Цивілізаційний підхід до культурного самовизначення, його суть, переваги і недоліки
3. Театральні корифеї XIX століття.

ВАРІАНТ 19.

1. Українські інституції та видання за кордоном і їх роль у консолідації української спільноти.
2. Міфопоетична школа українського кінематографу (О.Довженко, С.Параджанов, Ю.Ілленко, Ю.Осика).
3. Музичне та образотворче мистецтво на початку XX століття

ВАРІАНТ 20.

1. Формування українського культурного простору в умовах Австро-Угорської та Російської імперій.
2. Західноєвропейські впливи в історії української культури.
3. Феномен української культури.

ВАРІАНТ 21.

1. Визначні культурно-освітні діячі Київської Русі.
2. Татарський та турецький впливи на український побут і національний характер.
3. Феномен дисидентів-шістдесятників як спроба відновлення української самотності.

ВАРІАНТ 22.

1. Вплив російської державно-культурної політики на формування української культури (XVIII-XX ст.).
2. Феномен української греко-католицької церкви
3. Матеріальна та духовна культура стародавнього населення України (палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт).

ВАРІАНТ 23.

1. Етнічні та історичні витоки українського побуту. Землеробська культура та її світоглядні, моральні й естетичні детермінанти.
2. Братства як культурні та освітні осередки.
3. Період «перебудови» в Україні як передумова національного відродження української культури.

ВАРІАНТ 24.

1. Міська культура в Україні: від Київської Русі до епохи Постмодерну.
2. Поширення гуманістичних ідей в духовній культурі України доби Ренесансу.
3. Культура, освіта й наука як складові стратегії сучасного державотворення.

ВАРІАНТ 25.

1. Регіональні відмінності організації матеріальної культури українців.
2. Театральні корифеї XIX століття.
3. Світове українство різних історичних періодів.

ВАРІАНТ 26.

1. Травестія як форма засвоєння культурної традиції (на прикладі «Енеїди» Котляревського)
2. «Розстріляне Відродження» 20-30-х років XX ст. та його трагічні наслідки для української культури.
3. Молодіжна та професійна субкультури.

ВАРІАНТ 27.

1. Співвідношення «земного» і «небесного» у бароковій культурі.
2. Національно-культурні осередки і товариства XIX – початку XX ст. та специфіка їхньої діяльності.
3. Культура українського народу в контексті світової культури.

ВАРІАНТ 28.

1. Культ минулого і культ прийдешнього в художньому самовираженні романтика і модерніста.
2. Генеза та періодизація національно-культурного відродження в Україні наприкінці XVIII – початку XX ст.
3. Перспективи розвитку української культури у XXI ст.

ВАРІАНТ 29.

1. Різновиди взаємодії національних культур в Україні.
2. Творчість діячів української культури в еміграції.
3. Характерні риси культури ранньослов'янського періоду. Зарубинецька та Черняхівська культури.

ВАРІАНТ 30.

1. Науково-освітній та художньо-мистецький внесок українців у розвиток світової культури.
2. Досягнення суспільних і природничих наук у XX столітті.
3. Історичні та суспільно-політичні передумови розвитку української культури XX ст.

ІХ. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ.

Вибір теми контрольної роботи здійснюється за останньою цифрою номеру залікової книжки. Робота виконується у зошиті (18 сторінок) рукописно або на листах А4 (до 15 листів) - друком.

В контрольній роботі обов'язково повинні бути:

- 1) план роботи (вступ, 2-3 питання, висновки);
- 2) перелік використаних джерел (не менше 5);
- 3) особистий підпис і дата виконання роботи. Контрольну роботу після її виконання треба здати

на реєстрацію (ауд.28). Викладач перевіряє роботу 10 днів. Зарахована робота є допуском до екзамену. Не зараховані роботи допрацьовуються студентом згідно зауважень викладача. За тиждень до початку сесії контрольні роботи на рецензію викладачем не приймаються, а студент не допускається до екзамену.

Зразок підпису контрольних робіт

КРАСНОАРМІЙСЬКИЙ ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ДОНЕЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

кафедра Соціально-гуманітарної підготовки»

Контрольна робота
з дисципліни «Історія української культури»

студента групи _____

П.І.Б.№ залікової книжки

Перевірила: _____ доц. Моісеєнко Л.М.

Красноармійськ, 2010

X. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО ТА ЗЛІКОВОГО КОНТРОЛЮ

Запитання до I модульного контролю

1. Розуміння поняття культури як суспільного та духовного феномену: еволюція поглядів та сучасні інтерпретації поняття.
2. Структура та функції культури.
3. Поняття і суть національної культури.
4. Основні елементи, необхідні для оформлення національної культури.
5. Традиційні господарсько-культурні типи та їхні впливи на особливості формування духовного світу українців.
6. Поняття української етнічної території і державних меж України.
7. Українська національна культура як цілісний феномен: зміст, специфіка і форми виявлення.
8. Джерела вивчення української культури.
9. Природні і політичні фактори в становленні і розвитку культури українців.
10. Особливості світогляду та характерології українського народу як підґрунтя української культури.
11. Пантеон східнослов'янських богів.
12. Культурогенез українського народу.
13. Національне бачення світу в знаково-символічній системі української культури.
14. Роль Трипільської культури у формуванні традиційних господарсько-культурних типів на території сучасної України.
15. Слов'янська міфологія.
16. Українська пісенна традиція. Музика і спів як чинники українського буття.
17. Витоки української культури.
18. Матеріальна та духовна культура стародавнього населення України (палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт).
19. Культура мідно-бронзової та залізної доби (кіммерійці, скіфи, сармати, антична епоха Причорномор'я).
20. Характерні риси культури ранньослов'янського періоду. Зарубинецька та Черняхівська культури.
21. Специфіка та характерні риси дохристиянської культури Київської Русі.
22. Вплив християнства на духовну культуру Київської Русі.
23. Матеріальна та духовна культура Київської Русі (книжна культура, архітектура та образотворче мистецтво).
24. Визначні культурно-освітні діячі Київської Русі.

25. Особливості та характеристика культури Галицько-Волинської Русі.
26. Українські культурні несення в литовське, польське і московське середовище.
27. Культурна спадщина Київської Русі та сучасні дискусії про її спадкоємців.
28. Братства як культурні та освітні осередки.
29. Українське козацтво як культурний феномен.
30. Поширення гуманістичних ідей в духовній культурі України доби Ренесансу.
31. Феномен українського Ренесансу: умови формування, специфіка, періодизація.
32. Розвиток освіти та наукових знань в Україні: книгодрукування та культурно-просвітницька діяльність братських шкіл.
33. Архітектура і образотворче мистецтво доби Ренесансу.
34. «Золотий вік» Львівського архітектурного Ренесансу.
35. Музична культура і театральне мистецтво епохи Ренесансу.
36. Історичні та суспільно-політичні передумови розвитку української культури XV ст.
37. Самобутні риси культури Козацької держави.
38. Феномен козацького бароко в архітектурі та образотворчому мистецтві.
39. Роль династичного центру в становленні культурної спільноти Київської Русі
40. Діяльність Києво-Могилянської Академії.
41. Особливості літературної діяльності в українській культурі: козацькі літописи, полемічна література тощо.

Запитання до II модульного контролю

1. Розвиток освіти та наукових знань в Україні II пол. XVII – поч. XVIII ст.
2. Діяльність Києво-Могилянської Академії.
3. Особливості літературної діяльності в українській культурі: козацькі літописи, полемічна література тощо.
4. Музична культура і театральне мистецтво культури українського бароко.
5. Козацькі думи в контексті європейської епічної традиції
6. Генеза та періодизація національно-культурного відродження в Україні наприкінці XVIII – початку XX ст.
7. Духовне життя в Україні в період Гетьманщини.
8. Історичні твори XVII – XVIII століть.
9. Провідні школи живопису у XVIII столітті.
10. Характерні риси дворянського періоду національно-культурного відродження в Україні.

11. Особливості народницького періоду національно-культурного відродження.
12. Модерністичний період національно-культурного відродження в Україні та його характеристики.
13. Національно-культурні осередки і товариства XIX – початку XX ст. та специфіка їхньої діяльності.
14. Досягнення суспільних і природничих наук у XIX столітті.
15. Український національний характер у прозі та драматургії.
16. Театральні корифеї XIX століття.
17. Музичне та образотворче мистецтво на початку XX століття
18. Віровизнавчий чинник українського буття та його вплив на формування українського культурно-національного простору.
19. Головні тенденції та періодизація розвитку української культури XX ст.
20. Розвиток культури в добу Української революції (1917–1923 рр.).
21. «Розстріляне Відродження» 20-30-х років XX ст. та його трагічні наслідки для української культури.
22. Особливості радянської доби в українській культурі. Панування соцреалізму.
23. Феномен дисидентів-шістдесятників як спроба відновлення української самобутності.
24. Творчість діячів української культури в еміграції.
25. Період «перебудови» в Україні як передумова національного відродження української культури.
26. Образ України й українця, історичної долі у художньо-словесних і образотворчо-мистецьких моделюваннях.
27. Постмодерністичні тенденції в сучасній українській культурі.
28. Особливості та характерні риси українського соціокультурного простору наших днів.
29. Досягнення суспільних і природничих наук у XX столітті.
30. Культура, освіта й наука як складові стратегії сучасного державотворення.
31. Світове українство різних історичних періодів.
32. Молодіжна та професійна субкультури.
33. Культура українського народу в контексті світової культури.
34. Перспективи розвитку української культури у XXI ст.

XI. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЗНАТЬ СТУДЕНТА.

Екзаменаційний білет містить два завдання, кожне з яких оцінюється в балах за певною схемою. Загальна максимальна сума балів, яку може набрати студент, становить 5,00.

Завдання екзаменаційного білету теоретичні. Вони передбачають визначення тієї чи іншої категорії, розкриття змісту, сутності явища чи процесу. Мета цих завдань -проконтролювати засвоєння студентами понятійного апарату дисципліни, здатність до переконливої аргументації щодо власної позиції. Максимальна кількість балів за це завдання - 2,5. Залежно від того, на скільки відповідь задовольняє вказаним нижче критеріям, кількість набраних балів може зменшуватись.

При оцінюванні враховується:

➤ **Знання**

- ✓ суті, змісту поняття культура, структури та функції культури;
- ✓ головних етапів розвитку, характерних особливостей періодизації та репрезентанти української культури;
- ✓ процесів та подій, які зумовлювали зміну умонастроїв та перехід від одного періоду української культури до іншого;
- ✓ визначення та змісту основних мистецьких стилів та напрямів української культури (у архітектурі, художньому та образотворчому мистецтві, літературі);
- ✓ світоглядних засад визначних представників української культури різних періодів, їх здобутків, досягнень, особливостей діяльності в процесі культурно-історичного поступу;
- ✓ місця та значення української культури в системі світової культури;
- ✓ світоглядних тенденцій, які притаманні сучасній українській культурі.

➤ **Вміння:**

- ✓ пояснити суть феномену культури, її роль у людській життєдіяльності, способи набуття, збереження та передачі базових цінностей культури;
- ✓ зіставити культурні явища національної культури з відповідними процесами та періодами світової культури;
- ✓ аналізувати головні етапи розвитку, закономірності функціонування та становлення української культури;
- ✓ характеризувати, вміти пояснити та наводити приклади чільних здобутків та пам'яток культури України;
- ✓ порівнювати (зіставити, знайти спільне) особливості різних культурних періодів;
- ✓ наводити найвизначніші культурно-мистецькі пам'ятки та імена видатних представників того чи іншого періоду історії культури України;
- ✓ ролі і місця української культури в світовій цивілізації, історичної специфіки української національної культурної традиції;

- ✓ аналізувати тенденції новітніх соціокультурних трансформацій та сучасних культурологічних процесів, які стосуються як історії української, так і світової культури;
- ✓ обґрунтовувати власні світоглядні позиції на основі знань історико-культурної спадщини України, а також турбуватися про збереження та примноження національної культурної спадщини.

Критерії оцінювання:

- 1) Оцінка «відмінно» (А,В) ставиться у разі виконання всіх перелічених вище вимог. Відповідне і акуратне оформлення роботи.
- 2) Оцінка «добре» (С,Д) виставляється у випадку, коли завдання в цілому виконано з використанням головних вимог, але студентом допущені незначні помилки в назвах документів, статтях, незначних фактах, прізвиськах тощо. Оцінка «добре» може бути виставлена у випадку неакуратного виконання робіт і перекреслення, невідповідне оформлення основних доповідей.
- 3) Оцінка «задовільно» (Д,Е) виставляється в разі неповного висвітлення питань, недостатнього знання фактичного матеріалу, помилками в аналізі щодо істотних питань.
- 4) Оцінка «незадовільно» (F X) виставляється у випадку коли: студент допускає грубі помилки у фактичному матеріалі; не вміє визначати роль і місце української культури в світовій цивілізації, пояснити історичну специфіку української національної культурної традиції.

ГЛОСАРІЙ

Автохтони – корінні жителі, місцеві жителі країни чи території.

Антропологія – біологічна наука про походження та еволюцію фізичної організації людини та її рас. Іноді розуміється як сукупність наук про людину, включаючи етнографію, культурну та соціальну антропологію.

Антропоцентризм - філософське вчення, за яким людина є центром Всесвіту і метою всіх подій, які в ньому відбуваються, що вона створена Богом «за своїм образом і подобою».

Археологічна культура - термін, уживаний для позначення спільності (комплексу) подібних між собою археологічних пам'яток, що відносяться до одного часу і поширені в певній місцевості.

Бароко - (іт. *barocco* — вибагливий, химерний) — стиль у європейському мистецтві у XVI -XVIII ст.

Братства - національно-релігійні громадські організації українських і білоруських православних міщан у XVI -XVIII ст.

Гуманізм — визнання людини найвищою цінністю в світі, повага до гідності та розуму людини; течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження, право на щастя в житті, і вільний вияв природних почуттів і здібностей.

Господарсько-культурні типи – історично сформовані комплекси господарства і культури етносів, які проживають у схожих природно-географічних умовах і знаходяться приблизно на однаковому рівні свого господарсько-культурного та соціально-політичного розвитку.

Діаспора – частина народу, що проживає поза країною свого походження. Діаспори утворилися в результаті насильницького виселення, загрози геноциду та інших соціальних причин.

Духовна культура – система духовних (тобто нематеріальних) цінностей: релігійних, наукових, моральних, естетичних, політичних, правничих тощо. Сюди ж належать види і способи творчої діяльності, спрямовані на створення, збереження та поширення духовних цінностей.

Етнос – стійка міжпоколінна природно та історично сформована на певній території динамічна людська спільнота, що маючи самоназву (етнонім) і усвідомлюючи свою єдність, протиставляє себе всім іншим аналогічним утворенням і відрізняється від них стійкими і своєрідними рисами культури, способом життя, етнічними стереотипами.

Етнічна культура – успадкований від предків комплекс господарського і соціального життя, матеріальної і духовної культури, що визначає стиль життя, виконує етноідентифікуючу роль, дає можливість виділити і протиставити себе іншим етносам.

Європоцентризм – ідеологічна концепція, згідно якої провідна роль у розвитку сучасної цивілізації та культури належала Європі.

Космополітизм – ідеологія заперечення патріотизму і державного суверенітету етносів, обстоювання необхідності утворення національних об'єднань, відстоювання лозунгу “людина – громадянин світу” і т.д.

Кочівництво – рухливі форми господарської діяльності та способу життя, що пов'язані з неосілим господарсько-культурними типами.

Культура – сукупність усіх цінностей створених працею і творчістю людей.

Культура - обробка ґрунту, "культивування".

Культура - світ свідомого буття людини, створеного людьми в процесі взаємодії з природою та між собою.

Культурогенез - процес зародження матеріальної і духовної культури людства.

Літопис - історико-літературний твір у Київській Русі, пізніше в Україні, Росії та Білорусі, в якому оповідь велася за роками.

Магія – загальна назва обрядів, в основі яких лежить віра в надзвичайну дію людини на предмет природи, тварин та інших людей.

Матеріальна культура – сукупність усіх матеріальних цінностей створених певною культурою, її уречевлена складова.

Масова культура – поняття, що характеризується особливостями творення культурних цінностей у сучасному індустріальному суспільстві, розрахованих на масове використання. В матеріалістично-речовому розумінні – культура повсякденного життя, призначена для засвоєння масовою свідомістю.

Матріархат – термін, яким визначають домінуюче становище жінки в сім'ї та суспільстві.

Менталітет – відносно цілісна сукупність думок, вірувань, які створюють картину світу та зміцнюють єдність культурної традиції.

Міф - оповідь, яка передає уявлення давніх народів про походження світу, явищ природи, про богів та легендарних героїв; виникає у всіх народів на ранній стадії розвитку для пояснення явищ природи.

Модернізація – осучаснення, зміни у відповідності з вимогами сучасності, вдосконалення.

Національна культура – система етнокультурних і соціальних вартостей, символів, інтересів, сподівань, що співзвучні сучасним національним інтересам і настроям етносів.

Національна культура - це сукупність символів, вірувань, переконань цінностей, норм поведінки, які характеризують духовне життя певної нації.

Нація – особливий стан розвитку етносу, пов'язаний з творенням державності, національно-державних символів, атрибутів, національної свідомості і культури.

Пантеон – група богів що належать до певної релігії або міфології.

Пантеїзм – релігійно-філософське вчення, яке отожднює бога з природою і розглядає природу як втілення божества.

Плем'я – одна з найбільших давніх форм етнічної спільності, яка складалася з родів.

Побут – загальний уклад виробничого, сімейного і громадського життя, сукупність способів задоволення матеріальних і духовних потреб людей.

Полемічна література - (від грец. *πολεμικός* — войовничий) — літературна творчість церковно-теологічного і художньо-публіцистичного характеру в Україні.

Ренесанс - (фр. *Renaissance* — «Відродження») — епоха в розвитку ряду країн Західної та Центральної Європи (в Італії 14-16 століття, в інших країнах — кінець 15 — початок 17 століття), перехідна від середньовічної культури до культури нового часу.

Релігія – система поглядів, світосприймання і світовідчуття, що передають віру людини в існування Бога і мають зовнішні прояви в поведінці, побуті.

Ритуал – церемонія, дійство здебільшого релігійного призначення, що носить символічний характер, що носить символічний характер; забезпечує згуртованість суспільства, відвертає конфлікти та нейтралізує агресивність; більш сувора форма регулювання поведінки, ніж звичай.

Рід – кровно-споріднена група людей, пов'язана єдиним походженням по материнській чи батьківській лінії.

Рококо - реверсований стиль щодо бароко, що в другій половині 18 в. дійшов (з Франції і Австрії) на Україну — до Києва, Львова, а звідси у 1760 — 1770-их рр. Творчим рушієм доби рококо у всіх ділянках культури було еспрі («esprit») на противагу чуттєвості («sensibilité») бароко чи рації («raison») класицизму.

«Розстріляне Відродження» - літературно-мистецьке покоління 20-х — початку 30-х рр. в Україні, яке дало високохудожні твори у галузі літератури, живопису, музики, театру і яке було знищене тоталітарним більшовицьким режимом.

Сакральний – священний, що відноситься до релігійного культу та ритуалу.

Символ – предмет, дія, які слугують для умовного позначення будь-якого образу, поняття, ідеї.

Субкультура - сукупність культурних зразків, тісно пов'язаних з домінантною культурою і у той же час відмінних від неї. У антропології — група людей у межах більшого суспільства з відмінними стандартами та моделями поведінки.

Табу – особливі релігійні, моральні, етичні, соціальні та інші заборони на предмети, дії, обряди, слова, думки та ін., порушення яких, за віруваннями, спричиняє нещастя, хвороби і смерть, що посилюються богами і духами.

Тотемізм – віра в надприродній зв'язок родової групи людей з представниками тваринного чи рослинного світу, предметами чи явищами природи, віра в те, що ці представники, явища чи предмети є предками їхніх родів.

Традиція – спосіб передачі етнічного досвіду від одного покоління до слідуємого у вигляді звичаїв, правил поведінки і т.д.

Шестидесятники - назва нової генерації (покоління) радянської та української національної інтелігенції, що ввійшла в культуру (мистецтво, літературу тощо) та політику в СРСР в другій половині 1950-х — у період тимчасового послаблення комуністично-більшовицького тоталітаризму та хрущовської «відлиги» (десталінізації та деякої лібералізації) і найповніше себе творчо виявила на початку та в середині 1960-х років (звідси й назва).

Фетишизм – поклоніння неживим предметам, що нібито мають надприродну силу, здатну допомогти чи зашкодити людині.

ХІІІ. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ХІІІ.І ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бокань В., Польовий Л. Історія української культури: Навч. посіб.-К.: МАУП, 2002. – 256с. – Бібліогр.: с246-249.
2. Возняк М. С Історія української літератури кн.1. - Львів "Світ", 2004
3. Історія української культури : Програма (укладачі д.політ.н. Розумний М.М., д.філос.н. Шевченко О.К.) [http:// www. mon.gov. ua/newstmp/2009_1/29_09_1/1/ Ukr_kultura_programa.doc](http://www.mon.gov.ua/newstmp/2009_1/29_09_1/1/Ukr_kultura_programa.doc)
4. Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти / Греченко В. А., Чорний І. В., Кушнерук В. А., Режко В. А. Ї К.: Літера, 2002. – 463 с.
5. Історія української культури: Комплексна програма для студентів філософського факультету (спеціальність «культурологія») – Львів: Вид. центр ЛНУ ім І.Франка, 2007. http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/madey_ist_ukr_cultury.pdf
6. Лекції з історії світової та вітчизняної культури [http:// readbookz.com/books/210.html](http://readbookz.com/books/210.html)

ХІІІ.ІІ РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д, Чікарькова М.Ю. Світова та українська культура: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2004.
2. Бойко Ю.М. Українська та зарубіжна культура: історія становлення і розвитку культури стародавнього світу (курс лекцій). – Вінниця, 2001.
3. Енциклопедія українознавства. – Т. 1-4. –Львів, 1993 – 1994.
4. Європейська та українська культура в нарисах / За ред. І.З. Цехмістро – К., 2003.
5. Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти / Греченко В. А., Чорний І. В., Кушнерук В. А., Режко В. А. Ї К.: Літера, 2002. – 463 с.
6. Історія української та зарубіжної культури/ За ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К.: Видавництво „Знання”, 2002 – 351с.
7. Лекції з історії світової і вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / За ред. Проф. А.Яртіся та проф. В.Мельника. –Львів: Світ, 2005.
8. Павленко О.П. Культурологія: Посібник для підготовки до іспитів. – 2-ге вид.– К.: Вид. Паливода А.В., 2006.

9. Історія української культури у 5 т. [Асєєв Ю.С., Баран В.Д., Баранов І.А.] - К.: Наукова думка, 2001.
10. Історія української культури у 5 т. Т.3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст. [Александрович В.С., Борисенко В.Й., Виврот Т.М.]– К.:Наукова думка, 2003. – 1246с.
11. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура. – К., 2003.
12. Словник символів культури України: Навч. посіб./ За ред. В.П.Коцура; О.І.Потапенко, М.К.Дмитренка. –К.: Міленіум, 2002.
13. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Курс лекцій: Навч. посіб. / А.К.Бичко, П.І. Гнатенко, А.М.Феокистова ін. –К.: Либідь, 1992. Ї 390 с.
14. Українська культура: Історія і сучасність: Навч. посіб.для студентів ун-тів та пед. ін-тів / С. О. Черепанова, В. Г. Скотний, І. В. Бичко та ін. –Львів: Світ, 1994. – 455 с.
15. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб./ За ред. М.М.Заковича. – К.: Знання, 2000.
16. Шевнюк О.Л. Українська та зарубіжна культура. – К., 2002.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- litopys.org.ua/krypcult
- litopys.narod.ru/istkult
- izbornyk.narod.ru
- www.culturalstudies.in.ua
- www.lib.ua-ru.net
- www.book-ye.com

**Навчально-методичний посібник
з дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»**

Моїсеєнко Лариса Миколаївна

Підписано до друку 17.12.2010. Формат 60×84 1/16. Ум. друк. арк. 8,4
Друк лазерний. Замовлення № 17/10. Тираж 100 прим.

Надруковано в Видавничому центрі КІІ ДВНЗ „ДонНТУ”